

Nimetyt ja nimettömät äänet

Referointi ja moniäänisyys suomenkielisissä tieto-
kirjoissa

Juhana Harju
Pro gradu -tutkielma
Suomen kieli
Humanistinen tiedekunta
Helsingin yliopisto
Marraskuu 2020

Tiedekunta/Osasto – Fakultet/Sektion – Faculty Humanistinen tiedekunta / Suomalais-ugrilainen ja pohjoismainen osasto		
Tekijä – Författare – Author Juhana Harju		
Työn nimi – Arbetets titel – Title Nimetyt ja nimettömät äänet: referointi ja moniäänisyys suomenkielisissä tietokirjoissa		
Oppiaine – Läroämne – Subject Suomen kieli		
Työn laji – Arbetets art – Level Pro gradu -tutkielma	Aika – Datum – Month and year Marraskuu 2020	Sivumäärä– Sidoantal – Number of pages 78
Tiivistelmä – Referat – Abstract <p>Tarkastelen tietokirjallisuuden tutkimukseen kuuluvassa pro gradu -tutkielmassani referoinnin ja moniäänistämisen keinojen käyttöä ja tarkoitusta suomenkielisissä tietokirjoissa. Menetelmänäni käytän lingvististä tekstianalyysiä, jota tuen kirjallisuustieteen ja diskurssintutkimuksen näkökulmilla. Kieliopin osalta nojaan Ison suomen kieliopin käsitteistykseen. Tutkielmani edustaa laadullista tutkimusta.</p> <p>Aineistoni koostuu kolmesta 2010-luvulla julkaistusta tietokirjasta: Sari Näreén historiateoksesta <i>Sota ja seksi</i> (Tammi 2016), Kristiina Koivusen politiikan alan teoksesta <i>Suomen nuoret jihadistit</i> (Into 2016) ja Hippon Taatilan rockhistoriikista <i>YUP</i> (Like 2017). Teoksista <i>Sota ja seksi</i> sekä <i>Suomen nuoret jihadistit</i> eivät ole kertomusmuotoisia, kun taas <i>YUP</i> on. Kaikki kolme teosta voidaan luokitella yleiseksi tietokirjallisuudeksi erotuksena esimerkiksi oppi- ja tutkimuskirjallisuudesta. Analysoin aineistosta valitsemani 24 tekstiesimerkkiä, joissa esiintyy referoinnin ja moniäänisyyden ilmiötä.</p> <p>Tutkimukseni tuloksena on, että kaikissa kolmessa teoksessa käytetään suoran ja epäsuoran esityksen keinoja. Teoksissa <i>Sota ja seksi</i> sekä <i>Suomen nuoret jihadistit</i> referoinnilla tuodaan tekstiin ääniä, jotka edistävät kertojan ajamaa argumenttia tai tarjoavat lukijalle aiheeseen liittyvää kontekstia. <i>YUP</i>:ssä referointi on keino kuljettaa tarinaa eteenpäin eri haastateltavien subjektiivisten näkökulmien kautta. Siteerauksia esiintyy kaikissa teoksissa, ja niillä pyritään luomaan vaikutelma referoinnin autenttisuudesta. Vapaata suoraa esitystä esiintyy teoksissa <i>Sota ja seksi</i> sekä <i>YUP</i>, mutta ei teoksessa <i>Suomen nuoret jihadistit</i>. Vapaata epäsuoraa esitystä ei esiinny yhdessäkään teoksista. Ironiaa käytetään moniäänisyyden keinona kaikissa teoksissa. Teoksissa <i>Sota ja seksi</i> sekä <i>Suomen nuoret jihadistit</i> kertoja ilmaisee ironialla ottavansa etäisyyttä käyttämänsä termiin, kun taas <i>YUP</i>:ssä ironia on keino tuottaa yhteisöllisyyden vaikutelmaa lukijan ja tekstin välille.</p> <p>Kaikissa teoksissa referoidut äänet esitetään erillisinä teoksen kertojan äänestä, mikä selittää näkökulmia limittävän vapaan epäsuoran esityksen poissaolon aineistossa. Tietolähteiden läpinäkyvä referointi toimii keinona tuottaa luotettavuuden vaikutelmaa. Tutkimus antaa viitteitä siihen, että referoinnin ja moniäänisyyden käytöllä voidaan joko lisätä tekstin fiktionaalisuuden astetta tai vähentää sitä. Tavoiteltava fiktionaalisuuden aste on kytköksissä tietokirjatekstin genreen. Teoksissa <i>Suomen nuoret jihadistit</i> ja <i>Sota ja seksi</i> referointia käytetään minimoimaan fiktionaalisuuden määrä, kun taas kertomusmuotoisessa teoksessa <i>YUP</i> fiktionaalisuus toimii viihdyttämistarkoituksessa ja paikallisesti käytettynä tarinankerronnan keinona. Tietokirjatekstissä käytetty paikallinen fiktionaalisuus ei kuitenkaan välttämättä aseta kyseenalaiseksi teoksen yleistä luotettavuutta tietokirjana.</p>		
Avainsanat – Nyckelord – Keywords moniäänisyys, referointi, tietokirjallisuus, suomen kieli, diskurssintutkimus, tekstintutkimus, fiktionaalisuus, intertekstuaalisuus		
Säilytyspaikka – Förvaringställe – Where deposited Keskustakampuksen kirjasto		
Muita tietoja – Övriga uppgifter – Additional information		

Sisällys

1. JOHDANTO	1
1.1 Referointi ja moniäänisyys tietokirjallisuudessa.....	1
1.2 Tutkimuksen tavoitteet.....	2
1.3 Aiempi tietokirjallisuuden tutkimus fennistiikassa.....	2
1.4 Aineisto ja menetelmä.....	4
1.5 Työn kulku.....	6
2. TEORIATAUSTA	7
2.1 Tietokirjallisuuden suhde fiktiivisyyteen, tekijyyteen ja tietoon	7
2.2 Moniäänisyys	14
2.3 Referointi	20
2.4 Intertekstuaalisuus ja interdiskursiivisuus	26
3. ANALYYSI: <i>SOTA JA SEKSI</i>	30
3.1 Yksittäisen tekstin tai äänen referointi	30
3.2 Intertekstuaalisuus ja interdiskursiivisuus laajemmin.....	38
3.3 Yhteenveto	41
4. ANALYYSI: <i>SUOMEN NUORET JIHADISTIT</i>	43
4.1 Yksittäisen tekstin tai äänen referointi	43
4.2 Intertekstuaalisuus ja interdiskursiivisuus laajemmin.....	51
4.3 Yhteenveto	53
5. ANALYYSI: <i>YUP</i>	55
5.1 Yksittäisen tekstin tai äänen referointi	55
5.2 Intertekstuaalisuus ja interdiskursiivisuus laajemmin.....	63
5.3 Yhteenveto	67
6. JOHTOPÄÄTÖKSET.....	69
7. LOPUKSI.....	73
LÄHTEET.....	75

1. JOHDANTO

Tämä pro gradu -tutkielmani edustaa tekstin- ja diskurssintutkimusta, ja tutkimuksen kohteena on referoinnin ja moniäänisyyden käyttö suomenkielisessä yleisessä tietokirjallisuudessa. Kieli ymmärretään tässä tutkielmassa sosiaalisena toimintana, jossa erilaiset kielelliset valinnat toteuttavat erilaisia funktioita erilaisissa konteksteissa. Niin ikään teksti ymmärretään sosiaalisesti toiminnaksi. Kieliopin teorian osalta tutkielmani nojaa Ison suomen kieliopin käsitteistykseen.

1.1 Referointi ja moniäänisyys tietokirjallisuudessa

Tietokirjallisuuden keskeisenä tavoitteena voidaan pitää sitä, että tietokirja tarjoaa tietoa eli se on esitys tuotetusta tiedosta. Erityisesti nykyaikana on vaikea kuvitella, että kukaan pystyisi tuottamaan uskottavasti tietoa yksinään käyttämättä muiden ihmisten aiemmin tuottamaa tietoa ja näkemyksiä pohjanaan. Kun tekijä viittaa tekstissään aiemmin puhuttuihin tai kirjoitettuihin teksteihin, tämä referoi. Kun tekijä referoi tekstissään jonkun toisen kielenkäyttäjän ääntä, tulee referoinnin myötä tekstiin mukaan moniäänisyyttä.

Miksi referoida lähde mielummin kuin jättää referoimatta? Ilmeisin syy ovat tietenkin tekijänoikeudet: tekijällä on oikeus tulla mainituksi, kun hänen kirjoittamaansa tekstiin viitataan muualla. Rahtu painottaa, että tekijänoikeuksien lisäksi kyse on lukijan palvelemisesta: erityisesti tiedemaailman käytäntönä on merkitä lähteet tarkkaan, jotta lukijalle ei jäisi epäselvyyksiä sen suhteen, kenen tietoa esitetään ja kenen äänellä (Rahtu 2018: 45).

Yleisen tietokirjallisuuden kohdalla ei vaadita yhtä tarkkaa lähdeviittausten dokumentointia kuin tieteellisissä teksteissä, koska tieteellisillä teksteillä ja usein kaupallisesti kustannetulla yleisellä tietokirjallisuudella on erilaiset yleisöt, oletuslukijat ja tiedontuottamisen intressit. Tästä huolimatta niin tieteellisille teksteille kuin yleisille tietokirjoille voidaan suunnata sama kysymys: mistä esitetyt tiedot ovat peräisin ja miten ne on esitetty. Toisin sanoen molempiin lajeihin liittyy jonkinasteinen ennako-odotus siitä, että teksti tulee kohtaamaan lähdekritiikkiä.

Referointi ja moniäänisyys ovat kiinnostavia ilmiöitä tietokirjallisuudessa sen vuoksi, että tietokirjan on erittäin vaikea nähdä toteuttavan tarkoitustaan ilman niitä, ja toisaalta tietokirjateksti kielellisenä artefaktina ei voi myöskään voi täysin välttää kumpaakaan, koska sekä referointi että moniäänisyys kuuluvat kielen järjestelmään. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että referointia tai moniäänisyyttä käytettäisiin tietokirjoissa aina samalla tavalla tai referoinnilla olisi aina samoja merkityksiä. Jotta voidaan selvittää, miten referointi ja moniäänisyys esiintyvät konkreettisesti tekstin tasolla ja miten niitä käytetään ja millaisia merkityksiä ne saavat kulloisessakin kontekstissa, tarvitaan näiden keinojen osalta yksittäisiin tietokirjateksteihin fokusoituvaa tutkimusta.

1.2 Tutkimuksen tavoitteet

Tässä työssä tutkin moniäänisyyttä tietokirjallisissa eli ei-fiktiivisissä teksteissä. Moniäänisyyden tutkimusta on tehty suhteellisen runsaasti eri tieteenalojen piirissä, mutta tietokirjallisuuden tutkimuksessa yleiseen tietokirjallisuuteen keskittyvä tutkimus on vielä alituttua aluetta. Tutkimalla tarkemmin sitä, millaisin keinoin moniäänisyyttä rakennetaan tietokirjallisiin teksteihin, saadaan tarkempia välineitä tietokirjallisten ja muunkinlaisten tekstien kriittiseen lukemiseen sekä kirjoittamisen ja kriittisen lukutaidon opetukseen.

Tutkimuskysymykseni ovat seuraavat:

- 1) Millaisia referoinnin keinoja käytetään toisiin teksteihin tai ääniin viitatessa ja miten ne suhteutuvat yleisen tietokirjallisuuden genretavoitteisiin.
- 2) Millaista moniäänisyyttä ja moniäänistämisen keinoja aineistossani esiintyy ja mitä tavoitetta ne palvelevat.

1.3 Aiempi tietokirjallisuuden tutkimus fennistiikassa

Tietokirjallisuutta ja muita tietotekstejä on Suomessa tutkittu lingvistisen tekstintutkimuksen piirissä 1990-luvulta lähtien, ja fokuksena on ollut teksti ja diskurssi tekijöiden toiminnan, institutionaalisten rakenteiden tai lukijoiden vastaanoton sijaan (Hiidenmaa

2018: 84–85). Muita tekstintutkimuksen näkökulmia tietokirjallisuuteen ja tietoteksteihin ovat olleet kriittisestä kulttuurintutkimuksesta ammennettu ideologioiden ja maailmankuvien tutkimus sekä Mihail Bahtinin ajattelusta ammennettu dialogisuuden ja moniäänisyyden tutkimus (mts. 85–86). Lisäksi vuonna 2015 perustettiin muun muassa kielitieteen, viestinnän ja kirjallisuudentutkimuksen näkökulmia yhdistelevä tietokirjallisuuden tutkimuksen oppiaine Helsingin yliopistoon.

Kirjamuodossa tietokirjallisuuden tutkimusta on julkaistu esimerkiksi Ruuskan ja Löytösen toimittamassa antologiassa *Tutkimuskohteena tietokirja: Pirjo Hiidenmaan juhla-kirja*, jonka artikkeleissa käsitellään mm. tietokirjallisuuden suomentamista, oppimateriaaleja ja tietokirjallisuutta eri tekstilajien valossa. Vuonna 2020 julkaistiin Virtasen, Hiidenmaan ja Nummen toimittama artikkelikokoelma *Kertomuksen keinoin: tarinallisuus mediassa ja tietokirjallisuudessa*, jossa tutkitaan kertomuksen keinojen käyttöä journalistisissa teksteissä ja tietokirjallisuudessa. Lisäksi tietokirjallisuuden tutkimusta on julkaistu artikkeleina ja pro gradu -töiden tasolla.

Satokankaan oppikirjatutkimusta edustavassa suomen kielen pro gradu -työssä tutkitaan kielessä tapahtunutta muutosta evankelisluterilaisen uskonnon oppikirjoissa (Satokangas 2017: 1). Tutkimuskysymykset käsittelevät kertojan ja lukijan roolien rakentumista tekstiin, ryhmiä joiden jäseneksi kertoja rakentaa itsensä ja lukijan sekä kertojan sitoutumista uskonnolliseen sisältöön (mts. 2). Aineistona on peruskoulun seitsemännen luokan oppikirjoja 1970-luvulta 2010-luvulle (mts. 3). Tutkimuksen teoreettisena taustana on systeemis-funktionaalinen kieliteoria ja diskurssintutkimus (mts. 17–19). Keskeisenä tuloksena on, että uskonnon oppikirjat ovat moniäänistyneet 2010-luvulle tultaessa (mts. 90).

Suomalainen tutkii suomen kielen pro gradu -tutkielmassaan lasten tietokirjojen eläinten representaatioita ja vuorovaikutusta kirjoittajan ja lukijan välillä (Suomalainen 2016: 5). Teoreettiselta taustaltaan tutkielma pohjautuu systeemis-funktionaaliseen kielioppiin ja diskurssianalyysiin, minkä lisäksi hyödynnetään ekokritiikkiä (mts. 7). Eläinten representaatiot osoittautuvat sekä inhimillisestä etäännyneiksi että inhimillisyyteen nojautuviksi, ja ne kytkeytyvät erilaisiin konteksteihin ja käsityksiin eläimistä ja ihmisyydestä” (mts. 88–89). Suhtautumisen ja emootioiden ilmaiseminen osoittautuu vuorovaikutuksessa keskeiseksi, samoin fokaalisaation muutokset, joilla rakennetaan kirjoittajan vuorovaikutusellista valtaa säätelemällä representaatioiden näkökulmaa (mts. 90).

Korhosen suomen kielen pro gradu -tutkielma käsittelee rodun ja sukupuolen käsitteitä purkavia tekstejä siitä näkökulmasta, miten ne käyttävät näihin kahteen käsitteeseen liittyviä ilmauksia (Korhonen 2019: 3). Tekstit on valittu kolmesta tietokirjasta, ja tutkimusviitekehystenä käytetään diskurssianalyysiä ja moniäänisyyden tutkimusta (mp.). Korhosen aineistossa moniäänisyyttä korostavia kielen keinoja käytetään siihen, että vältetään vahvistamasta syrjiviä merkityksiä (mts. 81).

1.4 Aineisto ja menetelmä

Aineistonani on kolme 2010-luvulla julkaistua tietokirjaa: Sari Näreen kirjoittama historiateos *Sota ja seksi: rintamamiesten seksuaalikerrontaa talvi- ja jatkosodan ajalta* (Tammi 2016), Kristiina Koivusen politiikan alan teos *Suomen nuoret jihadistit: ja miten radikalisoituminen torjutaan* (Into 2016) ja Hippo Taatilan rockhistoriikki *YUP: helppoa muisteltavaa* (Like 2017). Teoksista kaikki kuuluvat yleisen tietokirjallisuuden piiriin, eli ne eivät edusta oppikirjallisuutta, tieteellistä tutkimuskirjallisuutta tai viranomaistekstejä. Kaikki ovat myös alun perin suomen kielellä julkaistuja teoksia. Lisäksi kaikki ovat myös yhden tekijän kirjoittamia, eli aineistossa ei ole useamman kirjoittajan tekemiä teoksia. Koska kaikki näistä teoksista edustavat samaa aikakautta ja ovat myös yleisenä tietokirjallisuutena lajityypiltään lähellä toisiaan siitä huolimatta, että niiden aihepiirit eroavatkin toisistaan, on niiden kohdalla mahdollista vertailla mielekkäästi niin referoinnin ja moniäänisyyden eroavaisuuksia kuin mahdollisia samansuuntaisuuksiakin.

Sari Näreen *Sota ja seksi* on yleistajuistettu historiateos, joka käsittelee talvi- ja jatkosodan suomalaisten sotaveteraanien seksiaiheisia kertomuksia. Aineistonaan Näre käyttää teoksessa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkiston korsuperinneaineistoa, joka koostuu veteraanien kirjoittamista teksteistä. Tämän lisäksi Näre viittaa laajasti erilaiseen tutkimuskirjallisuuteen akateemisen viittauskäytännön mukaisesti. Näre käyttää tässä teoksessaan ainoastaan kirjallisia lähteitä. *Sota ja seksi* edustaa tieteellisestä kirjoittamisesta ammentavaa tietokirjallisuuden kirjoittamisen tapaa, jossa käytetyt lähteet on dokumentoitu ja viitteistetty tarkkaan, mikä perustelee teoksen ottamisen tutkimusaineistoksi.

Kristiina Koivusen *Suomen nuoret jihadistit* on politiikan alan yleisteos siitä, miten islamistista ja äärioikeistolaista radikalisoitumista tulisi torjua Suomessa. Koivunen käyttää haastattelulähteitä, tutkimuslähteitä ja muita lähteitä eli sekä kirjoitettuja että puhuttuja lähteitä. Myös *Suomen nuoret jihadistit* sisältää referointia ja erilaisia referoinnin keinoja, mutta toisin kuin *Sota ja seksi* se sisältää viittauksia myös puhuttuihin lähteisiin ja on käsittelytavaltaan journalistisempi kuin *Sota ja seksi*, joka on puolestaan käsittelytavaltaan tutkimuksenomaisempi. Näistä syistä olen valinnut *Suomen nuoret jihadistit* yhdeksi tutkimusaineistokseni.

Hippo Taatilan *YUP: helppoa muisteltavaa* on historiikki suomalaisesta YUP-rockyhtyeestä, joka oli toiminnassa vuosina 1987–2009. Teksti koostuu kertojan selostuksen lisäksi suurelta yhtyeen jäsenten ja yhtyeen kanssa tekemisissä olleiden ihmisten muisteluista, jotka on kerätty haastatteluin ja esitetty siten, että puhujan nimeä seuraa kaksoispiste ja repliikki. Toisin sanoen Taatila hyödyntää keskeisenä lähteenä puhuttua aineistoa. Teksti etenee kronologisesti: ensin kerrotaan siitä, mitkä asiat johtivat yhtyeen perustamiseen, ja siitä edetään kohti historiikin kirjoitushetken tilannetta. Mainittakoon, että teoksen alaotsikko *helppoa muisteltavaa* on viittaus muihin YUP-yhtyeeseen liittyviin, aiemmin ilmestyneisiin julkaisuihin kuten kokoelma-albumiin *Helppoa kuunneltavaa*, DVD-julkaisuun *Helppoa katseltavaa* ja nuottikirjoihin *Helppoa soiteltavaa I ja II*. Valitsin *YUP: helppoa muisteltavaa* tutkimusaineistokseni siitä syystä, että haastatteluteoksena ja kertomusmuotoisena historiikkina se edustaa erityyppistä tietokirjallisuutta kuin *Sota ja seksi* ja *Suomen nuoret jihadistit* ja siten antaa mahdollisuuden hieman laveammalle vertailevalle näkökulmalle referoinnin ja moniäänisyyden keinojen tarkastelun suhteen.

Tutkimukseni edustaa laadullista tutkimusta, eli pyrin tutkimaan referoinnin ja moniäänisyyden laatua aineistossani ja siksi rajaan pois määrälliset näkökulmat. Menetelmänäni käytän lingvististä tekstianalyysyä, jota tuen diskurssintutkimuksen ja kirjallisuustieteen näkökulmilla. Lingvistikissa tekstianalyysissä tutkitaan lähiluvun keinoin sitä, miten kielellä tuotetaan merkityksiä tekstissä tai millaisia merkityksiä tiettyjen kielellisten keinojen avulla tuotetaan (esim. Hiidenmaa 2000: 184–187).

Analyysissä käyn lähiluvun avulla läpi aineistosta valitsemiani tekstiesimerkkejä siitä näkökulmasta, millaisia referoinnin keinoja niissä esiintyy sana- ja lausetasolla, miten kyseisiä keinoja käytetään, millaisia ääniä esiintyy, millaista intertekstuaalisuutta ja

interdiskursiivisuutta esiintyy ja miten niitä käytetään. Analyysissä tarkastelen havaintoja myös suhteessa tietokirjallisuuteen genrenä. Etenen analyysissä yleisemmistä tapauksista harvinaisempiin. Tarkastelutapani fokusoii esimerkeissä esiintyvien ilmiöiden syväanalyysiin koko teoksen laajuuden kattavuuden kustannuksella.

Olen valinnut esimerkit poimimalla aineistosta otteita, jotka edustavat erilaisia referoinnin ja moniäänistämisen keinoja. Osa esimerkeistä on kertojan diskurssia, osa taas referoidun henkilön diskurssia. Esimerkeistä osa edustaa yleisempiä referoinnin ilmiöitä aineistossa ja osa harvinaisempia.

Viitatessani tutkimusaineistoon käytän teoksesta *Sota ja seksi* lyhennettä ”SS”, teoksesta *Suomen nuoret jihadistit* lyhennettä ”SNJ” ja teoksesta *YUP: helppoa muisteltavaa* lyhennettä ”HM”. Lyhenteiden perässä oleva numero viittauksissa tarkoittaa sivunumeroa, jolta lainaamani katkelma löytyy.

1.5 Työn kulku

Esittelen tutkimuksen taustateorian luvussa 2. Tämän jälkeen seuraa kolmesta pääluvusta koostuva analyysiosio, jossa analysoin aineistoa tutkimuskysymysten näkökulmasta. Käsittelen yhden teoksen kerrallaan: luvussa 3 analysoin SS:n, luvussa 4 SNJ:n ja luvussa 5 HM:n. Luvussa 6 esittelen analyysin tulosten pohjalta tekemäni johtopäätökset ja vastaan alaluvussa 1.2 esittämiini tutkimuskysymyksiin. Luku 7 sisältää loppupohdinnan ja jatkotutkimuksen aiheita.

2. TEORIATAUSTA

Tässä luvussa käyn läpi tutkielmani taustateorioita ja käsitteitä, joita käytän analyysin tukena. Hyödynnän sekä kielitieteellistä että kirjallisuustieteellistä tutkimusta. Tietokirjallisuuden tutkimuksessa tarkastelun laajentaminen kielitieteen ulkopuolelle kirjallisuudentutkimuksen näkökulmaan on lähtökohtana, sillä kielitieteellä ja kirjallisuudentutkimuksella ei ole pelkästään eroja vaan myös yhteistä aluetta (ks. esim. Virtanen 2020).

Aloitan tarkastelemalla, miten tietokirjallisuus eli ei-fiktiivinen kirjallisuus suhteutuu sellaisiin käsitteisiin kuin fiktiivisyys, tekijyys ja tieto. Etenen siitä käsittelemään moniäänisyyden käsitettä, minkä jälkeen käsittelen referoinnin määrittelyä ja sitaattien käytön teoriaa. Lopuksi käsittelen intertekstuaalisuutta ja interdiskursiivisuutta.

2.1 Tietokirjallisuuden suhde fiktiivisyyteen, tekijyyteen ja tietoon

Kirjallisuustieteen piirissä on tutkittu ja pohdittu sitä, mikä on ei-fiktiivisten tekstien ja fiktiivisten tekstien välinen suhde ja voiko niitä erottaa toisistaan jollain tavalla. Esimerkiksi Nielsen, Phelan ja Walsh esittävät retorisesta näkökulmasta, että fiktiivisyys ei ole leimallista millekään tietyille kielen tai kirjallisuuden keinoille, vaan mitä tahansa näistä voidaan käyttää niin fiktiivisiin kuin ei-fiktiivisiin tarkoituksiin kirjoittajan kommunikatiotavoitteiden mukaan (Nielsen, Phelan & Walsh 2015: 66–67). Pidän tärkeänä pyrkimystä yllä jonkinlaista erontekoa faktaan perustuvan kirjallisuuden ja fiktioon perustuvan kirjallisuuden välillä tämän tutkielman kannalta, sillä aineistooni kuuluvat tekstit edustavat nimenomaan tietokirjallisuutta eivätkä fiktiota, mikä omalta osaltaan määrittää sitä kontekstia ja niitä tavoitteita, joissa referointia ja moniäänisyyttä käytetään.

Miten sitten määritellään tietokirjallisuus? Hiidenmaa (2017: 11–13) toteaa, ettei kirjallisuudentutkimuksen tai kirja-alan piirissä ole yhtä yleispätevää ja vakiintunutta määritelmää tietokirjallisuudesta, vaan sen määrittely lähtee usein käytännön tarpeista. Tietokirjallisuuden alaan voidaan laskea lukuisia eri lajityyppejä kuten elämäkertoja, matkakertomuksia, opaskirjoja, historiikkeja, hakuteoksia, esseeteoksia, pamfletteja, oppi- ja ammattikirjallisuutta sekä yhtenä kategoriana ”yleiset tietokirjat”, jotka ovat yhden teeman ympärille rakennettuja kirjoja. Lajityypit myös limittyvät toisiinsa. (mp.)

Tietokirjallisuuden määrittelyä siis vaikeuttaa se, että tietokirjallisuuden ala kattaa hyvin monenlaista kirjallisuutta, joilla on erilaisia tavoitteita ja jotka on tehty eri tarpeisiin.

Kirjallisuudentutkija H.K. Riikonen esittää, että laajasti ymmärrettynä tietokirjojen tehtävänä on ajankohtaiseen ymmärrykseen perustuvan tiedon tarjoaminen eri aloilta eri kohderyhmille (Riikonen 2013: 23–24). Riikonen näkee erityisesti kertomusmuotoisissa tietokirjoissa alueen, jossa ero tietokirjallisuuden ja fiktion välillä hämärtyy (mts. 22). Hän ei kuitenkaan perustele, miksi juuri kertomusmuotoisuus vaikeuttaisi erontekoa tietokirjallisuuden ja fiktion välillä. Myös Riikonen (mts. 23–24) luokittelee tietokirjoihin yleisen tietokirjallisuuden lisäksi oppikirjat, sanakirjat, tutkimukset, ammattikirjallisuuden, oppaat ja harrastekirjat. Ruuska puolestaan tuo esille, että tietokirjojen luokittelu vaihtelee sen mukaan, mikä taho luokittelun tekee (Ruuska 2019: 8–11). Suomen tietokirjailijat ry:llä on oma luokittelunsa ja tietokirjallisuutta julkaisevilla kustantamoilla omansa¹ (mp.).

Riikonen huomauttaa, että tietokirjallisuuden eri lajien väliset rajat eivät ole jyrkät, vaan välimuotoja on, ja mainitsee yhtenä esimerkkinä esseen (Riikonen 2013: 23–24). Tietokirjallisuuden lajityyppien välisen rajatapauksen ohella esseetä pidetään toisinaan myös fiktion ja tietokirjallisuuden välisenä rajatapauksena, joka käyttää sekä kauno- että tietokirjallisuuden keinoja (esim. Löytty 2019: 82). Ruuska mainitsee tietokirjallisuudessa käytettävistä fiktion keinoista esimerkeiksi juonen, moniäänisyyden ja fokalisaation (Ruuska 2019: 8–11). Tietokirjallisuuden kriteereistä Ruuska pitää ehdottomana ainoastaan tiedon jakamista (Ruuska 2019: 8–11). Tietokirjallisuus muodostaa siis alueen, jossa eri lajit liukuvat toisiinsa ja jossa fiktion keinojen käyttökään ei ole välttämättä poissuljettua, kunhan tietokirjatekstillä tavoitellaan sitä, että yleisön saataville tuodaan tietoa.

Kirjallisuudentutkija Gérard Genette tarkastelee tietokirjallisuuden ja fiktion eroa referentiaalisuudessa eli todellisuusviittaavuudessa. Genette pitää tietokirjallisuuden ja fiktion erona sitä, että tietokirjalliset tekstit pyrkivät ensisijaisesti ilmentämään tekstin ulkopuolista todellisuutta, kun taas fiktiiviset tekstit tekstin ulkopuolisesta todellisuudesta ammentaessaankin viittaavat ensisijaisesti itseensä kuvitteellisina tuotoksina (Genette 1993: 25–26). Tämä tarkoittaa sitä, että vaikka tietokirjallisuudella ja fiktiolla onkin osittain

¹ Huomautettakoon, että tällaisten ei-akateemisten tahojen tekemät luokittelut eivät ensisijaisesti palvele tieteellistä tutkimusta tai välttämättä perustu tutkimuksiin.

yhteisiä keinoja, tietokirjallisuuden ja fiktion välillä referentiaalisuus painottuu eri tavalla, eikä sillä ole niissä samaa merkitystä.

Genette on pohtinut narratologian näkökulmasta sitä, millä tavalla ei-fiktiiviset ja fiktiiviset tekstit eroavat toisistaan. Genetten mukaan fiktiivisten ja ei-fiktiivisten toisistaan eroava käyttäytyminen suhteessa ”raportoimaansa” tarinaan (*story*) eli tapahtumasarjaan ei johdu siitä, että ei-fiktiivinen teksti on oletetusti totta ja fiktiivinen keksittyä, vaan ero määrittyy tekstin ”virallisen statuksen” eli sen, onko sosiaalinen yhteisö määritellyt tekstin fiktiiviseksi vai ei-fiktiiviseksi, ja lukemishorisontin eli tekstiin kohdistuvien odotusten kautta, eli toisin sanoen ei-fiktiivisen tekstin odotetaan olevan totta ja fiktiivisen tekstin keksittyä, vaikka Genetten sanoin historioitsija olisikin keksinyt jonkin yksityiskohdan tai romaanikirjailija kirjoittanut uutisen pohjalta (Genette 1993: 57). Genette kuitenkin huomauttaa, että tutkijoiden keskuudessa on ollut erimielisyyttä siitä, voiko fiktiivisten ja ei-fiktiivisten tekstien eroa ylipäätään määritellä tai tunnistaa tekstin sisäisten piirteiden kautta (mts. 57–58). Nielsen ym. pitävät riittämättömänä määritellä fiktiivisyyttä tai ei-fiktiivisyyttä puhtaasti tekstuaalisten piirteiden perusteella, ja korostavat sen merkitystä, ovatko tekstin tekijät tarkoittaneet tekstinsä fiktiivisiksi vai ei-fiktiivisiksi eli mikä on ollut tekijöiden retorinen tavoite (Nielsen, Phelan & Walsh 2015: 64–65).

Myös Dorrit Cohn on käsitellyt fiktion ja ei-fiktion eroa (Cohn 2006: 130–154). Kai Mikkonen (2006: 251–254) kuvaa Cohnin lähestyvän tätä eroa tekstilähtöisestä formalistisesta näkökulmasta, jossa keskitytään ensisijaisesti tekstin muodon piirteisiin ja kieleen sen sijaan, että huomio kohdistettaisiin semanttisiin kysymyksiin kuten sisältöön tai tekstin todellisuusvastaavuuteen tai että käsiteltäisiin fiktion ja ei-fiktion pragmaattista eroa eli sitä, miten fiktion ja ei-fiktion ero muodostuu vastaanotossa eli siinä, miten lukijat lukevat fiktiivistä tai ei-fiktiivistä tekstiä ja millaisia odotuksia kohdistavat niihin. Kuitenkin myös Mikkonen tuo esille sen, että voidaan kyseenalaistaa fiktion ja ei-fiktion erottelu ensisijaisesti tekstuaalisten piirteiden pohjalta, sillä fiktion ja faktan erottelu on aina jossain määrin ideologista, mihin liittyy kysymys siitä, millaisin kriteerein esityksestä tulee luotettava tai totuudenmukainen. Tästä syystä erontekoa ei voi tehdä pelkästään tekstuaalisten piirteiden perusteella. (mp.)

Pelkkä kielellinen aines ei siis määritä tekstiä fiktiiviseksi tai ei-fiktiiviseksi, vaan määrittymiseen vaikuttavat myös sosiaaliset käytännöt, ideologiat ja tekijän intentio. Näihin

voidaan liittää kysymyksiä siitä, minkä tarkoituksen vuoksi ja millä perustein jotain tiettyä tekstiä pidetään fiktiivisenä ja jotain toista ei-fiktiivisenä.

Millainen on puolestaan ei-fiktiivisten narratiivien suhde virheellisyyteen? Phelan (2017: Luku 10) nimittää puutteelliseksi referentiaaliseksi kerronnaksi (*deficit referential narration*) tapauksia, joissa ei-fiktiivisen narratiivin representoima tekstin ulkopuolinen todellisuus eroaa aktuaalisesta todellisuudesta. Tällainen ero voi muodostua esimerkiksi tapahtumista, paikoista ja henkilöistä annettujen virheellisten selostusten, väärintulkintojen tai virheellisten arviointien myötä, ja tällaiset virheet voivat olla tahattomia tai tahallista harhautusta. Vaikutus lukijan ja sisäistekijän² väliseen suhteeseen voi olla lähentävä tai etäännyttävä riippuen siitä, millaisesta ei-fiktiivisestä tekstistä on kyse. (mp.) Toisin sanoen ei-fiktiivisessä tekstissä esiintyvät virheet saattavat lukijan näkökulmasta asettaa kyseenalaiseksi sen, mikä on sisäistekijän ja referentiaalisen todellisuuden välinen suhde ja onko tekijä luotettava tiedon tuottaja tai esittäjä.

Genette huomauttaa, että ei-fiktiivisessäkin tekstissä kuten historiallisissa kertomuksissa tapahtumapaikkojen kuvailu ja dialogien esittäminen voivat yksityiskohtaisuudessaan ja laajuudessaan ylittää uskottavuuden rajat ja siten saada aikaan lukijassa tietynlaisen vaikutelman, jota hän nimittää fictionalisoinniksi (*fictionalization*) (Genette 1993: 64). Toisaalta, kuten Nielsen ym. toteavat, fiktiivisyys tai ei-fiktiivisyys voi olla myös tekstin kokonaisuutta määrittävän yleisen (*global*) tason lisäksi paikallista, eli yleisesti fiktiivisissä teksteissä voi olla ei-fiktiivisiä osuuksia, ja vastaavasti yleisesti ei-fiktiivisissä teksteissä fiktiivisiä osuuksia sen mukaan, mitä tekstin tavoitteet ovat (Nielsen, Phelan & Walsh 2015: 67). He tähdentävät, että fiktiivisyys ja ei-fiktiivisyys eivät ole toisensa poissulkevia kategorioita, vaan fiktiivisyydellä on eri asteita, ja eri tekstit sijoittuvat eri kohtiin fiktiivisyyden ja ei-fiktiivisyyden ääripäiden välillä (mp.). Voidaan ajatella, että fiktio on referentiaalisuudella leikkimistä, ja myös ei-fiktiivisissä teksteissä voi olla paikallisesti tilaa tällaiselle leikille niin, että teksti pysyy kuitenkin yleisellä tasolla ei-fiktiivisenä.

Sekä fiktiiviset että ei-fiktiiviset tekstit voivat olla muodoltaan kertomuksia (ks. esim. Riikonen 2013: 22–23). Mistä kertomuksessa on kyse, eli mitkä piirteet ovat ominaisia

² Genette käyttää ei-fiktiivisen narratiivin kertojasta ”tekijä”-käsitettä, joka tarkoittaa kirjailijaa, mutta Phelan käyttää referoimassani katkelmassa ei-fiktiivisen narratiivin kertojasta käsitettä ”sisäistekijä”. Tämä johtunee siitä, että ei-fiktiivisen narratiivin lukija muodostaa ensisijaisesti suhteen tekstin implikoi-
maan sisäistekijään eikä fyysiseen kirjailijaolentoon, joka on kirjoittanut tekstin.

juuri kertomukselle ja miten kertomus eroaa muista tekstin järjestämisen tavoista? Virtasen mukaan kertomus ei ole pelkästään menneen tapahtumasarjan kuvausta, vaan kertomuksen kannalta on olennaista myös se, millaisia subjektiivisia kokemuksia ja tuntemuksia tapahtumasarjan esitetään herättäneen (Virtanen 2020: 9). Virtanen pitää kertomuksen peruspiirteinä tapahtumasarjan esittämisen ja subjektiivisen kokemuksellisuuden korostamisen lisäksi sitä, että käytetään paljon yksityiskohtia (mts. 11). On periaatteessa mahdollista, että kertomusmuotoisuuden aiheuttama subjektiivisuuden korostuminen voi viedä ei-fiktiivistä tekstiä enemmän fiktion suuntaan eli lisätä tekstin fiktiivisyyden astetta, mutta pelkästään kertomusmuodon käyttäminen sinänsä ei tee tekstistä yleisellä tasolla fiktiivistä tai mitätöi sen referentiaalisuutta.

Tietokirjallisuuden ja fiktion eron voi mieltää niin, että tietokirjallisuus pyrkii lähtökohtaisesti kuvaamaan sitä, mikä on totta tai todennettavissa, ja fiktio puolestaan on lähtökohtaisesti kuvitelmaa eli eräänlaista tietoista totuudesta poikkeamista, johon lukija lähtee omasta tahdostaan mukaan. Nämä erilaiset pyrkimykset johtavat siihen, että tietokirjallisuuteen ja fiktion kohdistuu erilaisia odotuksia: tietokirjallisuuden piiriin laskettavat tekstit edustavat eri tarkoituksia kuin fiktion piiriin laskettavat, jolloin ne muodostavat keskenään erilaiset kontekstit. Kaikki tekstit ovat kielenkäyttöä ja siten sosiaalista toimintaa. Pietikäinen ja Mäntynen toteavat kielenkäytöllä olevan ehtoja ja seurauksia, jotka säätelevät rajoitusten muodostamisen ja mahdollisuuksien tarjoamisen kautta sitä, miten kieltä on yhtäältä mahdollista ja toisaalta kannattavaa käyttää (Pietikäinen & Mäntynen 2019: 14–15). Jos eri tekstien tarkoitukset ovat erilaiset, on loogista, että myös niiden keinojen on oltava joiltain osin erilaiset tai samojen keinojen on toimittava hieman eri tavalla johtuen tekstien keskenään erilaisesta kontekstista. Lähtöoletuksenani on, että tietokirjallisuuteen kohdistuva referentiaalisuuden odotus vaikuttaa siihen, millaisia keinoja tietokirjassa käytetään.

Genette on myös käsitellyt kysymystä ei-fiktiivisen narratiivin kertojan asemasta eli siitä, voiko ei-fiktiivisen narratiivin kertojan samastaa tekstin tekijään. Genette esittää, että tekijän ja kertojan samastaminen on määritelmällistä ei-fiktiivisille narratiiveille, joissa tekijä ottaa täyden vastuun tekstinsä sisältämien väitteiden totuudenmukaisuudesta, kun puolestaan fiktiivisille narratiiveille on määritelmällistä se, että tekijä ei vakavassa mielessä oletta narratiivinsa olevan totuudenmukaista (Génette 1993: 70). Tämä ei kuitenkaan

tarkoita sitä, että ei-fiktiivinen narratiivi olisi välttämättä totta, sillä se voi sisältää virheitä, tai kertoja voi valehdella (mts. 78; vrt. Nielsen, Phelan & Walsh 2015: 67).

Myös Hiidenmaa (2018: 104–106) on pohtinut kysymystä siitä, mikä on tekijän asema suhteessa tietokirjallisen tekstin sisäistekijään tai kertojaan. Hiidenmaa kyseenalaistaa sen, onko ylipäätään mielekasta tehdä eroa sen välillä, mikä on kaunokirjallisen ja tai tietokirjallisen tekstin tekijän suhde sisäistekijään. (mp.) Toisaalta sillä, että tietokirjallisuus ja fiktio muodostavat erilaiset kontekstit referentiaalisuuden odotukselle, voi olla merkitystä sen kannalta, minkälainen rooli sisäistekijälle voidaan konstruoida. Vaikka onkin esitetty, että tietokirjallisen tekstin tekijä seisoo jokaisen tekstiin kirjoittamansa sanan takana, tekijä esiintyy aina jonkinlaisen roolin puitteissa, esimerkiksi instituution edustajana tai tiedollisena auktoriteettina (Hiidenmaa 2018: 104–106). Voidaan kuitenkin kysyä, siirtyykö vaikkapa tekijän tiedollinen auktoriteetti epäproblemaattisesti sisäistekijän tiedolliseksi auktoriteetiksi esimerkiksi tapauksissa, jossa yhden alan asiantuntija kirjoittaa oman alansa ulkopuolella mutta tiedollisena auktoriteettina esiintyen.

Tekijällä on joka tapauksessa jonkinlainen tekijäminä, joka ilmenee tekstissä eri kielellisten valintojen kautta ja jonka samastaminen tekijään fyysisenä kirjailijana on problemaattista³. Rahtu käyttää tekijän tekstuaalisesti konstruoituneesta identiteetistä termiä ”tekstiin kirjoittunut tekijä”, jolla hän korostaa sitä, että tekijä tekstuaalisena rakenteena on eri asia kuin tekijä henkilönä, jolla on esimerkiksi juridinen vastuu tekstistään (Rahtu 2018: 48). Jossain tekstilajeissa kuten uutisissa ja hakuteoksissa tekijä saatetaan jättää ilmaisematta tai sen sijasta ilmaistaan vain instituutiotekijä, minkä tarkoituksena on ilmaista puolueettomuutta tai asenteettomuutta (mts. 48–49). Sen sijaan tieteellisissä tutkimusteksteissä tekijä ilmaistaan näkyvästi, koska tutkijan arviot saattavat vaikuttaa tutkimuksen tuloksiin, ja tutkija puolestaan vastaa nimellään ja maineellaan tuloksista (mts. 49). Rahdun mukaan autobiografisessa kaunokirjallisuudessa ja autofiktiossa tekijän erottaminen kertojasta voi olla vaikeaa, mutta kaunokirjallisuudessa kertoja on kuitenkin mahdollista esittää luotettavana tai epäluotettavana, kun taas tutkimuskirjallisuudessa

³ Problemaattisuutta lisää myös se, että kirjailijahenkilö ja kirjoittajaidentiteetti eivät ole yksi yhteen samastettavissa toisiinsa. Akateemisten kirjoittajien kirjoittajaidentiteettejä tutkinut Roz Ivanič (1998: 24) viittaa termillä omaelämäkerrallinen minä (*autobiographical self*) kirjoittajaidentiteettiin, joka on ihmisen oman sosiaalisen ja diskursiivisen historian muokkaama ja johon liittyy ihmisen käsitys omasta taustastaan ja jonka ihmiset tuovat mukanaan kaikkeen kirjoittamiseen. Ivanič kuitenkin korostaa, että kyseessä ei ole kirjoittajan essentiaalinen, todellinen minä, vaan että omaelämäkerrallinen minä on itsessään sosiaalinen konstruktio, joka muuttuu ajan myötä. (mp.)

tekijän esittäminen epäluotettavana olisi ristiriidassa tekstilajin kanssa (mts. 51). Tutkimusteksteissä yksikön ensimmäisen persoonan pronominia käytetään tekstin minätekijään viittaamiseen (mts. 51–52).

Jos lähtökohtaisesti tietokirjallisuudelta odotetaan tietoa ja kaunokirjallisuudelta ei odoteta tietoa, nousee kysymykseksi, mikä on tietoa ja millaisia esityksiä tiedosta voi pitää luotettavina. Saarinen esittää, että tiedon klassisessa määritelmässä tietona pidetään hyvin perusteltuja tosia uskomuksia, mutta nykyaikaisessa tietoteoriassa tietona pidetään myös sellaisia tosia uskomuksia, jotka ovat syntyneet luotettavan prosessin tuloksena, sillä kaikki perustelut voidaan asettaa epäilyksenalaisiksi ja hyvätkin perusteet voivat johtaa sattumalta toteen uskomukseen (Saarinen 2017: 109–110). Saarinen esittää luotettavan tiedon muodostamisen prosessin perusteiksi käytännön toimivuuden tai sen, miten aiempaa tietoa on käsitelty muistin ja päättelyn kaltaisten kognitiivisten toimintojen avulla (mts. 111).

Tietokirjan tarpeellisuus – kenties mielipidekirjallisuutta lukuun ottamatta – pyritään yleensä perustelemaan, eli sen kirjoittaja pyrkii osoittamaan, että aiemmat esitykset kirjan käsittelemästä aiheesta ovat tavalla tai toisella puutteellisia, virheellisiä tai menettäneet ajankohtaisuutensa. Tietokirjan tavoitteena on siis tarjota aiheestaan totuudenmukaisin käsitys, ja voidaan myös ajatella, että sen tarkoituksena on korvata kilpailevat käsitykset samasta aiheesta. Kun tietotekstin kirjoittaja pyrkii esittämään väitteitään ja arvioitaan tietona tuottaakseen yleisölle uutta ymmärrystä, nousee myös tarve osoittaa hyvien perustelujen lisäksi se, että tieto on tuotettu luotettavasti. Toisin sanoen kirjoittajan on pystyttävä vakuuttamaan lukija siitä, että esitetyt väitteet ja arviot edustavat referentiaalisia todellisuusväitteitä, tai mikäli referentiaalisuus hämärtyy tiedollisen epävarmuuden takia, on kirjoittajan valittava sen välillä, eksplikoiko nuo tiedolliset epävarmuustekijät tekstissä, kiistääkö ne vai jättääkö huomiotta.

Tietokirjallisuus pyrkii siis esittämään näkemyksen todellisuudesta, mutta esitys saattaa sisältää tahallisia tai tahattomia virheitä. Kuten edellä on tullut ilmi, ei-fiktiiviseltä tekstiltä kuitenkin lähtökohtaisesti odotetaan todenmukaisuutta ja sen tekijää pidetään vastuussa siitä, että teksti on riittävän referentiaalinen. Toisin sanoen ei riitä, että tekstiä ainoastaan nimitetään ei-fiktiiviseksi tai tietokirjallisuudeksi, vaan sen pitää myös olennaisesti vastata lukijoiden odotukseen referentiaalisuudesta, tosin tuon referentiaalisuuden

ehdot vaihtelevat eri sosiaalisten kontekstien välillä⁴. Kuitenkin tekijän tai tekijöiden on tekstiä laatiessaan tehtävä sellaisia valintoja, että lukijan käsitys tekstin esittämän todellisuuden ja varsinaisen tekstinulkoisen todellisuuden vastaavuudesta ei kriisiydy – toisin sanoen tekijän on ansaittava lukijan luottamus ja ylläpidettävä sitä kielellis-tekstuaalisin keinoin.

Käytän termiä ”kertoja” kuvaamaan analysoitavan tietokirjatekstin kertovaa subjektia. Fiktiivisistä teksteistä poiketen tietokirjatekstin kertoja on kuitenkin, kuten Génette toteaa, samastettavissa tekijään (Génette 1993: 70).

En kuitenkaan halua käyttää tästä kertovasta subjektista termiä ”kirjoittaja”, koska haluan korostaa tämän tutkielman tekstianalyttistä luonnetta. En ota kantaa enkä spekuloi sillä, mitä analysoimieni tekstien kirjoittajat ovat mahdollisesti ajatelleet tai mikä on heidän todellinen suhtautumisensa kirjoittamaansa, sillä näitä asioita ei voi päätellä tekstiaineksen perusteella (ks. Hiidenmaa 2000: 186). Niinpä suhtaudun myös tietokirjatekstin kertojaan tekstuaalisena konstruktiona.

2.2 Moniäänisyys

Aiemman tutkimuksen näkökulmia yhteen kokoavat Pietikäinen ja Mäntynen (2019: 185) esittävät, että yksi äänen merkityksistä on ”oma ääni”, joka tarkoittaa kielenkäyttäjän omaa näkemystä totuudesta tai eri kielellisten resurssien avulla omaksi tehtyä puhetta. Toinen merkitys on ”vieras ääni”, jolla tarkoitetaan jotain toiselta taholta peräisin olevaa, joka on läsnä omassa puheessa jonkun toisen äänenä. Kolmas merkitys on ääni kielenkäytön ilmiönä, jossa kielenkäyttäjä ilmaisee referoimalla yhden tai useamman toisen kielenkäyttäjän puhetta, mikä tuo ilmaisuun kielenkäyttäjän oman äänen ohelle toisen äänen. (mp.)

Pietikäinen ja Mäntynen (2019: 190) nostavat esille, että kaikki äänet tekstissä eivät ole tunnistettavissa tai jäljitettävissä, vaan osa äänistä voi olla implisiittisesti läsnä tekstissä

⁴ Esimerkiksi Suomen Tietokirjailijat ry:n tietokirjaluokituksessa (Suomen Tietokirjailijat ry, julkaisu-vuosi tuntematon) määre ”luotettavuus” liitetään opaskirjoihin, oppimateriaaleihin ja yleisiin tietokirjoihin, mikä viittaa siihen, että jonkinlainen luotettavuusnormi on olemassa suhteessa tiettyihin tietokirjallisuuden lajityyppeihin. Huomattavaa on, että em. luokituksessa luotettavuutta ei liitetä mielipidekirjallisuuteen, vaan yhtenä siihen liittyvänä piirteenä pidetään sen sijaan subjektiivisuutta. (mp.)

presuppositioiden ja kieltojen kautta. Presuppositio sisältää olettamuksen jonkin asiantilan tai väitteen todenmukaisuudesta, ja kielto puolestaan tuo kieltämänsä väitteen näkyviin olettamalla, että kiellettävä väite on olemassa, minkä jälkeen väite kielletään. (mp.) Tekstissä olevat äänet eivät siis ole kaikki peräisin muilta henkilöiltä tai muista teksteistä, vaan ne voivat olla myös abstraktimpia viittauksia muihin näkökulmiin (ks. esim. Virtanen 2015: 131).

Jyrki Kalliokoski (2005a: 9–10) määrittelee moniäänisyydeksi sen, että puhutussa tai kirjoitetussa esityksessä aktivoituu toinen konteksti. Myös Kalliokoski esittää, että moniäänisyyden ei tarvitse edellyttää sitä, että alkuperäinen esittäjä olisi tunnistettavissa, vaan moniäänisyys voi ilmetä tiettyjen sanojen, ilmausten ja äänensävyjen kytkeytymisenä ”johonkin tiettyyn kielenkäytön alueeseen, tekstilajiin tai toimintotyyppiin”. Kalliokoski pitää referointia eli toisilta peräisin olevan puhutun tai kirjoitetun esityksen tai ajattelun esittämistä moniäänisyyden keskeisenä osana. Referointi on puolestaan osa intertekstuaalisuutta, joka luo yhteyden puhujan oman puheen ja alkuperäisen puheen sekä sen alkuperäisen kontekstin välille. (mp.)

Mihail Bahtinilla moniäänisyys on osa dialogismia, joka voidaan ymmärtää kirjalliseksi tyyliksi, jossa mikään äänistä ei asetu alisteiseen asemaan suhteessa toiseen ääneen, vaan ovat tasavertaisia keskenään (Bahtin 1991: 36). Lajityypeistä Bahtin (1981: 262–263) näkee dialogismin tulevan kaikista voimakkaimmin esille romaanissa, jonka hän määrittelee taiteellisesti järjestetyksi sosiaalisten puhetyyppien ja yksilöllisten äänten diversiteetiksi. Hän väittää, että jokaiseen kieleen sisältyvä sisäinen kerrostuminen erilaisine sosiolekteineen ja muine kielimuotoineen on romaanigenren välttämätön edellytys, sillä romaani ”orkestroi” teemansa tämän erilaisten puhetyyppien muodostaman sosiaalisen diversiteetin kautta ja tuomalla esiin yksilöllisiä ääniä tuon diversiteetin joukosta. Bahtin pitää romaanin tyylillisenä peruspiirteenä tällaista erilaisten äänten ja kielimuotojen moneutta, joka on aseteltu erilaisten äänten dialogiksi. (mp.) Tietokirjallisuuden tutkimuksen kannalta on toki riittämätöntä pitäytyä pelkästään Bahtinin teoriassa, joka on laadittu eri tarpeita varten ja fokusoitunut nimenomaan fiktiokirjallisuuden tutkimiseen. Bahtinin dialogistisen teorian varsinainen tarkoitus ei ole auttaa tuottamaan ymmärrystä siitä, miten tietokirjallisuus toimii, mutta se on osin sovellettavissa siihenkin tarkoitukseen.

Bahtinin yhteydessä on lisäksi syytä huomioda se, että Bahtinin käyttämä käsite ”moniäänisyys” eli ”polyfonia” on alun perin musiikin teorian käsite, jota Bahtin on soveltanut

kirjallisuudentutkimuksen tavoitteisiin. Musiikin käsitteenä se tarkoittaa ”moniäänistä sävellysmuotoa, jossa eri äänet itsenäisinä säestävät toisiaan” (Tieteen termipankki, julkaisuviikko tuntematon). Toisin sanoen polyfonisuudessa äänet ovat ainakin ihanteellisesti itsenäisiä suhteessa toisiinsa, vaikka kuuluvatkin samaan kokonaisuuteen, eikä yksittäinen ääni asetu hierarkiassa muiden yläpuolelle dominoivaan asemaan.

Bahtinin pohjalta dialogismin määrittelyä on jatkanut mm. Julia Kristeva. Kristeva jakaa Bahtinin ajattelun pohjalta diskurssit monologisiin ja dialogisiin ja esittää oman luokittelunsa siitä, mitkä diskurssit sijoittuvat monologisiin diskursseihin ja mitkä puolestaan dialogisiin. Monologisia diskursseja hän luonnehtii seuraavasti (kursiivit alkuperäisessä):

[M]onologinen diskurssi, joka käsittää 1) kuvaamisen ja kerronnan (epiikka) esittävän muodon, 2) historiallisen diskurssin, 3) tieteellisen diskurssin. Kaikissa kolmessa subjekti ottaa kannettavakseen 1:n (Jumalan) lain samalla, kun se alistuu sille. Kaikkien diskurssien sisäinen dialogi on *kiellon*, sensuurin tukahduttamaa, siten että tämä diskurssi kieltäytyy kääntymästä kohti itseään, olemasta dialogista itsensä kanssa. (Kristeva 1993: 34.)

Kristeva ei ota kantaa siihen, miten ei-fiktiivinen kirjallisuus pl. historiateokset ja tieteelliset teokset sijoittuvat em. luokittelussa suhteessa monologismiin ja dialogismiin. Lisäksi on huomioitava, että Kristeva tarkoittaa nimenomaan kertomusmuotoisia tekstejä (Kristeva 1993: 34). Tämä rajoittaa sitä, miten Kristevan näkemystä dialogisuudesta voi soveltaa tietokirjallisuuden tutkimukseen, mutta ei kuitenkaan tee siitä tarpeetonta, sillä Kristeva kuitenkin esittelee näkemyksensä monologisen ja dialogisen diskurssin keskeisestä eroista. Monologiset diskurssit suuntautuvat ainoastaan itsensä ulkopuolelle ja niissä pyritään esittämään yhteen ääneen perustuva näkökulma, joka saa auktoriteettinsa Jumalalta tai yhteisöltä, luottaa kielen kykyyn välittää puhtaita ja kirjaimellisia merkityksiä eikä ota tekstin näkyvään kerrokseen mukaan toisia ääniä, kun taas dialogiset diskurssit voivat olla myös itseään haastavia ja itseään purkavia, koska niissä on mukana myös muita tekstejä ja ääniä, jotka voivat olla konfliktissa keskenään ja asettaa toisensa uudenvälisiin suhteisiin (Kristeva 1993: 34–36). Tästä näkökulmasta monologisuuden voisi ymmärtää pyrkimyksenä ehdottomuuteen ja dialogisuuden pyrkimyksenä suhteellisuuteen.

Kristeva kirjoittaa Bahtiniin viitaten antiikin sokraattisista dialogeista dialogistisina ja kyseenalaistavina teksteinä, jotka vastustavat monologisuutta (Kristeva 1993: 39). Sokraattisissa dialogeissa pyritään muodostamaan ymmärrys käsiteltävänä olevasta asiasta tai käsitteestä dialogia käymällä; erilaisia puheenvuoroja asetetaan vastakkain, ja

lopulta ymmärrys muodostuu dialogin tuloksena (mp.). Kristeva katsoo, että sokraattisissa dialogeissa osallistujat ovat ainoastaan puheenvuoron käyttäjän roolissa, eikä heillä ole muuta subjektiutta (mp.). Toisin sanoen sokraattisten dialogien osallistujien identiteiteillä eli sillä, keitä osallistujat ovat henkilöinä, ei ole niinkään merkitystä sen rinnalla, millaisella puheenvuorolla tai argumentilla he osallistuvat keskusteluun.

Bahtinilaisessa dialogismissa eri äänet ovat siis moniäänisessä dialogissa keskenään, kun taas monologismissa muut äänet, sikäli kuin niitä käytetään, toimivat tekijän äänen tukena. Toisin sanoen polyfonisessa dialogismissa eri äänet eivät ole hierarkisesti alisteisia toisilleen, kun taas homofonisessa monologismissa eri äänet ovat alisteisia tekijän äänelle. Käytännössä on ei ole kuitenkaan selvää, kuinka itsenäisiä äänet voivat dialogistisessaan tekstissä olla suhteessa tekijän ääneen, sillä tekstiin mukaan otettavat äänet ovat aina valinnan tulosta. Jokin taho tekee siis valinnan siitä, mitkä äänet ovat arvokkaita ja tarpeeksi merkityksellisiä mukaan otettaviksi. Dialogismin ja monologismin erona voidaan kuitenkin pitää sitä, että siinä missä monologismissa muiden äänten tarkoituksena on tukea tekijän ääntä, on dialogistisessa tekstissä tarkoituksena laittaa eri äänet keskustelemaan keskenään, mikä ei välttämättä tarkoita sitä, että tekstin äänet laitettaisiin tukemaan toisiaan, vaan ne voidaan laittaa myös haastamaan toisiaan tai tarjoamaan eri näkökulma käsiteltävään aiheeseen.

Systeemis-funktionaalista kielentutkimusta edustavat J.R. Martin ja P.R.R. White⁵ (2005: 92–93) ajattelevat osin bahtinilaisen dialogismin perinnettä seuraten, että niin puhuttu kuin kirjoitettu kielenkäyttö on dialogista siinä merkityksessä, että kielenkäytössä on aina jollain tavalla läsnä aiemman kielenkäytön vaikutusta. Martin ja White pitävät dialogisuuden piirteinä muun muassa viittauksia johonkin aiemmin sanottuun tai kirjoitettuun ja todellisten, potentiaalisten tai kuviteltujen lukijoiden tai kirjoittajien vastausten ennakoimista. Martinin ja Whiten teoriassa dialogisuus tarkoittaa myös sitä, että kielenkäyttö paljastaa aina aiempien aiempien kielenkäytön tapojen vaikutusta. (mp.)

Martin ja White (2005: 93–95) nimittävät dialogisuuden säätelyn mallissaan osallistumiseksi (*engagement*) kaikkia niitä kielellisiä ilmaisukeinoja (*locutions*), joiden avulla tekijän ääni asemoi itseään suhteessa tekstin muihin ääniin tai vaihtoehtoisin asennoitumispositioihin tai näkökulmiin. Puhujan tai kirjoittajan asennoituminen suhteessa muihin

⁵ Martinin ja Whiten suhtautumisteoriaa on sovellettu laajalti fennistiikassa (ks. esim. Mikkonen 2010; Virtanen 2015).

puhujiin ja näiden arvopositioihin on joko myötäilevää (*standing with*), vastustavaa (*standing against*), ratkaisematonta (*undecided*) tai neutraalia. Martin ja White tulkitsevat, että asennoitumistaan ilmaisemalla puhuja tai kirjoittaja kutsuu muita jakamaan ja kannattamaan ilmaisemiaan tunteita, makua ja normatiivisia arvostuksia. Dialogisesta näkökulmasta vastaanottajaa pyritään suuntaamaan kohti jaettujen arvojen ja uskomusten yhteisöä, johon puhuja tai kirjoittaja kuuluu. Martin ja White pitävät yhtenä keskeisenä kysymyksenä sitä, miten vaikkapa kirjoittaja ilmaisee ottavansa annettuna sen, että lukija jakaa jonkin tietyn asennoitumisen ja milloin lukijaa on puolestaan taivuteltava hyväksymään kirjoittajan asennoituminen. (mp.)

Martinin ja Whiten teoriassa vallitsee dialogismin kannalta olennainen ero monoglossian ja heteroglossian välillä. Monoglossia eli yksiaänisyys ilmenee esimerkiksi ”paljaissa väitteissä” (*bare assertion*), joissa väitettä pyritään tukemaan sillä, ettei tuoda esille muita ääniä tai näkökulmia tai edes tuoda ilmi toisten äänien mahdollisuutta eli dialogistisia vaihtoehtoja (Martin & White 2005: 99). Tekijä ei siis aina tuo esille sellaisia ääniä, jotka tarjoaisivat vaihtoehtoja tai vastustaisivat tekijän ilmaisemia näkemyksiä tai perusteluja. Teksteihin muodostuu dialoginen tila, jota tekijä voi suhtautumiseen liittyvillä valinnoillaan joko laajentaa tai supistaa (mts. 102). Tekstiin kielellisesti koodautuneen suhtautumisen tarkastelemisen avulla voidaan siis tarkastella myös muutoksia dialogisen tilan laajuudessa ja tehdä johtopäätöksiä esimerkiksi tekstin argumentaation suhteen. Martin ja White esimerkiksi huomauttavat, että analysoitaessa monoglossisia väitteitä, on tulkittava, esitetäänkö väite jonain sellaisena, joka tulisi ottaa annettuna, vai esitetäänkö se jonain sellaisena, jota on tarkoitus käsitellä ja josta voidaan käydä keskustelua (mts. 100).

Harkitseminen (*entertain*) on Martinin ja Whiten (2005: 104–105) teoriassa eräs keino, jolla puhuja tai kirjoittaja osoittaa positionsa olevan vain yksi mahdollinen muiden joukossa ja tekee dialogista tilaa muille positioille. He tuovat esille, että tällainen epävarmuuden ilmaiseminen on ymmärretty kielitieteen eri suuntauksissa muun muassa episteemisenä modaalisuutena, evidentialisuutena ja modaalisten apuverbien käyttönä. Martin ja White esittävät, että kyseiset kielelliset ilmiöt voidaan ymmärtää dialogisuuden rakentamisen keinoina sen sijaan, että ne ymmärrettäisiin vain referentialisuuden ilmaisemisen keinoina. (mp.)

Martin ja White (2005: 111–114) esittävät, että siinä missä harkitseminen suuntaa huomiota puhujan tai kirjoittajan ääneen, attribuointi (*attribution*) suuntaa huomiota

ulkopuoliseen ääneen. Attribuoinnilla osoitetaan, että tekstissä esitetty väite ei ole tekijän ääntä vaan edustaa jonkun toisen ääntä tai mihinkään tiettyyn lähteeseen paikantumatonta kuulopuhetta. Martin ja White sisällyttävät attribuoinnin keinoihin erilaiset suoran ja epäsuoran esityksen tavat. He tuovat esille, että kommunikaatioverbin valinta antaa attribuoinnille kehyksen, jolla ilmaistaan tekijän suhtautumista väitteeseen ja sitä, millaisen etäisyyden tekijä ottaa väitteeseen. (mp.) Attribuointi on siis keino erotella kertojan äänen väitteitä ja muiden äänien väitteitä, minkä myötä attribuointi toimii keinona myös tietolähteinä toimiviin teksteihin ja puheenvuoroihin viittaamiseen.

Lehtitekstien moniäänisyyttä tutkinut Thompson (1996: 505) toteaa, että raportoidun esityksen ja alkuperäisen esityksen välisen suhteen tarkastelu on ollut tärkeää tutkittaessa sitä, miten kieltä on käytetty journalistisissa teksteissä. Näkökulmana on tällöin ollut raportoinnin manipulatiiviset ulottuvuudet kuten esimerkiksi se, miten raportoitu esitys eroaa alkuperäisestä, miten raportoidun esityksen lähde on osoitettu ja millainen asenne raportoidun esityksen esittäjällä on siihen, mitä esitetään. Thompson nojautuu bahtinilaiseen heteroglossian käsitteeseen tutkiessaan moniäänisyyttä. (mp.)

Thompson tuo esille, että kaikki tekstissä esiintyvät äänet eivät välttämättä paikannu yksilöihin, vaan tekstin yhtenä äänenä voi toimia myös määrittelemättömät toiset (*unspecified others*) tai yhteisön ääni (*community*), johon sisältyvät sananlaskut ja yleiset viittaukset, joiden lähdettä ei välttämättä tiedosteta, vaikka se olisikin jäljitettävissä, esimerkiksi *se mikä ei tapa, vahvistaa* -tyyppiset sanonnat (Thompson 1996: 507). Thompson lisää, että yhteisön ääni voi toimia keinona rakentaa yhteyden tunnetta tekstin ja lukijan välille ja lisäksi keinona ilmentää sitä, millaista tietoa kirjoittaja olettaa lukijalla olevan (Thompson 1996: 509–510).

Tekstin moniäänisyyttä tarkastelemalla voidaan siis tarkastella sitä, miten kertojan ääni asettuu järjestykseen mahdollisten muiden äänten kanssa ja millainen merkitys kullekin äänelle annetaan. Pietikäinen ja Mäntynen huomauttavat, että moniäänisyydessä äänet eivät välttämättä ole yhtä voimakkaita, vaan jokin ääni voi olla toista voimakkaampi, minkä lisäksi äänet voivat myös asettua toistensa suhteen limittäin tai päällekkäin (Pietikäinen & Mäntynen 2019: 187). Moniäänisyys ei myöskään itsessään tarkoita moninäkökulmaisuuutta, vaan eri äänet saattavat olla näkökulmaltaan keskenään samassa linjassa (Virtanen 2015: 250). Moniäänisyys tekstissä ei siis tarkoita sitä, etteivätkö tekstissä eri äänille kuuluviksi osoitetut näkemykset voisi olla asetettu hierarkkiseen suhteeseen keskenään tai

suhteessa kertojan ääneen. Kuten kaikki kielenkäytön ilmiöt, myös moniäänisyys esiintyy aina suhteessa kontekstiin.

2.3 Referointi

ISK:n (VISK § 1457) mukaan referointi on tekstissä tai puheessa tapahtuvaa viittaamista muuhun lähteeseen niin, että oma ja lainattu osuus ovat erotettavissa tekstistä. Prototyypisessä tapauksessa referaatti ja sen johtoilmaus voidaan erottaa kokonaisuuksiksi, jotka ovat erillisiä suhteessa toisiinsa. ISK laskee referoinniksi myös sellaiset tapaukset, joissa lähde on jätetty merkitsemättä mutta merkitty toisen käden tiedoksi esimerkiksi *kuulemma*-partikkelilla. ISK:n määritelmässä nostetaan myös esille se, että referoitavan alkutekstin ei tarvitse olla aktuaalisesti olemassa, vaan referointitekniikka on konventio, jolla merkitään osa tekstin kielellisestä aineksesta olevan peräisin jostain muualta. (mp.)

ISK:n (VISK § 1476) mukaan referoinnissa käytettävä johtoilmaus on keino, jota käytetään viestintätilanteen luonnehtimiseen. Johtoilmaus muodostaa kehyksen, jonka avulla tulkitaan muualta otettua repliikkiä. Prototyypisessä muodossaan johtoilmaus esiintyy johtolauseena. Johtolauseen subjekti ilmaisee alkuperäisen tekstin esittäjän, ja johtolauseen verbinä on kommunikaatioverbi. Johtolause voi olla passiivimuotoinen, ja se voi sisältää myös vastaanottajan. Repliikki voi olla objektina, tai johtolause voi olla referaatin jäljessä oleva lisäys. (mp.)

Jyrki Kalliokoski toteaa, että johtolauseita käytetään sen osoittamiseksi, että toista tekstiä referoidaan, minkä lisäksi sillä ilmaistaan referoinnin lähde (Kalliokoski 2005b: 226). Hän lisää, että aina referoinnin lähde ei kuitenkaan merkitä, eikä kirjoittaja voisi sitä paikallistaakaan, mutta kirjoittaja voi kuitenkin osoittaa tekstin moniäänisyyttä eli vieraan äänen mukanaoloa typografisesti lainausmerkkien avulla eli asettamalla esimerkiksi yksittäisiä sanoja lainausmerkkeihin (mts. 246–247). Kalliokoski esittää, että tällaisella keinolla kirjoittaja ilmaisee sitä, että lainausmerkkien sisällä oleva ääni ei ole hänen omansa, vaan esimerkiksi paikallistamattoman toisen ääni, ironian käyttöä, eri rekisteriä kuin kirjoittajan käyttämä ääni tai kulttuuristunut metafora (mts. 247–249).

Lainausmerkkien käytöstä suoran esityksen yhteydessä ISK (VISK § 1460) huomauttaa, että lainausmerkeillä voidaan merkitä myös sitä, että referaattia lainataan sanatarkasti

vain tietyltä osalta. Kalliokosken ohella myös ISK tuo esille, että lainausmerkeillä on muitakin tehtäviä kuin puhdas siteeraaminen. (mp.)

Kuiri (1984: 23–24) esittää, että referoinnilla on erilaisia abstraktioasteita, ja eri referoinnin keinot ovat erilaisia abstraktioasteeltaan. Konkreettisimmillaan referoija toistaa referoitavasta tekstistä sekä muotoa että sisältöä suoran esityksen keinoin. Epäsuoralla esityksellä taas ilmaistaan referoitavan tekstin sisältöä johtolauseen ja yhden tai useamman referaattilauseen muodostamalla ilmauksella. Suomen kielessä referaattilauseet ovat yleensä *että*-lauseita, *jotta*-lauseita tai epäsuoria kysymyslauseita. Epäsuorassa esityksessä referoija toistaa referoitavan tekstin sisältöä, mutta ei muotoa. (mp.)

Shore (2005: 47–48) pitää referoinnin välttämättömänä ehtona sitä, että se on osoitettu jonkinlaisella kielen muodosta löytyvällä merkillä siitä, että ”esitys perustuu toiseen kielelliseen esitykseen tai kyseessä ei ole välitön esittäminen” eli että esitys on referaatti. Tällä rajauksella hän pyrkii tekemään eron referoinnin ja intertekstuaalisuuden välille, sillä liian laajasti ajateltuna kaikki kielenkäyttö olisi referointia, koska kaikki kielenkäyttö viittaa jollain tapaa aiempaan kielenkäyttöön. (mp.)

Referoinnilla tarkoitetaan siis sitä, että tekstin laatija tai puheen esittäjä viittaa jonkun toisen kielenkäyttäjän esitykseen tai tekstin ulkopuoliseen ääneen ja merkitsee tämän viittauksen kielellisin keinoin. Referoinnin kohteen ei tarvitse olla aktuaalisesti olemassa eikä sen tarvitse olla yksilöity puhuja, teksti tai kielellinen esitys, vaan kohde voi olla myös abstrakti, yksilöimätön ääni. Referoinnin uskollisuus alkuperäisen esityksen muodelle ja sisällölle vaihtelee.

Kielellisten esitysten lisäksi referointi voi kohdistua myös ajatteluun. Shore esittää, että ajatusten referointi kuuluu hänen esittelemänsä referoinnin määritelmän sisälle, koska ajatuksia referoidaan samanlaisin rakentein kuin puhettakin (Shore 2005: 49). Mentaalisia tiloja ja akteja voidaan referoida objektina olevien *että*-lauseiden ja referatiivirakenteiden avulla, mutta puheakteille ominaisella suoralla esityksellä voidaan kuvata vain mentaalisia akteja, ei mentaalisia tiloja (mts. 50). Tämä johtuu siitä, että mentaalisia akteja eli erilaisten ajatusten ajattelua voidaan verrata puheeseen, kun taas mentaalisten tilojen kohdalla tällainen vertailu ei ole mahdollinen (Kuiri 1984: 46; Shore 2005: 50). Kuiri tosin huomauttaa, että toisen ihmisen ajattelusta ei voi saada tietoa suoraan, vaan tiedon saamiseksi tarvitaan puhetta tai muuta vastaavaa ilmaisutapaa (Kuiri 1984: 47).

ISK (VISK § 1459) luokittelee johtoilmauksen sisältävät referointitavat suoraan esitykseen ja epäsuoraan esitykseen. Näiden erona on se, että suorassa esityksessä referaatti esitetään referoitavan tekstin tai puheen sitaattina eli alkuperäisen mukaisena, kun taas epäsuorassa esityksessä se esitetään kertojan tulkitsemana ja johtoilmaukseen integroituna eli mukautettuna kertojan tekstiin. ISK kuitenkin huomauttaa, että tällaista jakoa suoraan ja epäsuoraan esitykseen ei juurikaan esiinny puhutussa kielessä tai kaunokirjallisessa esityksessä. (mp.)

Suoraa ja epäsuoraa esitystä on määritelty myös narratologian puolella fiktion näkökulmasta. Shlomith Rimmon-Kenan (1991: 138–140) pitää epäsuoraa esitystä parafrasina puhetapahtuman sisällöstä, mutta jossa ei pyritä jäljittelemään alkuperäisen lausuman sanavalintoja. Hän tosin luokittelee erikseen sellaisen epäsuoran esityksen, jossa alkuperäistä tyyliä jäljitellään ja joka on myös jossain määrin mimeettinen sen sijaan, että vain raportoitaisiin sanottua. Rimmon-Kenan esittää, että vapaa epäsuora esitys lähestyy mimeettisesti suoraa esitystä. Hän pitää suoraa esitystä siteeraamisena, jonka tarkoitus on tuottaa vaikutelma ”puhtaasta” jäljittelystä siitä huolimatta, että sitaattien tyyli on aina muokkauksen kohteena. Vapaata suoraa esitystä Rimmon-Kenan pitää puolestaan suorana esityksenä, jota ei ole merkitty ortografisesti. (mp.)

Suora esitys voi myös ISK:n mukaan esiintyä vapaana suorana esityksenä, jossa toisen puhetta tai ajattelua referoidaan suoraan ”ilman puhumista ilmaisevaa verbiä tai muuta selvää johtoilmausta” (VISK § 1463). Rimmon-Kenanista poiketen ISK esittää, että kirjoitetussa tekstissä vapaa suora esitys saatetaan merkitä välimerkein, esimerkiksi pilkulla tai repliikkiviivalla, erilleen ympäröivästä tekstistä (mp.; vrt. Rimmon-Kenan 1991: 138–140). Referaatti voidaan myös erottaa eri virkkeeseen kuin toiminta, joka tukee sen tulkintaa (VISK § 1463).

ISK (VISK § 1475) pitää vapaa epäsuoraa esittämistä kaunokirjallisen tekstin vakiokeinona. Vapaalla epäsuoralla esityksellä kuvataan henkilön puhetta tai ajattelua, mutta vapaaseen epäsuoraan esitykseen kuuluvat lausumat eivät ole syntaktisesti alisteisia johtolauseelle. Sen sijaan ne ovat päälauseita, jotka ovat samanarvoisia kuin toiminnasta kertovat lauseet ja itsenäisiä suhteessa niihin. Kaunokirjallisuudessa vapaata epäsuoraa esitystä käytetään tavallisesti kertojan ja henkilöhahmon näkökulmien limittymisen ilmaisemiseen. Lisäksi ISK huomauttaa, että myös lehtien otsikoissa esiintyy toisinaan

sellaista konditionaalien käyttöä, joka voidaan ymmärtää vapaaksi epäsuoraksi esitykseksi. (mp.)

Maria Mäkelä (2010: 202–205) käsittelee artikkelissaan fiktion keinojen käyttöä Clinton–Lewinsky-skandaalia käsittelevissä ei-fiktiivisissä kertomuksissa. Eräs Mäkelän tutkimista keinoista on vapaa epäsuora esitys, joka toimii eräässä kertomuksessa keinona esittää tajunnankuvauksen prosessia, jolla rakennetaan tekstiin vieras mieli – Monica Lewinsky – erilaisten tulkintaa ohjaavien kehysten kuten mahdottoman romanssin avulla. Mäkelä tähdentää, että elämäkerran kirjoittaja voi ainoastaan spekuloida toisen ihmisen mielen sisältöä, mikä rajoittaa tajunnankuvauksen keinoja elämäkerrallisessa kerronnassa. (mp.) Toisin sanoen elämäkerrassa tekijä ei voi ottaa samanlaisia vapauksia ajatusten referoinnin suhteen kuin kaunokirjallisen tekstin tekijä ilman, että elämäkerran luotettavuus tai referentiaalisuus asettuisi kyseenalaiseksi.

Edellä kuvatun perusteella voidaan todeta, että referoinnin keinot jossain määrin vaihtelevat sen mukaan, tapahtuuko referointi tekstissä vai puheessa ja onko kyseessä kaunokirjallinen teksti. Referoinnissa on lisäksi ISK:n määritelmää seuraten kyse ennen kaikkea tekniikasta tai kielenkäytön konventiosta jostain lähteestä peräisin olevan tiedon merkitsemiseen; aktuaalista referoinnin lähdettä ei tarvitse olla olemassa voidakseen käyttää referoinnin keinoja (VISK § 1457).

Millainen on referoinnin ja tulkinnan suhde? Norman Fairclough (1992: 105) nostaa esille, että epäsuoraan esitykseen liittyy aina jonkinasteista ambivalenssia eli enemmän kuin yhden tulkinnan mahdollisuutta. Hän huomauttaa, että epäsuorassa esityksessä ei aina ole selvää, ovatko käytetyt sanavalinnat osoitettavissa referoitavan esityksen alkuperäisen esittäjän käyttämiksi vai ovatko ne referoijan tekemiä valintoja. Tällöin nousee esille myös kysymys siitä, onko kyseessä alkuperäisen esittäjän ääni vai referoijan ääni. (mp.) Samantyyppinen huomio on myös Kuirilla, jonka mukaan epäsuoran esityksen kohdalla referoija voi painottaa tärkeinä pitämiään puolia sisällöstä ja sivuuttaa muut (Kuiiri 1984: 3). Eri referoinnin keinojen kohdalla painottuu siis myös eri tavalla se, onko etualalla referoitavan ääni vai referoijan ääni.

Puheen siteeraamista lehtiteksteissä käsittelevä Henna Makkonen-Craig (1999: 135–136) toteaa, että lehtiteksteissä sitaatit esitetään selkeästi referoitavan puheena ja raportoivat verbit puolestaan toimittajan diskurssina. Hän huomauttaa, että tämä saattaa kuitenkin

jättää lehtitekstin lukijalle tulkinnanvaraa sen suhteen, millaisen roolin toimittaja ottaa ja pyrkiikö toimittaja esittämään itsensä neutraalina ja objektiivisena vai eksplisiittisenä tulkitsijana. Raportointiverbin valintaan vaikuttavat Makkonen-Craigin arvion mukaan myös tekstin genre, aihe, vakavuuden aste ja haastattelutilanne. (mp.)

Makkonen-Craig (1999: 136–137) esittää, että lehtiteksteissä sitaattien käyttöön suuntautuu painetta sen suhteen, miten puhuttua lähdemateriaalia työstetään julkaistuksi tekstiksi. Tähän liittyy kysymys siitä, käytetäänkö suoria sitaatteja ja jos käytetään, miten ne esitetään kielellisesti painetussa tekstissä. Makkonen-Craig huomauttaa, että kaikki puhutusta kielestä otetut sitaatit ovat välttämättä kompromisseja silloin, kun ne esitetään kirjoitetun kielen keinoin, sillä kirjoitetulla kielellä ei voi millään yksinkertaisella tavalla tavoittaa sellaisia puhutun kielen vivahteita kuin puhenopeuden tai äänenvoimakkuuden vaihtelua tai muutosta äänensävyssä. Toisaalta hän pitää puhutun kielen vivahteiden esiintuomista vain harvoin tarpeellisena, ja monet spontaaniin puheeseen kuuluvat piirteet jätetäänkin merkitsemättä lehtiteksteissä julkaistuissa suorissa sitaateissa. Lisäksi Makkonen-Craig tuo esille, että lehtiteksteissä julkaistujen sitaattien on tarkoitus olla helposti luettavia ja ymmärrettäviä. Sitaattien tehtäväksi Makkonen-Craig esittää, että sitaattien on tarkoitus tuoda esille haastateltavan näkökulmaa ja antaa lukijalle jonkinlainen käsitys siitä, millaista haastateltavan käyttämä kieli on, eikä sitaattien ole siten tarkoituksaan olla totuudenmukaisia jäljitelmiä puheesta. (mp.)

Sitaattien käyttöä lehtiteksteissä tutkinut Haapanen (2011: 69–70) luokittelee sitaattien tehtävät lehtiteksteissä kuuteen luokkaan: 1) rytmin rakentaminen 2) juonen kuljettaminen 3) ympäristöstä kertominen 4) uskottavuuden luominen 5) ainutkertaisuuden ja omakehtaisuuden välittäminen 6) puhujan luonnehtiminen. Sitaatti voi toteuttaa useita eri tehtäviä samanaikaisesti. (mp.)

Haapanen (2011: 70–72) esittää, että rytmin rakentamisen kannalta sitaatteja käytetään tuomaan vastakkaisten elementtien vaihtelua leipätekstin ja sitaattien välillä, mikä tekee lehtitekstistä visuaalisesti houkuttelevamman. Sitaateilla voidaan myös luoda vaikutelma puhutusta kommunikaatiosta ja sitaateilla voidaan lisäksi merkitä dramaattisia käännekohtia. (mp.)

Lehtiteksteissä sitaattien yksi tärkeimmistä tehtävistä on luoda uskottavuutta ja luotettavuutta: ”Sitaatin avulla lukija kuulee asian suoraan niiden suusta, jotka ovat lähimpänä

aiheen ydintä tai tietävät siitä eniten”. Sitaatin käyttäminen antaa ikään kuin lukijalle syyn luottaa siihen, että toimittaja ei ole tulkinnut tai muokannut alkuperäistä esitystä vaan että lausunto muistuttaa alkuperäistä. Sitaatin käyttäminen on myös kirjoittajan keino siirtää vastuuta ”mielipiteestä tai asian paikkansapitävyydestä lausunnon antajalle”. Siteerattavan henkilön asiantuntija- ja auktoriteettiasema saattaa myös antaa vahvistusta leipätekstissä esitetyille asioille. (Haapanen 2011: 76–77.)

Haapanen (2011: 77–78) toteaa myös, että sitaatteja käytetään myös tapauksissa, joissa kirjoittaja ei voisi onnistuneesti välittää alkuperäisessä esityksessä olevaa tietoa muilla tavoin kuten esimerkiksi parafrasina, koska alkuperäisen esityksen muoto on korostuneen persoonallinen. Hän huomauttaa, että alkuperäisen esityksen muuntaminen epäsuoraksi esitykseksi saattaa joissain tapauksissa johtaa epäselvyyteen, banaaliuteen, sopimattomiin sanavalintoihin tai kielenvastaisuuksiin. Haapanen esittää myös, että lehtiteksteissä jutun henkilöiden omakohtaisia kokemuksia ja tunteita esitetään suorana esityksenä, koska jutun kirjoittajalla ei ole pääsyä noihin asioihin ja sitaattien käyttö luo uskottavuuden ja välittömyyden vaikutelmaa. (mp.) Haapasen havainnot ovat linjassa Kuirin esittämän ajatuksen kanssa, että toisen ihmisen ajatuksista voi saada tietoa vain välitteisesti sen sijaan, että tietoa voisi saada suoraan (Kuiiri 1984: 47).

Haapanen (2011: 80–82) käsittelee myös sitaattien muokkaamista. Haapanen esittää, että puhekielisiä äänneasuja editoidaan vastaamaan yleiskielisiä, sanalipsahduksia korjataan, *eiku-*, *niinku-* ja *sillee-*tyyppiset ilmaukset sekä muminan ja ähkinän kaltaiset nonverbaaliset elementit poistetaan, jos ne eivät tarjoa lisämerkitystä jutun näkökulmalle. Puheen lausumia myös tiivistetään, selkiytetään ja yhdistetään, ja vaillinaisia lauseita paikkailaan lisäsanoilla, jos ymmärrettävyys edellyttää sitä. Lisäksi murreilmauksia saatetaan yleiskielistää, vieraskielisiä sitaatteja kääntää ja eri aikoihin sanottuja repliikkejä asettaa peräkkäin sitaateiksi. Haapanen tähdentää, että journalistisen sitaattien muokkaamisen tavoitteena on silti totuudenmukaisuus ja autenttisuus. (mp.)

Kaikki siteeraaminen ei kuitenkaan kohdistu todellisiin esityksiin. Karttunen (2010: 230–231) esittää, että suoralla esityksellä voidaan esittää todellisen puheen sijasta myös hypoteettista ”henkilön tai ryhmän asennetta tai mielipidettä”. Hän arvioi, että tällainen suoran esityksen käyttö voi olla retorinen keino, jolla kirjoittaja havainnollistaa näkökulmaansa. Lisäksi se voi toimia keinona ironisen etäisyyden ottamiseen. (mp.)

2.4 Intertekstuaalisuus ja interdiskursiivisuus

Koska kieli on sosiaalista toimintaa ja kirjoitetut tekstit ovat kieltä ja siten sosiaalista toimintaa, ovat yksittäiset tekstitkin väistämättä jonkinlaisessa yhteydessä toisiin teksteihin. Tätä tekstien yhteyttä toisiin teksteihin on kuvattu diskurssintutkimuksessa ja kirjallisuudentutkimuksessa intertekstuaalisuuden käsitteen kautta. Kristeva hahmottelee intertekstuaalisuuden käsitettä bahtinilaisen dialogismin pohjalta (kursiivit alkuperäisessä):

[J]okainen sana (teksti) on sanojen (tekstien) risteytymä, josta on luettavissa vähintäänkin toinen sana (teksti). Bahtinin teoksissa nämä kaksi akselia, joita hän nimittää vastaavasti *dialogiksi* ja *ambivalenssiksi*, eivät ole selvästi erotettavissa toisistaan. [– –] [J]okainen teksti on imenyt itseensä toisia tekstejä ja jokainen teksti on muunnos toisista teksteistä. (Kristeva 1993: 23).

Mary Orr tuo esille, että Kristevan alun perin 1960-luvulla esittämää määritelmää intertekstuaalisuudesta on pidetty liian kaiken kattavana; sitä on täsmennetty myöhemmin ja sen rinnalle on otettu käyttöön sellaisia termejä kuin interdiskursiivisuus ja hyperteksti (Orr 2003: 6–7). Orr tulkitsee, että Kristeva tarkoittaa Bahtinin kahdella akselilla tekstin ja kontekstin välistä akselia sekä tekstin subjektin ja vastaanottajan (*addressee*) välistä akselia (mts. 26). Lisäksi Orrin mukaan niin Bahtin kuin Kristeva pitävät tekijää eräänlaisena suppilona, joka edesauttaa tekstin dialogisuutta muiden elementtien ohella, ja nämä elementit yhdessä tuottavat romaanin moniäänisyyden (mts. 26). Orrin mukaan intertekstuaalisuus Kristevan muotoilemassa teoriassa tarkoittaa vuorovaikutteista, permutaationaalista tekstin tuottamista, jossa intertekstuaalisuus tapahtuu erilaisin prosesseina, jotka risteävät ja ”neutraloivat” toisia tekstejä asettaen ne samanarvoisiksi keskenään (mts. 27–28).

Entä mitä tarkoittaa diskurssi? Pietikäinen ja Mäntynen (2019: 30–31) esittävät, että diskurssi voidaan kielentutkimuksessa ymmärtää kielelliseksi kokonaisuudeksi, joka on pidempi ja laajempi kuin yksi lause ja jota tarkastellaan kontekstissaan. Kuten kielenkäyttö yleisesti, myös diskurssit ovat sosiaalista toimintaa. Pietikäinen ja Mäntynen huomauttavat, että diskurssilla viitataan myös vakiintuneeseen kielenkäyttöön, joka tapahtuu tietyllä alalla ja tietyssä tilanteessa. Merkityksiä tuotetaan diskursiivisen toiminnan tuloksena. (mp.) Fairclough puolestaan tuo esille, että diskurssin voi myös ymmärtää tietynlaiseksi tavaksi käsitellä jotain aihepiiriä ja konstruoida se tekstiksi (Fairclough 1992: 128).

Diskurssi onkin moniulotteinen käsite, jota käytetään eri aloilla ja eri konteksteissa eri merkityksessä ja erilaisin painotuksin.

Ivanič (1998: 46) toteaa, että mikä tahansa teksti voidaan luokitella johonkin genreen ja siitä voidaan myös löytää piirteitä jostain tietystä diskurssista. Yksi diskurssi voi esiintyä useassa eri genressä, ja vastaavasti yksi genre saattaa sisältää useita eri diskursseja, mutta todelliset tekstit käyttävät yleensä usean eri genren konventioita ja hyödyntävät useampaa kuin yhtä diskurssia. Genrekonventiot mahdollistavat tiettyjä rooleja ja roolien välisiä suhteita, joihin kielen käyttäjät joko mukautuvat tai joita he vastustavat. Diskurssit puolestaan muotoutuvat erilaisten aihepiirien ja ideologioiden eli aatesuuntausten pohjalta, ja kirjoittajat suuntautuvat tiettyjen intressien ja ideologioiden mukaisesti tekemällä tiettyjä diskursiivisia valintoja. (mp.)

Fairclough (1992: 102–103) pitää intertekstuaalisuutta tärkeänä fokusalueena diskurssi-analyysissä. Fairclough tulkitsee Kristevan havainnon siitä, että intertekstuaalisuus merkitsee historian eli yhteiskunnan sijoittamista tekstiin tarkoittavan, että tekstit ovat vastauksia aiempiin teksteihin ja työstävät niitä uudelleen sekä muuntelevat niitä. Fairclough ajattelee, että tekstit ovat produktiivisia eli tuottavat jotain uutta, ja niillä voidaan uudelleenstrukturoida olemassa olevia konventioita kuten genrejä ja diskursseja ja tuottaa siten uusia konventioita. Hän kuitenkin korostaa, että intertekstuaalisuus tekstien ja diskursiivisten konventioiden järjestämisenä uudelleen ei ole irti valtasuhteista, vaan valtasuhteet asettavat niille rajoituksia. Valtasuhteet muovaavat sosiaalisia rakenteita ja käytäntöjä, ja toisaalta sosiaaliset rakenteet ja käytännöt vaikuttavat siihen, millaisia valtasuhteet ovat. Fairclough esittää, että diskurssianalyysin kontekstissa intertekstuaalisuutta voidaan tarkastella siitä näkökulmasta, miten sen kautta pyritään haastamaan ja järjestelemään uudelleen hegemonisen kamppailun prosesseja jonkin tietyn diskurssin sisällä, minkä lisäksi intertekstuaalisuutta voidaan tarkastella siitä näkökulmasta, miten hegemoniset rakenteet ovat vaikuttaneet siihen. (mp.)

Fairclough (1992: 103–104) tekee Bahtinia ja Kristevaa seuraten eronteon kahden erityyppisen intertekstuaalisuuden välille: näkyvän (*manifest*) ja perustavan (*constitutive*). Näkyvässä intertekstuaalisuudessa muut tekstit ovat eksplisiittisesti läsnä tekstin pintatasossa esimerkiksi lainausmerkkien sisällä olevana siteerauksena. Perustava intertekstuaalisuus puolestaan tarkoittaa sitä, miten tekstin tuottamisessa käytettyjä diskursiivisia

konventioita on järjestelty eli konfiguroitu. Perustavassa intertekstuaalisuudessa toiset tekstit ovat siis läsnä yhteisten diskursiivisten konventioiden kautta. (mp.)

Jos intertekstuaalisuuden käsite kuvaa tietynlaisia tekstien välisiä suhteita, interdiskursiivisuuden käsitteellä voidaan kuvata puolestaan yksittäisiä tekstejä laajempien diskurssien välisiä suhteita. Faircloughin teoriassa interdiskursiivisuudella tarkoitetaan piileviä rakenteita, jotka ovat diskursiivisten tapahtumien taustalla ja jäsentävät niitä (Fairclough 1992: 68). Interdiskursiivisessa rakenteessa diskursiiviset muodostelmat ovat asettuneet kompleksisiin ja keskinäisriippuvaisiin suhteisiin keskenään (mp.). Käytännössä interdiskursiivisuus ilmenee vaikkapa erilaisten genrejen sekoittumisessa samassa tekstissä (mp.). Fairclough kuitenkin huomauttaa, että interdiskursiivisuuden eri elementit kuten esimerkiksi genret, tyylit ja rekisterit muodostavat valtavan laajan ja monimutkaisen joukon, eikä näiden välisiä eroja ole aina helppo määritellä selkeärajaisesti (Fairclough 1992: 125). Hän tuo esille, että tästä syystä diskurssianalyysiä tehdessä voi olla vaikea luokitella ilmiöitä kuuluvaksi mihinkään tiettyyn näistä mainituista kategorioista ilman, että luokittelu vaikuttaisi ainakin jossain määrin mielivaltaiselta (mp.).

Huomautettakoon, että Ivanič on kritisoinut Faircloughin näkyvän intertekstuaalisuuden käsitettä harhaanjohtavaksi, koska näkyvää intertekstuaalisuutta ei aina merkitä eksplisiittisesti näkyväksi tekstin pintatasolle, vaikka usein niin tehdäänkin, vaan todellisetkin tekstienväliset yhteydet voivat jäädä implisiittisiksi (Ivanič 1998: 47–48.). Ivanič ehdottaakin tilalle aktuaalisen intertekstuaalisuuden (*actual intertextuality*) käsitettä, jolla kuvataan aitojen tekstien välisiä yhteyksiä sen sijaan, että kuvattaisiin abstraktimpia tietyn tyyppisten tekstien välisiä yhteyksiä (mts. 48). Mitä puolestaan interdiskursiivisuuteen tulee, Ivanič toteaa, että kaikki kielenkäyttö on jollain tavalla interdiskursiivista, koska ihmiset yhdistelevät kielenkäytössään niitä diskurssityyppejä, jotka heillä on saatavilla (mp.). Interdiskursiivisuuden analysoinnin osalta Ivanič ottaa esille huomion, että varsinkin yksityisten tekstien osalta tutkija ei voi aina tietää, onko jonkin interdiskursiiviselta vaikuttavan tapauksen kohdalla kyse kuitenkin aktuaalisesta intertekstuaalisesta viittauksesta todelliseen tekstiin (mts. 49).

Solin (2006: 73) esittää intertekstuaalisuuden näkökulmana, jossa tekstejä tarkastellaan suhteessa toisiinsa. Tekstit ovat vuorovaikutuksessa edeltäneisiin ja tuleviin teksteihin, ja teksteille ennakoidaan tietynlainen yleisö sekä tapa käyttää tekstiä. Solinin mukaan intertekstuaalisuutta on tekstintutkimuksessa käsitelty enimmäkseen siitä näkökulmasta,

miten toisia tekstejä tuodaan esiin ja merkitään ja millaisin tavoin tekstit ja niistä tehdyt tulkinnat noudattavat ympäröivässä yhteisössä käytettyjä konventioita. (mp.) Intertekstuaalisuuden luonne vaihtelee eri tekstilajien välillä, ja yksi genrekonventio voi olla esimerkiksi se, miten avoimesti muita tekstejä hyödynnetään (mts. 83).

Tässä tutkielmassa intertekstuaalisuus tarkoittaa Faircloughin määrittelemää näkyvää intertekstuaalisuutta eli toisen tekstin ilmeistä läsnäoloa tekstin pintatasossa. Ilmeisyydellä tarkoitan sitä, että toisen tekstin läsnäolo on osoitettavissa tekstin kielellisestä aineksesta; tällaista intertekstuaalisuutta edustavat esimerkiksi toisiin teksteihin viittaavat sitaatit ja alluusiot. Tämä määritelmä on kapea, mutta tekstien rajatun lingvistisen analysoinnin kannalta tarkoituksenmukainen.

Tämän tutkielman seuraavat kolme lukua kattavat aineiston analyysin. Jokaisessa analyysiluvussa keskityn yhteen analysoitavaan teokseen.

3. ANALYYSI: *SOTA JA SEKSI*

Käsittelen tässä luvussa Sari Näreen historian alan tietokirjaa *Sota ja seksi*. Etenen esittämäni järjestyksen mukaisesti: tarkastelen ensin referoinnin keinoja ja niiden käyttöä, sitten intertekstuaalisuutta ja interdiskursiivisuutta laajemmin ja lopuksi esitän päätelmät.

3.1 Yksittäisen tekstin tai äänen referointi

Eräs referoinnin tapa on asettaa referoitava esitys kertojan diskurssin lomaan:

(1)

Väkivallan ja pyhän yhteyttä tutkineen René Girardin mukaan seksuaalinen promiskuiteetti on sallittua, joskus jopa vaadittua, rituaalisissa juhlissa, jollaisiksi ulospääsynt rintamaolosuhteista voidaan tulkita. Suuri osa korsupeerinneaineiston seksuaalikerronnan sisällöstä sijoittuu rintamalomiin [...]. **Girard kuvaa sosiaalisten hierarkioiden kääntämistä ympäri juhla-aikoina:** ”Juhlan aika tarkoittaa sitä, että väliaikaisesti kaikenlaiset luonnonvastaiset yhteenliittymät ja ennalta-arvaamattomat kohtaamiset ovat hyväksyttyjä ja niihin kannustetaan.”⁴

Suomalaisen kansallisen aseman kääntyminen talvisodan uhrista jatkosodan miehittäjäksi merkitsi uhrikriisiä, jonka käsittelyn voi nähdä ulottuneen myös seksuaalisuuteen. Seksijutuilla saatettiin omalta osaltaan käsitellä uhrikriisiä. (SS s. 15–16)

Esimerkki 1 sijoittuu teoksen 1. lukuun. Katkelmaa edeltää siteeraus Ilmari Kiannon kirjoittamasta Suur-Suomi-aiheisesta tekstistä ja SS:n kertojan luonnehdinta sota-aikaa edeltäneen seksuaalijärjestyksen hajoamisesta. Katkelmaa puolestaan seuraa toinen sitaatti Girardilta ja kertojan arvio korsujen seksuaalikerronnan funktiosta. Esimerkissä 1 kertoja referoi suoralla esityksellä René Girardin tekstiä *Väkivalta ja pyhä*. Johtoilmausta *Girard kuvaa sosiaalisten hierarkioiden kääntämistä ympäri juhla-aikoina* seuraa sitaattimerkien sisällä oleva referaattiosa, jota seuraa yläindeksi, joka ohjaa lukijan löytämään viitatus lähteen lähdeluettelosta. Tämä on prototyyppinen esimerkki suorasta esityksestä: johtoilmaus ja referaatti ovat erillisiä kokonaisuuksia, joilla osoitetaan, mikä on kertojan omaa tekstiä ja mikä referaattia (VISK § 1457).

Sitaattia seuraa kertojan tulkinta suomalaisten uhrikriisin käsittelystä seksuaalisuuden kautta. Sitaatti toimii argumentaation rakentamisen osana: kappaleen alussa viitataan toisen tutkijan tekstiin ja referoidaan sitä epäsuorasti eli korkeammalla abstraktiotasolla *René Girardin mukaan* -rakenteella, jota seuraa parafraasi ja kertojan omalle argumentille keskeinen väite siitä, että ulospääsy rintamalta voidaan tulkita juhliksi. Väitelause *suuri osa korsuperinneaineiston seksuaalikerronnan sisällöstä sijoittuu rintamalomiin* ilmaisee aineistoa koskevaa havaintoa, jonka kertoja kytkee Girardin teoriaan. Kaikki tämä toimii pohjustuksena kertojan omalle arviolle siitä, että uhrikriisiä käsiteltiin myös seksuaalisuuden kuvauksissa.

Historiateoksen kaltaisessa tekstissä, jolla pyritään uuteen ymmärrykseen, pyritään yleensä myös perustelemaan annettuja näkökulmia ja argumentteja, että lukijan ei tarvitsi ottaa annettuna kertojan esittämiä väitteitä ja havaintoja. Monologistinen teksti nojautuisi etupäässä tekijän tai tekijän edustaman laajemman tahon kuten yhteisön auktoriteettiin (Kristeva 1993: 34–35). Dialogistisessa tekstissä annetaan sen sijaan tilaa muillekin äänille ja sille, että merkitykset voivat olla kiistanalaisia (mts. 35–36). Lukijan vakuuttamiseksi voidaan tarvita muitakin kuin tekijän ääntä, ja yksi mahdollinen ääni on tekijän käsittelemää aihetta tuntevien asiantuntijoiden äänet. Esimerkissä 1 kertoja referoi asiantuntijan ääntä tuodakseen vahvistusta omalle tulkinnalleen uhrikriisin merkityksestä. Ilman tuota referointia kertojan argumentti ja sen luotettavuusvaikutelma olisivat todennäköisesti heikompia.

Lainausmerkkien käytöllä voidaan ilmaista sitä, että tekstissä viitataan jonkun toisen ääneen (Kalliokoski 2005b: 247–249). Teoksessa esiintyy tällaista yksittäisten ilmausten osoittamista toiselle äänelle kuuluviksi siten, että ne on merkitty sitaattimerkkien sisälle.

(2)

[--] Kun sotaponnisteluihin oli mobilisoitu arviolta 660 000 suomalaista, voi kuvitella sota-ajan liikkumisen määrää. Tämä teki mahdolliseksi kohtaamiset entuudestaan vieraiden vastakkaisen sukupuolen edustajien kanssa ilman sosiaalisen silmän valvontaa, vaikka kontrollia yritettiinkin valtion taholta kiristää. Kuoleman vaara aiheutti monissa tarvetta elää **”kuin viimeistä päivää”** siltä varalta, että seuraavana päivänä sattuisi kuolemaan. Niinpä aika oli otollinen uusille seksuaalisille avauksille, rohkeille kokeiluille ja hetkittäisille antautumisille. Tässä kirjassa kuvataan sitä, kuinka kohtaamisissa painoutuivat siirtymävaiheet koti- ja sotarintamien välillä. (SS s. 14)

Esimerkki 2 sijoittuu teoksen 1. lukuun. Katkelmaa edeltää teoksen aihepiiriä kontekstioivaa kertojan diskurssia, johon itse katkelma myös kuuluu. Katkelmaa seuraa kertojan diskurssi, jossa käsitellään Itä-Karjalan valloitus sotaa, ja tätä seuraa sitaatti Ilmari Kiannolta.

Kuin viimeistä päivää on sanonta suomen kielessä, mutta esimerkissä 2 se voisi olla myös yhden tai useamman korsuperinneaineiston tekstin siteeraamista. Tästä ei voi kuitenkaan tehdä pitävää johtopäätöstä. Thompsonin mukaan osa sanontojen merkityksestä perustuu siihen, että sekä puhuja että kuulija tunnistavat sen, että kyseessä on aiemmin käytetty ilmaisu (Thompson 1996: 509). Thompson määrittelee sanonnat osaksi yhteisön ääntä, eikä sanonnan lähdettä ole aina tarpeen mainita, vaikka lähde olisikin osoitettavissa (mp.).

Eräs referoinnin keino on valita alkuperäisestä esityksestä yksittäisiä sanoja tai ilmauksia ja ympäröidä ne lainausmerkeillä. Kalliokosken mukaan tällaisella lainausmerkkien käytöllä on tyypillisesti tarkoitus ottaa etäisyyttä alkuperäisen esityksen sanavalintoihin, tuoda mukaan ironiaa tai ylipäättään merkitä jokin ilmaisu kuuluvaksi jollekulle toiselle äänelle kuin tekijälle (Kalliokoski 2005b: 247–249). Esimerkissä 2 sanonta *kuin viimeistä päivää* on ympäröity lainausmerkeillä, millä kertoja ilmaisee toisen äänen läsnäoloa ja samalla ottaa referoituun ilmaisuun etäisyyttä. Ilmaisun problemaattisuuden merkitseminen, esimerkiksi diskurssiin kuulumattomuuden vuoksi, on yksi motiivi käyttää lainausmerkkejä tällä tavalla (Trask 1997). Esimerkissä 2 lainausmerkeillä referoitavaa ääntä voidaan pitää anonyymien sota-ajan suomalaisen äänenä eli yhteisön äänenä, johon kertoja ottaa lainausmerkeillä etäisyyttä korostaakseen ulkopuolisen tutkijan näkökulmaa tuohon yhteisöön.

SS sisältää epäsuoran esityksen käyttöä.

(3)

Tuula Juvonen kuvaa, kuinka eräs lottakomennuksella ollut nainen joutui pois tolaltaan saatuaan yllättäen kuulla, että hänen sulhasellaan epäiltiin suhdetta naimisissa olevan vääpelin kanssa. Nainen ei ollut aiemmin edes tiennyt ”miesrakastajia” olevan olemassa. Miehen homoseksuaalisuutta koskevat juorut eivät kuitenkaan estäneet pariskuntaa sittemmin avioitumasta.¹⁴² (SS s. 172)

Esimerkki 3 sijoittuu lukuun 3.5 ”Homojen himot”. Katkelmaa edeltää Touko Laaksosta suoraan referoiva kertojan diskurssi, joka käsittelee homoseksuaalisuutta sodan aikana. Katkelmaa seuraa toinen osuus Laaksosen referointia samasta aiheesta.

Esimerkissä 3 esiintyy epäsuoraa esitystä, sillä (VISK § 1460) referaattiosa on syntaktinen osa johtoilmausta. Johtoilmauksen *kuvaa*-verbin lauseobjektina on referaattina toimiva finiittinen *kuinka*-lause. Riitta Juvonen luokittelee *kuinka*-lauseiden funktiot kolmeen luokkaan, jotka koostuvat tapaa kysyvistä, intensiteettiä kysyvistä ja havaintoluennosta (Juvonen 2014: 78–79). Näistä tapaa kysyvän luokan ja havaintoluennan välinen raja ei Juvosen mukaan ole aina yksiselitteinen, vaan eronteko on sidoksissa kontekstiin (mts. 79). Juvonen pitää silti havaintoluennan yhtenä piirteenä rajaamattoman tapahtuman kuvaamisesta, kun taas tapaa kysyvissä tapauksissa keskeisenä piirteenä on tekoa kuvaava predikaattiverbi tai vaiheista koostuvan prosessin kuvaus (mp.). Esimerkin 3 *kuinka*-lause voidaan tulkita tapaa kysyväksi *kuinka*-lauseeksi, vaikka sen predikaattiverbi *joutui* ei tässä kontekstissa merkitse tekoa vaan muutoksen kohteeksi tulemistä, sillä lauseessa kuvataan rajallinen prosessi: nainen kuuli sulhasensa homoseksuaalisesta salasuhteesta ja joutui pois tolaltaan. Virtanen esittää, että *kuvaa*-verbin kanssa esiintyvissä ei-kysyvissä alisteisissa interrogatiivilauseissa implikoidaan, että referoinnin kohde tarjoaa tarkempaa tietoa aiheesta (Virtanen 2015: 101). Esimerkissä 3 alisteinen interrogatiivilause toimii edellä kuvatulla tavalla. Se antaa tavan kuvauksen avulla lisätietoa aiheesta, mitä käytetään kertojan argumentin edistämiseen tarjoamalla lukijalle kontekstioivaa taustatietoa.

Esimerkin 3 alisteinen interrogatiivilause sisältää myös temporaalirakenteen *saatuahan yllättäen kuulla*, joka toimii johtoilmauksena sitä seuraavalle referaattina toimivalle *että*-lauseelle *että hänen sulhasellaan epäiltiin suhdetta naimisissa olevan vääpelin kanssa*. Esimerkkikatkelma sisältää siis samassa lauseessa moninkertaista referointia: kertoja referoi epäsuoraan Tuula Juvosen tekstiä, jossa referoidaan jotain toista tekstiä, jossa on oletettavasti raportoitu siitä, mitä lottakomennuksella ollut nainen oli kuullut muiden epäilleen. Olennaisesti kyse on kuitenkin siitä, että kertoja referoi tutkimuslähdettä eli Tuula Juvosen teosta, siis asiantuntijan ääntä, mikä ilmenee yläindeksillä ilmoitetusta lähdeviitteestä. Tutkimusnäkökulma siis limittyy Laaksosen aikalaiskokijan näkökulmaan, vaikka molemmissa näkökulmissa sisältönä on se, miten sota-ajan ihmiset ovat suhtautuneet homoseksuaalisuuteen. Tietokirjallisuuden kannalta kyse on aiheen valottamisesta

eri näkökulmien kautta, mikä auttaa lukijaa muodostamaan uutta ymmärrystä suhteessa aiheeseen.

Päälauseen johtoilmauksen finiittiverbiksi on valittu verbi *kuva*, jolla kertoja ilmaisee referoimansa tekstin olevan neutraalia kuvailua. Referaatin kehystäminen neutraaliksi kuvailuksi on tässä tapauksessa tärkeää siitä syystä, että referoitava kuvaus lottakomennuksella olleesta naisesta toimii tapausesimerkkinä siitä, miten heikosti homoseksuaalisuutta tunnettiin vielä sota-aikana. Neutraalin *kuva*-verbin valinta on kertojan keino jättää indikoimatta se, millaisella tavalla suhtautuu referoimaansa materiaaliin; se on keino ilmaista pelkästään tiedostavansa (*acknowledge*) referoimansa väite (Martin & White 2005: 112). Tiedostaminen on tapa, jolla kertoja voi taka-alasta ääntään ja avata lukijan suuntaan dialogista tilaa, jossa lukija voi tehdä somat tulkintansa kertojan referoimasta esityksestä (mts. 111). Toinen mahdollisuus olisi tehdä suhtautuminen ilmeiseksi eri tavoin värittyneillä verbivalinnoilla ja siten ohjata monologistisesti lukijaa joko hyväksymään kertojan suhtautumisen referoitavaan sisältöön tai torjumaan se. Käytännössä suhtautumisen ilmaisemisen ehdot kuitenkin vaihtelevat eri diskurssien ja tekstilajien välillä, sillä joissain tekstilajeissa neutraalisuutta viestivää ilmaisutapaa pidetään tärkeämpänä kuin toisissa.

Esimerkissä 4 epäsuoran esityksen johtoilmauksen muoto on *X:n mukaan* -rakenteen käytön myötä erilainen kuin esimerkissä 3.

(4)

Armas Niemisen (1951) mukaan 1800–1900-lukujen vaihteessa Suomessa alkoi esiintyä kannanottoja relatiivisen, sallivan sukupuolimoraalin puolesta sukupuolista pidättyvyyttä korostavaa absoluuttista sukupuolimoraalia vastaan. Absoluuttinen sukupuolimoraali sisälsi puritaanisen vaatimuksen sukupuolielämän rajoittumisesta avioliittoon. Relatiivista sukupuolimoraalia on puolustettu yhtäältä eroottisen rakkauden ja toisaalta viettien voittamattomuuden näkökulmasta. Sota-aika kiihdytti relatiivisen sukupuolimoraalin voittoa absoluuttisesta, vaikka virallisesti elettiinkin absoluuttisen sukupuolimoraalin aikaa. (SS s. 24)

Kontekstissaan esimerkin 4 katkelmaa edeltää kuvaus seksuaalisesta kaksinaismoralismista sota-aikana, ja tämä katkelma muodostaa oman kappaleensa leipätekstissä. Epäsuoran esityksen johtoilmauksessa viittaus ilmaistaan lähdetekstin kertojan nimellä, tekstin julkaisuvuodella ja *mukaan*-postpositiolla. Johtoilmauksena toimiva postpositioliaseke

Armas Niemisen (1951) mukaan ei sisällä verbiä eikä *että*-sanaa, mutta (VISK § 1459) on kategorisoitavissa epäsuoraksi esitykseksi sillä perusteella, että referaattiosuus on integroitu johtoilmaukseen ja osaksi kertojan tulkintaa. Martin ja White määrittelevät attribuutioksi sellaisen suoran tai epäsuoran puheen tai ajatuksen esittämisen, jonka tarkoituksena dissosoida jokin väite tekijän äänestä ja esittää se kuuluvaksi jollekin ulkoiselle äänelle (Martin & White 2005: 111). Esimerkissä 4 epäsuora esitys ja *mukaan*-sanan käyttö edustaa juuri attribuointia. Attribuointi toimii tässä keinona johdattaa lukija tekstissä kohti tekijän omaa väitettä.

Thompsonin mukaan parafraaseilla on yhteys epäsuoraan esitykseen, sillä parafraasissa referoidaan alkuperäisen esityksen viestiä mutta muoto mukautetaan raportoijan tarpeisiin (Thompson 1996: 515). Esimerkkikatkelman esitystä voidaan pitää parafrasina, koska se poikkeaa tyypillisestä epäsuorasta esityksestä, jollaisen esimerkiksi Kuiri on kuvaillut sisältävän johtoilmauksen lisäksi referaattilauseena *että*- tai *jotta*-lauseen tai epäsuoran kysymyslauseen (Kuiri 1984: 24).

Mukaan-postpositiolausekkeen sisältävää parafraasimaista johtoilmausta voidaan pitää keinona kehystää referaattiosassa esitetty sisältö neutraalisti, sillä *mukaan*-postpositiota käyttämällä kertojan ei tarvitse tehdä valintaa sellaisten verbien kuin *kertoo*, *väittää* tai *kuvailee* välillä. Prototyyppisemmän epäsuoran esityksen käyttäminen edellyttäisi verbin käyttöä johtoilmauksessa ja siten verbin valitsemista, mikä saattaisi suunnata lukijan huomiota enemmänkin siihen, miten kertoja kehystää referoimansa esityksen sisällön kuin siihen, mitä kyseinen sisältö on. Lisäksi verbi saattaa ohjata lukijan tulkintaa niin kertojan asennoitumisesta kuin referoitavasta sisällöstäkin suuntaan, jota kertoja haluaa välttää. Martinin ja Whiten tietyillä verbeillä kuten *claim* (suom. *väittää*) tekijä voi osoittaa etäisyyttä referoimaansa lausumaan, kun taas esim. *according to* (suom. *mukaan*) -tyyppisillä ilmauksilla ilmaistaan, että tekijällä ei ole ilmeistä suhtautumista väitteeseen, vaan suhtautuminen ilmenee tekstiyhteydestä (Martin & White 2005: 113).

Faircloughin mukaan epäsuora esitys sisältää aina ambivalenssia sen suhteen, mikä on referoijan ääntä ja mikä referoitavan ääntä (Fairclough 1992: 105). Esimerkkikatkelmassa 5 *mukaan*-postposition käyttäminen johtoilmauksessa verbin sijasta taka-alasta referoijan ääntä ja etualaistaa referoitavan ääntä, koska lukijan huomiota ei suunnata siihen, mitä referoija ilmaisee ajattelevansa referoimastaan tekstistä vaan siihen, mitä tekstissä sanotaan. Johtoilmauksessa ilmaistaan vain alkuperäisen esityksen lähde, Armas Niemisen

vuonna 1951 julkaistu väitöskirja, ja *mukaan*-postpositio, jolla ilmaistaan se, että kyseessä on referaatti. Referoijan tulkinta alkuperäisen esityksen sisällöstä on kuitenkin integroitunut referaatin sanavalintoihin, ja tuntematta alkuperäistä tekstiä ei voi tietää, millainen osuus sanavalinnoista on referoijan ääntä ja millainen alkuperäistä esitystä, eli vaikka referoijan ääni on taka-alalla, se on silti läsnä.

Thompsonin mukaan kysymys siitä, onko raportoija samaa mieltä referoimansa esityksen kanssa, on monissa tapauksissa ja erityisesti akateemisissa diskurssissa olennainen (Thompson 1996: 522). Esimerkissä 4 *mukaan*-postposition käyttäminen ei osoita ilmeistä asennoitumista suhteessa referoitavaan sisältöön. Thompson toteaa, että vaikka tekstissä ei ilmaistaisikaan selvää asennoitumista, tuottaa esityksen referointi itsessään etäisyyttä referoijan ja referoitavan esityksen sisällön välille ja siten luo evaluatiivista tilaa, jonka referoija joko sulkee tai jättää avoimeksi (mp.). Esimerkissä 4 kertoja ei tuo ilmitasolla esille suhtautumistaan referoimaansa sisältöön, mutta ei myöskään haasta tai kyseenalaista sitä, mikä viittaa kertojan samanmielisyyteen referoimansa esityksen kanssa. Kertoja sulkee evaluatiivisen tilan ja päättää leipätekstin kappaleen yhdestä päälauseesta ja yhdestä sivulauseesta koostuvalla virkkeeksi merkityllä lausekokonaisuudella *Sota-aika kiihdytti relatiivisen sukupuolimoraalin voittoa absoluuttisesta, vaikka virallisesti elettiinkin absoluuttisen sukupuolimoraalin aikaa.*, joka toimii kertojan kokoaavana väitteenä siitä, miten sota-aika muutti suomalaisten suhtautumista seksuaalisuuteen. Toisen tekstin referointi toimii siis historiallista kontekstia ja asiantuntijatietaa tarjoavana pohjustuksena kertojan omalle väitteelle.

Esimerkki 5 on esimerkkejä tutkimuslähteeseen viittaamisesta. Esimerkissä 5 alkuperäisesitys on referoitu kirjasta. Yksittäisiä referoituja substantiiveja on merkitty lainausmerkein, ja kyse on eri tavoilla latautuneista termeistä. Myös epäsuoraa esitystä on käytössä:

(5)

Marianne Junila tuo esiin pohjoisen naisia askarruttaneen kysymyksen, miksi aseveljen kanssa vakavasti ja rakastuneena seurustellutta naista pidettiin huorana, mutta ”vihollisen eli maatuskan” kanssa makaava mies onkin urhoollinen valloittaja?³⁶¹ Kaksinaismoralistisessa suhtautumisessa suomalaisten naisten ja miesten ”**valloituksiin**” sukupuolirintamalla paljastuu miehittäjäasenne valloitetun alueen naisiin. (SS s. 341)

Esimerkissä 5 epäsuoran esityksen johtoilmaus toimii kehystyksenä, ja referaattiosa koostuu epäsuorana esityksenä esitetystä alisteisesta interrogatiivilauseesta *miksi aseveljen kanssa vakavasti ja rakastuneena seurustellutta naista pidettiin huorana* ja sille alisteisesta kontrastiivisesta *mutta*-lauseesta, jonka sisällä on kuitenkin ilmeisesti lähdetekstiä referoiva suora sitaatti ”*vihollisen eli maatuskan*”. Toisin sanoen referaattiosa yhdistelee epäsuoraa ja suoraa esitystä toisin kuin prototyyppisessä epäsuorassa esityksessä, jossa referaattiosa vain mukailee alkuperäisesitystä (VISK § 1459). Koska esimerkki 5:n referaattiosa kuitenkin sisältää enemmän referoitavan esityksen mukailua kuin sanatarkkaa siteeraamista, sen voi luokitella epäsuoraksi esitykseksi.

Lainausmerkeillä on merkitty kaksi ilmausta: *vihollisen eli maatuskan* ja *valloituksiin*. Näistä ”*vihollisen eli maatuskan*” edustaa konkreettisen alkuperäistekstin referointia, minkä voi huomata siitä, että sitaatin sisältävälle lauseelle on merkitty lähdeviite numerolla 361. Sen sijaan ”*valloituksiin*” ei välttämättä ole sitaatti toisesta tekstistä, vaan voi olla esimerkki yleisemmästä toisen, vieraan äänen tuonnista kertojan diskurssin lomaan ja sanavalinnasta, johon kertoja ei sitoudu. Sanaa *valloituksiin* käytetään tässä kahdessa eri merkityksessä: seksuaalikumppanin ”valloittamisen” merkityksessä ja miehitetyn alueen valloittamisen merkityksessä. Esimerkissä 5 kertojan pääväitteenä on, että valloitetun alueen naisiin suhtauduttiin miehittäjäasenteella. Sanan *valloitus* polyseeminen käyttö tuon väitelauseen yhteydessä on tulkittavissa ironiaksi: kertoja ilmaisee lainausmerkkien avulla, että sanavalintaa ei ole tarkoitus ottaa kirjaimellisesti, vaan se on tarkoitus ymmärtää ironisessa merkityksessä. Ironian välttämättömäksi piirteeksi Rahtu on tutkimuksessaan määritellyt tavalla tai toisella kielteisen sanoman, joka voi olla muodoltaan esimerkiksi ivaa, ja joka voi olla enemmän tai vähemmän kätkeytyä, eli ironisessa ilmauksessa kielteisyyden ei tarvitse olla ilmeistä (Rahtu 2006: 47–48). Ironian avulla esimerkin 5 kertoja siis ilmaisee negatiivista suhtautumista sota-ajan kaksinaismoralistiseen sukupuolimoraaliin.

Myös esimerkissä 6 referoidaan tutkimuslähdettä, tässä tapauksessa Kansallisarkiston monistetta. Kuten esimerkissä 5, esimerkissä 6 merkitykseltään latautuneita termejä on ympäröity lainausmerkein:

(6)

Vaasan läänissä seurustelu sotavankien kanssa on nähtävästi ollut vilkkainta sotavankien suhteellisen suuresta määrästä johtuen. Suomalaissoitilaissa

aiheuttikin nähdä se, että naiset jakoivat vangeille auliisti ruokaa ja tupakkaa. ”**Kotiryssien**” kanssa seurustelua paheksuttiin myös lehtikirjoittelussa. Naapurustossa leimautuminen ”**ryssän huoraksi**” aiheutti sosiaalista vieroksunta: naisesta saattoi tulla loppuelämäkseen toisen luokan kansalainen, jota ei tervehditty.³³⁷ (SS s. 328)

Myös esimerkissä 6 lainausmerkkien käytöllä korostetaan sitä, että kyseiset lainausmerkein merkityt sanavalinnat *kotiryssien* ja *ryssän huoraksi* eivät ole kertojan ääntä vaan referoitavan esityksen sanavalintoja. Lainausmerkkien käytöllä kertoja ottaa etäisyyttä alkuperäisen esityksen russofobisiin ja misogynistisiin sanavalintoihin osoittamalla ne oman äänensä ulkopuoliseksi ainekseksi. Lisäksi lainausmerkeillä merkitään sitä, että ilmaisut ovat jollain tapaa epäsoivia tai asiattomia suhteessa kertojan diskurssiin (Trask 1997). Näiden ilmaisujen ottaminen mukaan SS:n tekstiin on keino konkretisoida lukijalle sota-ajan asennemaailman lisäksi sitä, millaista kieltä sota-aikana käytettiin venäläisten kanssa seurustelleista suomalaisnaisista. Tämä puolestaan saattaa auttaa lukijaa saamaan uutta ymmärrystä aiheesta, mikä on teoksen tavoite tietokirjana.

Lainausmerkeillä viestitään samanaikaisesti, että kertoja ei sitoudu näihin sanavalintoihin ja että lukijan ei oleteta hyväksyvän näitä sanavalintoja. Tällainen lainausmerkkien käyttö osana dialogisuuden hallintaa voidaan nähdä yhtenä keinona määrittää kertojan ääntä sen kautta, mitä sen ulkopuolelle rajataan esimerkiksi juuri tietyllä tavalla latautuneiden ilmausten suhteen. Toisin sanoen lainausmerkkien käyttö on yksi tapa osoittaa kertojan suhtautumista, mikä taas osaltaan auttaa lukijaa hahmottamaan sitä, millainen kertojan ääni on tekstissä läsnä.

3.2 Intertekstuaalisuus ja interdiskursiivisuus laajemmin

SS:ssä intertekstuaalisuuden yhtenä ilmentymänä on se, että kertoja viittaa analysoimaansa aineistoon eli korsuperinneaineiston seksuaalisaiheisiin tarinoihin joko yksittäisinä teksteinä tai tekstien joukkona.

(7)

Korsujen seksuaalikerronnassa jotkut kertojat kiinnittävät huomiota siihen, että saksalaisten kanssa muhinoineiden nuorten naisten kanssa seksi on parempaa. Naiset olivat saaneet harjoitusta ja rikastuttaneet seksuaalisia

taitojaan: ”hän kyllä nuoruudestaan huolimatta tiesi, mitä ja miten oli tehtävä ja toimittava. Myöhemmin sain toisilta Sotkamon tytöiltä tietää, että juuri nuorempi tytär oli ollut Sotkamossa aikaisemmin majailleiden Saksalaisten käytössä kovasti [– –].” Aineiston rivien välistä voi lukea, että saksalaiset näyttivät lämmittelevän naisia seksiin enemmän kuin mitä suomalaisilla oli tapana ja jopa harjoittaa jälkileikkiäkin. (SS s. 314)

Esimerkki 7 sijoittuu teoksen lukuun, jossa käsitellään suomalaisten ja ulkomaalaisten välisiä seksuaalisia kohtaamisia sota-aikana, ja sen alalukuun, jossa käsitellään saksalaisten sotilaiden ja suomalaisten välisiä seksuaalisia suhteita. Tässä katkelmassa intertekstuaalinen viittaus esiintyy lauseen alussa olevassa adverbiaalina toimivassa NP:ssä *korsujen seksuaalikerronnassa*, jota seuraa subjektina toimiva NP *jotkut kertojat* ja epäsuoraa esitystä. Tekstissä esimerkkitarkelmaa edeltää eri aiheesta oleva aineistoesimerkki korsuperinneaineistosta. Esimerkki 7 ei viittaakaan tähän kyseiseen tekstiin, vaan aloittaa toisen aiheen, joka on korsuperinneaineiston kirjoittajien huomiot saksalaisten sotilaiden vaikutuksesta naisten seksuaalisiin taitoihin.

Intertekstuaalisena viittauksena esimerkki 7 edustaa Faircloughin teorian näkyvää intertekstuaalisuutta. Näkyvässä intertekstuaalisuudessa viittaus aiempaan tekstiin voidaan nähdä viittaavan tekstin pintatasossa (Fairclough 1992: 103–104). Katkelman ensimmäisessä päälauseessa kertoja viittaa korsuperinneaineiston teksteihin kokonaisuutena eli yksilöimättä viittausta mihinkään tiettyyn tekstiin. Tämä ei kuitenkaan määrity perustavaksi intertekstuaalisuudeksi, koska viittauksen kohteena olevat tekstit ovat olemassa olevia ja periaatteessa yksilöitävissä sen sijaan, että viittauksessa olisi kyse intertekstuaalisen suhteen syntymisestä jonkin tekstuaalisen piirteen tai genrekonvention lainaamisen kautta.

Voidaan ajatella, että perustavaa intertekstuaalisuutta liittyisi tämän esimerkin 7 tapauksessa narratologisten termien *kerronta* ja *kertoja* käyttöön. Näiden diskursiivisten konventioiden käyttö aktivoi intertekstuaalisen yhteyden kirjallisuustieteen alan teksteihin ja muihin teksteihin, jotka käyttävät näitä samoja konventioita. Tällainen intertekstuaalinen viittaus ei kuitenkaan palaudu mihinkään tiettyyn osoitettavissa olevaan tekstiin tai tekstien joukkoon.

Tämä perustavan intertekstuaalisuuden ulottuvuus ei ole kuitenkaan etualalla toisin kuin näkyvä intertekstuaalisuus, sillä katkelmassa ei pyritä korostamaan esitystavan yhteyttä kirjallisuustieteen konventioihin vaan tuomaan esille ja tulkitsemaan sitä, mitä kertojan

analysoimassa korsuperinneaineistossa sanotaan. Katkelman toinen päälause *Naiset olivat saaneet harjoitusta ja rikastuttaneet seksuaalisia taitojaan* toimii kehystyksenä sitä seuraavalle useammasta lauseesta koostuvalle sitaatile korsiuperinneaineistosta. Esimerkin 7 sitaatti voidaan määritellä epätyypilliseksi esimerkiksi vapaasta suorasta esityksestä, koska vaikka sitaattia edeltäkin johtoilmaus, sillä ei ilmaista alkuperäistä esittäjää vaan tehdään yhteenveto, jota sitaatti konkretisoi. Sitaattia seuraa siteeraajan eli tekijän johtopäätös. Sitaattia käytetään siis tässäkin tapauksessa pohjustamaan kertojan väitettä.

Esimerkissä 8 interdiskursiivisuus näkyy termien käytössä.

(8)

Sota modernisoi seksuaalisuhteita, mutta sota-ajan seksuaalimoraalia on tulkittu sotaa edeltäneen moraalisen viitekehyksen kautta näihin päiviin asti. Miksi varsinkin veteraanipolven naisilta jälkikäteenkin helposti edellytetään seksuaalista pidättyneisyyttä kunnollisuuden ehtona? Tämä siveysrintamaa koskeva vaatimus, **siveystalkoot**, on osa kansallista myytistöä **torjuntavoiton** ja **erillissotateesin** rinnalla. (SS s. 23–24)

Esimerkki 8 sijoittuu teoksen 1. lukuun. Katkelmaa edeltää kertojan luonnehdinta sota-aikaan liitetystä seksuaalimoraalista. Katkelman jälkeen kertoja käsittelee sota-aikaan liittyvää seksuaalista kaksinaismoralismia.

Esimerkin 8 termien *siveystalkoot*, *torjuntavoitto* ja *erillissotateesi* käyttöä voisi pitää interdiskursiivisena, koska ne ovat termeinä diskursiivisia konventioita, jotka viittaavat kansallinen myytistö -diskurssiin. Toisaalta diskurssienvälisyydestä puhuminen intertekstuaalisuuden sijaan ei ole vahvalla pohjalla siitä syystä, että SS kuuluu historiategokseen itse historiankirjoituksen diskurssiin, jonka yhtenä osadiskurssina voisi pitää kansallista myytistöä. Esimerkissä 8 ei toisaalta viitata mihinkään rajattuun tekstiin tai tekstien joukkoon, vaan sota-aikaa koskevaan seksuaalimoraaliseen diskurssiin, mikä tekee siitä rajatapauksen perustavan intertekstuaalisuuden ja interdiskursiivisuuden välillä. Kertoja ei käytä lainausmerkkejä käyttämiensä termien *siveystalkoot*, *torjuntavoitto* ja *erillissotateesi* yhteydessä, eli kertoja ilmaisee näiden kuuluvan hänen ääneensä. Tätä kautta kertoja asemoi diskurssinsa esimerkissä 8 samaan kansallisen myytistön diskurssiin kuin mitä käsittelee, mutta kertojan näkökulma on reflektioiva ja kriittinen, koska teos pyrkii purkamaan sota-ajan siveysmyyttiä.

3.3 Yhteenveto

Tieteellisen tutkimustekstin tarkoituksena on tuottaa uutta tietoa, joten tieteellisen tekstin tekijän roolina on uuden tiedon tuottaja (Rahtu 2018: 44). Vaikka SS ei edusta varsinaista tieteellistä tutkimusta, koska se ei ole vertaisarvioitu, se kuitenkin pyrkii tuottamaan uutta tietoa, eli tekijän rooli uuden tiedon tuottajana muistuttaa tieteellisen tutkimuksen tekijän roolia. Lisäksi humanistisessa ja yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa tieteellisen kirjallisuuden ja yleistajuisen tietokirjallisuuden välinen raja ei ole aina yksiselitteinen.

Teoksessa tekijän ääni tulee esille väitelauseissa, joilla edistetään teoksen läpi kulkevaa argumenttia siitä, että sota-aika vapautti suomalaisten käsitystä seksuaalisesta moraalista. Implisiittisesti tekijän ääni on läsnä siinä, miten erilaisia lähdetekstejä, argumentteja, näkökulmia ja esimerkkejä on valikoitu ja järjestelty osaksi tekstiä.

Teoksessa suora esitys on keskeinen referoinnin tapa, koska se on keino referoida korsuperinneaineiston tekstejä sellaisella tavalla, joka antaa lukijalle käsityksen alkuperäisesityksen autenttisesta representaatiosta. Koska kyseiset tekstit ovat alun perinkin kirjallisuudessa muodossa, niiden siteeraamiseen ei liity samanlaista uudelleen-esittämisen problematiikkaa, jollaista on puhutun esityksen siirtämisessä sitaattina osaksi kirjoitettua tekstiä (ks. Haapanen 2011: 80–82). Kirjoitettu kieli on helpompi siirtää osaksi toista kirjoitettua tekstiä kuin puhuttu, koska puhutun esityksen merkitykset eivät ole koodattu pelkästään sanavalintoihin ja syntaksiin, vaan kuten yleisesti tiedetään, puhuttu kielenkäyttö kantaa myös nonverbaalisia merkityksiä kuten äänenpainon ja puhenopeuden vaihteluita.

Kuten jo aineiston esittelyssä mainitsin, teoksen kaikki lähteet ovat kirjallisia lähteitä, eli puhutun aineiston muodossa olevia lähteitä ei ole. Tietyissä mielessä tämän voi ajatella palvelevan uuden, luotettavan ymmärryksen luomisen tavoitetta, sillä kirjalliset, kenen tahansa luettavissa olevat lähteet ovat paremmin tarkistettavissa kuin vaikkapa yksityiset haastatteluäänitteet. Tällöin luotettavuus – eli se mikä tekee tietokirjallisuudesta tietokirjallisuutta – muodostuu läpinäkyvyydestä: totuusväitteet on perusteltu jo olemassa olevan tiedon pohjalta, joiden lähteet on osoitettu tekstissä, ja totuusväitteet on eroteltu arvioista.

Suoraa esitystä ei käytetä teoksessa aina samalla tavalla, vaan sen käyttöön liittyy erilaisia tavoitteita. Korsuperinneaineiston siteeraaminen palvelee eri tarkoitusta kuin vaikkapa

tutkijoiden siteeraaminen. Edellinen tuo läpinäkyvyyttä ja antaa lukijalle mahdollisuuden arvioida analyysyjä ja tulkintoja, joita kertoja on tehnyt käyttämästään aineistosta. Erityisesti kokonaisen korsuperinneaineiston tekstin lainaaminen palvelee tätä läpinäkyvyydestä, ja toki myös helpottaa lukijan osalta tekstin seuraamista. Jälkimmäinen puolestaan yhdistää kertojan ajatuksia siihen, mitä muut tutkijat ja tekijät ovat ajatelleet, ja tämän tarkoituksena on tyypillisesti tukea kertojan argumenttia lukijan vakuuttamiseksi ja uuden ymmärryksen luomiseksi.

Lainausmerkkien käyttö vastaa etäännytyshetimitään ja toisen äänen merkitsemisen funktioltaan sitä, mitä ISK:ssä ja Kalliokosken artikkelissa on kuvattu, ja vahvistaa ISK:n ja Kalliokosken havainnot siitä, että lainausmerkkejä käytetään muuhunkin kuin puhtaan siteeraamiseen (ks. VISK § 1460; Kalliokoski 2005b: 246–249). Attribuointi keinona osoittaa esitys toiselle äänelle kuuluvaksi vastaa sitä, miten Martin & White ovat teoretisoineet.

4. ANALYYSI: *SUOMEN NUORET JIHADISTIT*

Analysoin SNJ:n samassa järjestyksessä kuin SS:n. Tarkastelen ensin referoinnin keinoja ja niiden käyttöä, sitten intertekstuaalisuutta ja interdiskursiivisuutta laajemmin ja lopuksi esitän päätelmät.

4.1 Yksittäisen tekstin tai äänen referointi

Analysoin tässä alaluvussa referoinnin keinoja SNJ:ssä. Aloitan suoran esityksen käsittelystä ja etenen siitä epäsuoran esityksen käsittelyyn.

Esimerkissä 9 referoidaan kahta eri haastateltua, joista toinen esitetään tekstissä anonyyminä ja toinen nimettynä. Kummankin kohdalla referointi tapahtuu suoran esityksen keinoin.

(9)

”Värvääjillä on rahaa, he houkuttelevat sillä ja lupaavat tylsää elämää viettäneille nuorille matkoja”, **eräs toinen selittää ja jatkaa:** ”Värvääjät iskevät niihin, jotka ovat menettäneet paljon ja ovat masentuneita. Sunna sanoo ’susi syö yksinäisen lampaan, älkää olko yksin vaan ryhmässä’.” Sunna tarkoittaa profeetta Muhammedin opetuksia. Myös **Welat Nehri kertoo** omassa haastattelussaan samasta asiasta: ”Rekrytoijat hakevat ihmisiä, joilla on ongelmia, kuten peliriippuvuus, velkakierre, huumeet ja alkoholisimi [sic] tai perheongelmia tai jotka ovat juuri vapautuneet vankilasta. He näkevät, ketkä ovat juuri alkaneet käydä moskeijassa”, **hän selittää.**⁹ (SNJ s. 20)

Kontekstissaan esimerkki 9 sijoittuu teoksen 2. luvun alalukuun ”Värvääjät vainuavat epävarmat nuoret”, ja esimerkissä käsitellään aiheena ääri-islamistien värväysmenetelmiä. Katkelmaa edeltää muilta nimetyiltä ja anonyymeiltä haastatelluilta referoituja esityksiä, ja katkelmaa puolestaan seuraa tutkijoiden referointia, jota tässä tutkielmassa käsitellään esimerkin 12 yhteydessä.

Esimerkin ensimmäinen sitaatti *Värvääjillä on rahaa, he houkuttelevat sillä ja lupaavat tylsää elämää viettäneille nuorille matkoja* on suoraa esitystä. Referoinnin lähteeksi mainitaan ”eräs toinen” eli anonymisoitu puhuja. ISK mainitsee *eräs*-indefiniittipronominin yhdeksi käytettäväksi tarkoitteen identiteetin kätkemisen puhuteltavalta siinä

tapauksessa, että puhuja tietää tarkoitteen identiteetin (VISK § 749). Anonymisoidun puhujan sitaattia seuraa johtolause *eräs toinen selittää ja jatkaa*, mitä puolestaan seuraa toinen sitaatti. Tämän sitaatin sisällä on puolestaan lainausmerkeillä sitaatiksi merkitty referaatti profeetta Muhammedin opetuksista. Tätä seuraa kertojan diskurssiin kuuluva lause, jossa kerrotaan lukijalle, mitä edellä siteeratun anonymisoidun puhujan käyttämä sana *sunna* tarkoittaa.

Welat Nehriä referoivaa suoraa sitaattia ympäröi kaksi johtoilmausta, jotka yhdessä sitaatin kanssa muodostavat yhden virkkeen laajuisen kokonaisuuden. Sitaattia edeltää kertojan diskurssiin kuuluva johtoilmaus *Myös Welat Nehri kertoo omassa haastattelussaan samasta asiasta*, joka toimii eräänlaisena siltana edeltävän anonyymien lähteen sitaatin ja seuraavan nimetyn lähteen sitaatin välillä. Se jatkaa samaa aihetta, jota on käsitelty edeltävässä anonymisoidun lähteen sitaatissa, mutta kehystää sitä seuraavassa sitaatissa kerrottavaa uutta tietoa. Kertojan diskurssissa ei kuitenkaan esitellä tämän sitaatin yhteydessä eikä aiemmin tekstissä, kuka sitaatin lähde Welat Nehri on tai miksi juuri häntä siteerataan. Kuitenkin SNJ:n lähdeluettelossa Nehri esitellään poliitikoksi ja diplomi-insinööriksi (SNJ s. 237). Sitaattia seuraa vielä toinen johtoilmaus *hän selittää*.

Esimerkin kahdesta siteeratusta lähteestä sekä anonymisoitua lähdettä ”eräs toinen” että nimettyä lähdettä Welat Nehri referoidaan kommunikaatioverbillä *selittää*. Käyttämällä verbiä *selittää* kertoja voi ilmaista lukijalle neutraalia suhtautumista referoimiinsa puhujiin, jotka tarjoavat lukijalle uutta informaatiota. Lisäksi käyttämällä samaa kommunikaatioverbiä eri puhujien referointiin kertoja voi ilmaista sitä, että ei aseta referoimiaan puhujia hierarkkiseen suhteeseen keskenään vaan että molemmat puhujat lähestyvät aihetta tasavertaisesti omista näkökulmistaan, ja jää lukijan tehtäväksi arvioida näitä näkökulmia ja puhujien tarjoamaa tietoa. Tietokirjatekstissä lukijalle pyritään antamaan uutta tietoa, ja tässä esimerkissä referoivat esitetään aiheen asiantuntijoina, jotka tarjoavat tietoa lukijalle. *Selittää*-verbin valinnalla ilmaistaan sitä, että kertoja ei asetu referoitaviensa yläpuolella olevaksi asiantuntijaksi, vaan asettuu taka-alalle ja pidättäytyy tulkitsemasta referoitavien esitysten sisältöä. Toisin sanoen kertoja esittää itsensä neutraalina tiedon ja näkemysten välittäjänä, ja tulkintojen tekeminen jää lukijalle. Tällainen kertojan suhtautumistapa referoimiinsa lähteisiin olisi linjassa sen kanssa, että kyseessä on journalistinen tietokirjallinen teksti. Eräänä journalismin arvoista pidetään objektiivisuutta ja

tasapuolisuutta, eli journalististen ihanteiden mukaan toimiva toimittaja ei kerro yleisölle, minkä näkökulman puolelle pitäisi asettua tai miten eri näkemyksiä pitäisi arvioida.

SNJ:ssa viitataan nimettyjen lähteiden lisäksi anonyymeihin lähteisiin.

(10)

OTSIKKO: 2. LAPSEN RADIKALISOITUMINEN ON PERHEEN PAI- NAJAINEN

Muslimi-isät ja -äidit tarkkailevat lastensa uskonnollisuuden kehitystä ja huolestuvat, jos tytär alkaa käyttää hijabia, eli suurta huivia.

”Lasten radikalisoituminen on vanhempien suuri huoli”, sanoo helsinkiläisen moskeijan edustaja vakavana. Hänen mielestään sen kaksi tärkeintä syytä ovat huono kotoutuminen Suomeen ja huono islamin tuntemus, jonka takia ihmisiä pystytään värväämään väärillä tiedoilla.

”Tämä asia on tabu. Yhteisö ei tiedä, kuka on radikalisoitunut”, eräs toinen muslimimies kertoo omassa haastattelussaan. Sisäministeriön laatiman väkivaltaisen ekstremismin tilannekatsauksen mukaan väkivallan käyttö tai sillä uhkaaminen ei sinällään kerro siitä, onko henkilö radikalisoitunut vai ei. (SNJ s. 15)

Esimerkki 10 sijoittuu teoksen toisen luvun alkuun. Heti aluksi tuodaan kertojan diskursissa preesensissä kerrotun lauseen avulla esille muslimiperheen näkökulmaa luvun aiheeseen eli lapsen radikalisoitumiseen. Tätä seuraa kappale, jonka alussa siteerataan anonymisoitua haastateltua, joka näytetään tekstissä moskeijan edustajan roolissa. Seuraavan kappaleen alussa kertoja siteeraa toista anonyymiä haastateltua, joka näytetään tarkemmin määrittelemättömässä muslimimiehen roolissa. Tämän kappaleen lopussa taas referoidaan sisäministeriön laatimaa asiakirjaa.

Kahta haastattelulähdettä referoidaan siteeraamalla eli suoralla esityksellä. Edellistä referoidaan kommunikaatioverbillä *sanoo* ja jälkimmäistä kommunikaatioverbillä *kertoo*. Näillä verbeillä kertoja ilmaisee neutraalia suhtautumista referoitaviin esityksiin. Sisäministeriön raporttia sen sijaan referoidaan epäsuoralla esityksellä käyttämällä johtoilmauksessa *mukaan* -postpositiota. Kuten aiemmin luvussa 3.1 käsittelemässäni esimerkissä 4, myös esimerkissä 10 *mukaan*-postpositiota käytetään sen ilmaisemiseen, että kertojalla ei ole ilmeistä suhtautumistapaa referoimaansa esitykseen.

Kaikki kolme esimerkissä mainittua lähdettä ovat anonymimejä, tosin eri tavoilla. Kaksi haastattelulähdettä on anonymisoitu, eli heidän nimiään ei mainita vaan ainoastaan se, missä roolissa heidät näytetään tekstissä. Tämä liittyy olennaisesti teoksen tekstilajiin eli journalistiseen reportaasikirjallisuuteen. Journalistin eettisten ohjeiden mukaan journalistilla on oikeus ja myös velvollisuus pitää salassa luottamuksellisesti tietoja antaneen tietolähteen henkilöllisyys, jos tämän kanssa on niin sovittu (Julkisen sanan neuvosto 2011). Sisäministeriö taas on anonymi siitä näkökulmasta, että se on instituutiotekijä, joka ei henkilöidy keneenkään tiettyyn henkilöön, eli esimerkissä referoidun raportin sisällöstä ei vastaa kukaan tietty henkilö vaan sisäministeriö instituutiona. Haastatellut anonymisoidut yksityishenkilöt puolestaan vastaavat omista puheistaan itse.

Referointia käytetään tässä esimerkissä uuden tiedon esittelemiseen lukijalle. Ensimmäisessä ”helsinkiläisen moskeijan edustajan” haastateltavan referaatissa kerrotaan haastatellun näkemys radikalisoitumisen syistä. Toisessa haastattelureferaatissa esitetään ”erään toisen muslimiehen” näkemys siitä, miten muslimiyhteisössä suhtaudutaan nuorten radikalisoitumiseen. Sisäministeriön raportin referoinnilla tuodaan tekstiin viranomaisinstituution näkökulmaa, joka tässä kontekstissa edustaa tutkittua tietoa siinä missä haastateltujen näkemykset edustavat yksityishenkilöiden tarjoamaa kokemustason tietoa.

SNJ:ssä on referoinnin keinona käytössä yksittäisten ilmausten merkitseminen lainausmerkeillä.

(11)

Isisin sotilaallinen toiminta on erittäin ammattimaista: sen johdossa on monen sodan veteraaneja, jotka osaavat kehittää toimintaa nopeasti. Isisillä on hyvä tiedustelujärjestelmä, ja se osaa myös psykologisen sodankäynnin.

Ulkomaalaisilla taistelijoilla on omat rykmentit. He polttavat länsimaiset passinsa ja sanoutuvat siten irti länsimaan kansalaisuudestaan; heistä tulee ”**kalifaattinsa**” alamaisia.

Yksi syy Isisin ällistyttävään menestykseen vuonna 2014 oli sen hyökkäysten yllätyksellisyys. Kun vastapuoli oppi tuntemaan Isisin hyökkäysten loogiikkaa, se pystyi pakottamaan Isisin vetäytymään monilta sen valtaamilta alueilta Irakissa. (SNJ s. 105)

Esimerkki 11 sijoittuu teoksen 7. lukuun, jossa käsitellään Isisiä ja jihadistiterrorismia ja sen alalukuun ”’Kalifaatin’ sotilaat”, jossa käsitellään erityisesti Isisin sotilaallista organisaatiota. Esimerkkiä edeltää selostus terrorismista sotilaallisena strategiana, ja esimerkiksi seuraa referaatti Suomen vapaa-ajattelijain liiton aktiiviksi esitellyn Anter Yaşan haastattelusta.

Esimerkissä ei ole referoitu mitään tiettyä nimettyä tai nimeämätöntä lähdettä, mutta referointia esiintyy kuitenkin yksittäisenä tapauksena. Substantiivi *kalifaattinsa* on ympäröity lainausmerkein. Lainausmerkkien käytöllä voidaan ilmaista sitä, että sanavalintaa ei tule ottaa kirjaimellisesti (Kalliokoski 2005b: 247–249). Traskin mukaan lainausmerkkien käyttö yksittäisen termin tai fraasin ympärillä ei tarkoita välttämättä sitä, että olisi siteerattu jotain tiettyä ihmistä, vaan kyse on joissain tapauksissa siitä, että tekijä merkitsee jonkin käyttämänsä termin problemaattiseksi ja samalla merkitsee ottavansa etäisyyttä käyttämäänsä termiin (Trask 1997). Trask mainitsee tällaisen lainausmerkkien käytön mahdolliseksi syiksi esimerkiksi sen, että tekijä pitää termiä tai fraasia outona, sopimattomana, liian puhekielisenä kontekstiinsa nähden, liian vieraana tai harhaanjohtavana, minkä lisäksi lainausmerkkejä voidaan käyttää myös ironisoivasti (mp.).

Tässä tapauksessa lainausmerkkien käyttö ilmentää sitä, että kertoja ottaa etäisyyttä kyseiseen sanavalintaan ja ilmaisee, että sanavalinta kuuluu jollekin toiselle äänelle. Kertoja siis referoi toista ääntä, jota ei kuitenkaan paikallisesta mihinkään tiettyyn tekstiin, vaan referointi kohdistuu pikemminkin puhetapaan. Sanan *kalifaatti* käyttö aktivoi interdiskursiivisesti islamistisen diskurssin, jonka referointi osoitetaan tekstissä lainausmerkeillä.

Sanan *kalifaatti* käytöllä tämän esimerkin kontekstissa on yhteys teoksen lajityyppiin. Kalifaatti Isisin aikoinaan hallussaan pitämään alueeseen viittaavana terminä oli yleisesti käytössä suomalaisessa mediassa ja siten oletettavasti tuttu teoksen lukijoille. Journalistisena tekstinä SNJ pyrkii olemaan suuren yleisön ymmärrettävissä, eli sanan *kalifaatti* käyttäminen jonkun vaihtoehtoisemman mutta oletuslukijalle vähemmän tutun termin sijaan on keino helpottaa asian ymmärtämistä ja siten edesauttaa uuden ymmärryksen luomista.

Ottamalla lainausmerkkien avulla etäisyyttä sanavalintaan *kalifaatti* kertoja voi ilmaista ottavansa etäisyyttä myös sanan ekstremistisiin ideologisiin käyttökonteksteihin. Esimerkissä 12 tällä on merkitystä, koska sanaa *kalifaatti* käytetään virkkeessä *He polttavat*

länsimaiset passinsa ja sanoutuvat siten irti länsimaan kansalaisuudestaan; heistä tulee ”kalifaattinsa” alamaisia. Tämä virke koostuu kahdesta puolipisteellä erotetusta lausekokonaisuudesta, joista ensimmäisessä kerrotaan siitä, miten ulkomaalaiset taistelijat tuhoavat passinsa ja siten luopuvat symbolisesti länsimaalaisesta kansalaisuudesta, kun taas toisessa kerrotaan heidän siirtyvän ”kalifaattinsa” alamaiseksi. Virkkeessä siis asetetaan vastakkain länsimaat ja ”kalifaatti”, mutta lainausmerkkien avulla osoitetaan se, että kertoja ei pidä merkitykseltään rinnasteisina länsimaita, jotka ovat kansainvälisesti tunnustettuja valtioita, ja Isisin ”kalifaattia”, joka oli Isisin hallussaan pitämä valtioksi tunnustamaton alue. Toisaalta tässä kyseisessä lausekontekstissa termin *kalifaatti* käyttäminen lainausmerkkien kanssa Isisin valtaamasta alueesta voi olla merkitykseltään ironista. Lainausmerkkien käyttö voi tällöin olla kertojan tapa vihjata, että nimenomaan Isisin kannattajat suhtautuivat alueeseensa islamilaisena valtiona ja että lukijan kannattaisi kertojan tavoin suhtautua kriittisesti tuohon ajatukseen.

Toisin sanoen lainausmerkkien avulla kertoja voi ilmaista, ettei jaa niitä käsityksiä, joita tietyillä sanan *kalifaatti* käyttäjätahoilla kuten Isisin kannattajilla saattaisi olla. Tällöin lainausmerkkien käyttö toteuttaa myös teoksen tavoitetta tarjota lukijalle kriittinen näkökulma käsittelemäänsä aiheeseen; ilmaisemalla ottavansa etäisyyttä ideologisesti värittyneimpiin käsitteisiin kertoja voi osoittaa samalla olevansa neutraali informaation välittäjä yleisölle journalistisen ihanteen mukaisesti.

SNJ:ssä referoidaan myös tutkijoita ja aiheesta kirjoitettua tutkimusta.

(12)

”Tutkimukset osoittavat, että väkivaltaiseen toimintaan mukaan meneville ihmisille ideologia ei aina ole tärkeä. Nuorilla on tiettyjä aukkoja elämässään, jotka ekstremistiryhmät pystyvät täyttämään. He ovat turvattomia, heillä ei ole suhteita aikuisiin. Näiden ryhmien rekrytointikeino on turvallisuuden tarjoaminen, ne ovat perheen korvike. Liittymisprosessi on usein samanlainen kaikkiin väkivaltaisiin ryhmiin, myös moottoripyöräjengeihin. Kun niihin liittyneet alkavat ymmärtää, mistä on kyse, on liian myöhäistä, lähteminen on vaikeaa”, **selittää Tarja Mankkinen**¹⁰.

[--]

Ranskassa terrori-iskuja toteuttaneiden ääri-islamistien uskonnollisuus on ollut uutta, eikä heillä ole ollut minkäänlaista uskonnollista koulutusta¹¹. Ranskalainen politiikan tutkija ja islamin tuntija **Oliver Roy on todennut, että kyseessä ei ole niinkään islamin radikalisoituminen kuin radikalismien islamisoituminen**¹². Kyse on siis fanaattisuudesta, jonka ilmiäiseksi tulee uskonto. (SNJ s. 20–21)

Esimerkin 12 tekstikatkelman sijoittuu teoksen 2. luvun alalukuun ”Värvääjät vainuavat epävarmat nuoret”. Katkelmaa edeltää tämän tutkielman esimerkin 9 tekstikatkelma, ja esimerkkikatkelma 12 puolestaan päättää alaluvun. Toisin sanoen esimerkkiä 12 seuraa aiheen vaihtuminen ja sen myötä uusi alaluku otsikolla ”Yhteisön ulkopuolelle kuiluun pudonneet”.

Esimerkissä 12 kertoja referoi suoralla esityksellä Tarja Mankkista. Kyseessä on prototyyppinen suora esitys, koska referaattiosa on erotettu johtoilmauksesta, referaatissa siteerataan alkuperäisesitystä, johtoilmaus on muodoltaan johtolause, johon sisältyy kommunikaatioverbi, ja alkuperäinen esittäjä on mainittu (VISK § 1457 & VISK § 1476).

SNJ:n viitteissä mainitaan, että sitaatti on peräisin haastattelusta (SNJ: 240). Thompson esittää, että yksi siteeraamisen funktioista on osoittaa muita referoinnin tapoja läheisempää uskollisuutta alkuperäiselle esitykselle (Thompson 1996: 512). Lisäksi Haapasen mukaan yksi sitaattien käytön funktioista lehtiteksteissä on uskottavuuden ja luotettavuuden luominen: haastateltavan asema asiantuntijana tai alansa auktoriteettina voi antaa vahvistusta leipätekstissä esitetyille asioille, ja sitaattia käyttämällä viestitään, että haastatellun antama lausunto on alkuperäinen ja totuudenmukainen (Haapanen 2011: 76–77). SNJ ei ole lehtiteksti, mutta se edustaa kuitenkin tietokirjanakin journalistista kirjoittamista, ja siksi sitä on mielekästä tarkastella lehtiteksteissä käytettyjen referoinnin keinojen valossa.

Sitaatissa haastateltava kertoo siitä, mikä motivoi nuoria liittymään ekstremistisiin ryhmiin, ja mitä nuo ryhmät tarjoavat rekrytoitaville nuorille. Referaattiosuus on sitaatiksi suhteellisen pitkä koostuessaan yhteensä kuudesta lausekokonaisuudesta. Referaattiosuutta seuraavan johtolauseen verbinä on *selittää*. Verbivalinta viestii siitä, että sitaatin funktiona esimerkin 12 kontekstissa on tarjota yleisölle asiantuntijatietoa: *selittää*-verbi kehystää haastateltavan asiantuntijarooliin, jossa tämä kertoo yleisölle ymmärrettävästi asiasta, josta yleisöllä oletetaan olevan vähän tai ei ollenkaan tietoa. Suoran esityksen eli sitaatin käyttäminen näyttää toteuttavan Haapasen sitaattifunktioiden jaottelun mukaista uskottavuuden ja luotettavuuden luomisen funktiota: kerrottu asia esitetään ikään kuin juuri sellaisena kuin haastateltava on sen sanonut, jotta lukijalle syntyisi vaikutelma luotettavasta tiedosta, siitä että kyse on juuri asiantuntijan omasta käsityksestä eikä kertojan tulkinnasta.

Thompsonin mukaan raportoiija voi ilmaista suhtautumistaan referoimaansa esitykseen joko positiivisesti, neutraalisti tai negatiivisesti tai vaihtoehtoisesti olla myös ilmaise-matta suhtautumistaan (Thompson 1996: 521–522). Thompson tähdentää, että toisen esi-tyksen raportointi itsessään luo evaluatiivisen tilan raportoijan ja referoitavan esityksen sisällön välille myös siinä tapauksessa, että mitään erityistä suhtautumista ei ole tuotu ilmi (mts. 522). Evaluatiivinen tila voidaan sulkea tai se voidaan jättää auki, ja näistä jälkimmäinen tapa on tyypillisempi journalistiselle tekstille, koska evaluatiivisen tilan auki jättämisellä voidaan tarjota lukijalle vaikutelma objektiivisuudesta (mp.).

Esimerkissä 12 kertojan äänen voi tulkita ilmaisevan hyväksyvää asennoitumista Mank-kisen esitykseen, mikä tulee ilmi johtolauseen kommunikaatioverbistä *selittää*, joka ohjaa lukijaa suhtautumaan haastateltavan lausuntoon faktapohjaisena ja siten luo suljetumman evaluatiivisen tilan kuin vaikkapa merkitykseltään neutraalimpi kommunikaatioverbi *sano*, joka ohjaisi lukijan suhtautumista vähemmän. Haastateltavan asiantuntijaroolia ra-kennetaan tekstiin myös sen avulla, että sitaatin alkuun on otettu mukaan haastateltavan oma referoiva lausekokonaisuus *[t]utkimukset osoittavat, että väkivaltaiseen toimintaan mukaan meneville ihmisille ideologia ei aina ole tärkeä*. Tämän avulla näytetään ylei-sölle, että haastateltava on perehtynyt asiaansa ja puhuu tutkitun tiedon pohjalta, siinä missä osa muista SNJ:n haastatelluista esitetään puhuvan omakohtaisen kokemuksen pohjalta, kuten esimerkissä 10. Toisin sanoen esimerkissä 12 kommunikaatioverbin va-linnalla, suoralla esityksellä ja referaatin sisällön valinnalla eli sillä, mitä haastateltavan puheenvuorosta on valittu siteerata, ohjataan lukijaa suhtautumaan hyväksyvästi fakta-pohjaiseen asiantuntijapuheenvuoroon.

Esimerkissä 12 on toinenkin tapaus asiantuntijan referointia. Toisin kuin esimerkin 12 edellisessä tapauksessa, jossa kertoja referoi suoraan Mankkisen esitystä, jälkimmäisessä tapauksessa kertoja referoi toista tekstiä, jossa referoidaan asiantuntija Oliver Royn esi-tystä. Esimerkissä 12 kyse on siis referaatin referaatista eli toisen polven viittauksesta. Kertoja viittaa Jouko Jokisalon teokseen *Euroopan radikaali oikeisto*, jossa on SNJ:n läh-deviitteiden mukaan viitattu Oliver Roy'hin. Yläindeksillä merkitään ensimmäisen pol-ven viittauss Jokisalon tekstiin.

Viittaus noudattaa tyypillistä epäsuoran esityksen mallia, jossa johtoilmausta *Oliver Roy on todennut, että* seuraa referaattiosa. NP:ssä *Ranskalainen politiikan tutkija ja islamin tuntija Oliver Roy* määriteosa *Ranskalainen politiikan tutkija ja islamin tuntija* kehystää

Oliver Royn aihealueen asiantuntijaksi, johon referoimalla kertoja voi pyrkiä lisäämään uskottavuutta referaattia seuraavalle väitteelleen. Nimetyn asiantuntijan epäsuora referointi toimii siis pohjustuksena kertojan esittämälle väitteelle. Epäsuoralla referoinnilla kertoja pystyy integroimaan referoimansa esityksen sisällön omaan diskurssiinsa ja tuomaan halutessaan omaa tulkintaansa etualalle. Tämä mahdollistaa esimerkiksi sen, että referoitua sisältöä voidaan esittää tyyllillisesti iskevämmin, kuten esimerkissä 12 on tehty. Tietokirjallisuuden kontekstissa iskevyydellä voidaan suunnata lukijan huomio johonkin tärkeään ajatukseen, kuten esimerkin 12 väitteeseen *kyseessä ei ole niinkään islamin radikalisoituminen kuin radikalismin islamisoituminen*.

4.2 Intertekstuaalisuus ja interdiskursiivisuus laajemmin

Referointi ja intertekstuaalisuus kytkeytyvät toisiinsa, mikä näkyy esimerkissä 13.

(13)

[OTSIKKO:] SUOMI EI OLE ENÄÄ RAUHAISA LINTUKOTO

Lukuun ottamatta Myyrmäen ostoskeskuksessa helmikuussa 2002 ollutta pamausta – jonka tekijän motiivit ovat jääneet hämäriksi – Suomessa ei ole räjähtänyt pommeja. **Suojelupoliisin marraskuussa 2015 laatimassa uhkakuva-arviossa** todetaan kuitenkin, että Suomeen kohdistuva terroriuhka on kohonnut ja monimuotoistunut edelliseen vuoteen verrattuna. (SNJ s. 11–12)

Esimerkki 13 sijoittuu kontekstissaan teoksen ensimmäiseen lukuun, jossa johdatetaan lukijaa teoksen aiheeseen. Katkelma on alalukunsa ensimmäinen kappale. Katkelmaa seuraa selostus siitä, millainen väkivaltainen radikalismi on suojelupoliisin mukaan todennäköisesti vaarallisinta Suomelle.

Esimerkissä 13 referoidaan suojelupoliisin laatimaa viranomaisraporttia. Suojelupoliisi edustaa esimerkissä nimetöntä instituutiotekijää. Kuten luvussa 2.1 mainitsin, Rahtu esittää, että nimetöntä instituutiotekijää käytetään silloin, kun halutaan korostaa tekstin puolueettomuutta ja asenteettomuutta (Rahtu 2018: 48–49). Esimerkissä 13 viranomaisraporttiin viittaamalla tuodaan tekstiin viranomaisen ja asiantuntijan ääni eli pyritään kontekstoimaan ja tuomaan uskottavuutta otsikon väitteelle siitä, että Suomi on muuttunut turvattommaksi. Uskottavuuden luominen on tässä tärkeää ei pelkästään

genretavoitteen – uuden tiedon luomisen ja ymmärryksen lisäämisen – vuoksi vaan myös siksi, että esimerkkikatkelmaa seuraavissa kappaleissa, jotka sijoittuvat teoksen ensimmäisen luvun loppuun, kertoja kertoo, mitä tavoittelee tekstillään ja millaista ymmärrystä haluaa lisätä. Viranomaistekstiin viittaaminen siis legitimoi kertojan tavoitetta. Intertekstuaalisuus on näkyvää, koska viittaus aiempaan tekstiin löytyy pintatasosta verbistä *todetaan*.

Passiivin käyttö voi myös olla referointia, joka kohdistuu tiettyyn diskurssiin.

(14)

Ekstremismi tarkoittaa minkä tahansa ideologian äärimmäisyysmuotoja. Väkivaltainen radikalisoituminen on prosessi, jolla ihminen hyväksyy väkivallan käytön, kun se perustellaan ideologialla. Sitä tapahtuu kaikissa aatesuuntauksissa, ei ainoastaan jyrkkien islamistien keskuudessa. Kun tästä prosessista **puhutaan** arkikielellä, radikalisoituminen-sanan eteen ei yleensä lisätä määritelmää ”väkivaltainen”. Myös minä toimin näin tässä kirjassa. (SNJ s. 9)

Myös esimerkki 14 sijoittuu kontekstissaan teoksen ensimmäiseen lukuun. Se edustaa kertojan diskurssia, ja sitä edeltää kertojan diskurssi, jossa annetaan kontekstia kirjan aihepiirille. Katkelmaa seuraa väliotsikko ”Radikalisoitumisella on monta muotoa ja monta syytä” eli aiheen vaihtuminen, mutta luku säilyy samana.

Esimerkissä 14 on viittaus diskurssiin, joka esitetään *puhua*-verbin passiivin indikatiivin preesensissä. Tässä katkelmassa *puhutaan* viittaa eksplisiittisesti keskusteluun, jota on käyty väkivallaisen radikalisoitumisen ympärillä. Kertoja ilmaisee toimivansa tuon kuvaamansa diskurssin mukaisesti.

Katkelmassa *puhutaan*-verbin esiintyy sivulauseessa virkkeessä, jonka päälauseessa esiintyy *yleensä*-adverbi. Passiivilauseen ja useutta tai tyypillisyyttä merkitsevän ilmauksen käyttäminen toistensa yhteydessä on Virtasen mukaan keino referoida epäspesifiä kolmatta osapuolta (Virtanen 2015: 46). Epäspesifi kolmas osapuoli on referoinnin kohteena myös silloin, kun kirjoittaja käyttää lainausmerkkejä sellaisella tavalla, joka ilmentää etäisyyden ottamista referoitavaan ilmaukseen (mp.).

Adjektiivi *väkivaltainen* on ympäröity lainausmerkeillä, mikä voidaan tulkita kertojan etäisyyden ottamiseksi kyseiseen sanavalintaan. Esimerkissä 14 kertoja ilmoittaa väitelauseella *Myös minä toimin näin tässä kirjassa* noudattavansa arkikielisenä pitämäänsä

tapaa puhua radikalisoitumisesta, ja lainausmerkkien käytöllä ottaa etäisyyttä termin *väkivaltainen* käyttöön tuossa diskurssissa. Virtanen toteaa, että lainausmerkkien käyttö on myös keino osoittaa, että tietty sanavalinta kuuluu tekstin edustaman diskurssin ulkopuolelle (Virtanen 2015: 46). Tässä katkelmassa ilmenevällä lainausmerkkien käytöllä kertoja siis ilmaisee ottavansa etäisyyttä siihen diskurssiin, jossa adjektiivia *väkivaltainen* käytetään määreenä substantiiville *radikalisoituminen*.

Adjektiivi *väkivaltainen* on merkitykseltään latautunut ja konnotaatioiltaan negatiivinen, joten tällaiseen sanavalintaan etäisyyden ottaminen voi toimia keinona rakentaa tekstiin neutraaliuden tai objektiivisuuden tuntua. Nämä piirteet ovat puolestaan journalismin ihanteina pidettyjä piirteitä (ks. esim. Haapanen 2011: 65). Koska kyse on journalistisesta tietokirjallisuudesta, kertoja lähtee rakentamaan vaikutelmaa objektiivisuudesta ja neutraalista asennoitumisesta jo teoksen ensimmäisessä luvussa väitelauseella *Myös minä toimin näin tässä kirjassa* eli välttämällä edellä kuvailtua sanan *väkivaltainen* käyttöä ja siten sitoutumalla pyrkimykseen rakentaa neutraalia diskurssia. Neutraalisuuden pyrkimystä koko voidaan pitää keinona avartaa tekstin dialogista tilaa ja lisätä lukijan mahdollisuuksia tehdä omia johtopäätöksiään tekstissä kuvatuista asioista ja tekstissä esitetyistä mielipiteistä, johtopäätöksistä ja arvioista⁶. Toisin sanoen se on keino lisätä tekstin moniäänisyyttä.

4.3 Yhteenveto

SNJ:ssä on sekä suoraa että epäsuoraa esitystä. Molempia käytetään sekä puhuttujen että kirjoitettujen lähteiden referoimiseen. Kertoja referoi sekä nimettyjä että anonyymejä lähteitä, ja näistä jälkimmäinen liittyy teoksen genreen journalistisena reportaasiteoksena, sillä journalistilla on oikeus käyttää nimettömiä lähteitä. Kommunikaatioverbien valinnalla säädellään kertojan suhtautumista referoidun lähteen esitykseen, ja aineiston esimerkeissä kommunikaatioverbeinä käytetään merkitykseltään neutraaleja verbivalintoja.

⁶ Neutraaliuden vaikutelmaan pyrkiminen voi toisaalta olla joissain teksteissä myös keino, jolla pyritään häivyttämään omien johtopäätösten ja arvioiden tulkinnanvaraisuutta ja esittämään ne ikään kuin legitimeinä kuin mitä ne muuten olisivat.

Vapaata epäsuoraa esitystä en havainnut aineiston esimerkeistä. Myöskään vapaata suoraa esitystä en havainnut.

Lainausmerkkejä käytetään eri tavoin problemaattisten sanojen ympäröimiseen, mitä kertoja käyttää keinona ottaa etäisyyttä käyttämäänsä ilmaisuun. Lainausmerkkien käyttö sisältää myös ironisia merkityksiä.

Näkyvää intertekstuaalisuutta esiintyy viittauksina viranomaislähteisiin ja tutkimuskirjallisuuteen, eli näkyvä intertekstuaalisuus toimii keinona tuoda tekstiin ääniä, jotka tukevat kirjoittajan argumentaatiota. Interdiskursiivisuutta diskurssien sekoittumisen merkityksessä en havainnut esimerkeistä.

5. ANALYYSI: *YUP*

Analysoin HM:n samassa järjestyksessä kuin SS:n ja SNJ:n. Ensin tarkastelen referoinnin keinoja ja niiden käyttöä ja sitten intertekstuaalisuutta ja interdiskursiivisuutta laajemmin. Lopuksi esitän päätelmät.

5.1 Yksittäisen tekstin tai äänen referointi

HM:n diskurssissa haastateltujen esitykset asetellaan selkeästi erilleen kertojan esityksestä. Puhujan nimen lihavointi on esimerkissä 16 alkuperäisessä tekstissä:

(15)

Jarkko: Vapauttavaa, että tarvitsi keskittyä vain kitaraosuuksien toimittamiseen. Lisurit eivät enää olleet varassani. Tommi pystyi vastaamaan mihin tahansa haasteeseen. Hän oli meitä muita päätä pidempi soittajana. (HM s. 61)

Esimerkki 15 sijoittuu teoksen 2. osaan, joka käsittelee yhtyettä ensimmäisten EP-julkaisujensa aikaa ja uuden perkussionistin Tommi Kärkkäisen liittymistä yhtyeeseen. Katkelmaa edeltää Jussi Hyyrysten puheenvuoro, ja katkelmaa seuraa Kärkkäisen puheenvuoro.

Esimerkissä 15 esiintyy suoraa esitystä, jossa johtoilmaisun sijaan puhuja merkitään haastatellun henkilön nimellä, jota seuraa kaksoispiste, jota seuraa itse lausunnon sisältö suorana esityksenä ja ilman lainausmerkkejä. Tämä ei kuitenkaan edusta prototyyppistä suoraa esitystä. Suoraksi esitykseksi se on kuitenkin kategorisoitavissa sen perusteella, että referoitavan puhe esitetään sitaattina, ja referaattiosuutta edeltää johtoilmaus, joka tässä tapauksessa on referoitavan nimi.

Lehtiteksteissä sitaattien käytöllä pyritään luomaan uskottavuutta ja luotettavuutta (Haapanen 2011: 76–77). Samansuuntaisesti ajattelee myös Thompson, jonka mielestä siteeraamisella pyritään luomaan vaikutelma uskollisuudesta alkuperäisesitykselle (Thompson 1996: 512). Vaikka sitaatin käyttämisessä esimerkissä 15 onkin kyse suorasta esityksestä, ei kyse ole välttämättä sanatarkasta esityksestä. Kirjana HM on käynyt läpi toimitusprosessin, ja puhuttua aineistoa on todennäköisesti toimitettu sellaiseen muotoon, joka sopii paremmin luettavaksi – lausunnoista puuttuvat esimerkiksi toisteisuudet. Haapanen

kirjoittaa, että puheen siirtäminen sitaatiksi vaatii aina muokkausta (Haapanen 2011: 80). Tällaisiksi muokkaamisen keinoiksi Haapanen luokittelee muun muassa puhekielisten ilmausten yleiskielistämisen, lipsausten poiston, *niinku*-sanankaltaisten suunnittelu- ja editointi-ilmausten sekä muminoiden ja ähkäisyjen kaltaisten äännähdysten poistamisen (mts. 81–82).

HM:ssä tila ei ole yhtä merkittävä rajoite kuin lehtiteksteissä, eli haastateltavien sitaatteja ei tarvitse tiivistää yhtä mittavasti, koska pidemmillekin sitaateille on varaa antaa tilaa. Pidempien sitaattien käyttö saattaa luoda vaikutelmaa suuremmasta uskollisuudesta alkuperäisesitykselle ja siten luoda autenttisuuden vaikutelmaa.

Koska HM on tehty osin haastatteluaineistojen pohjalta, se sisältää tyypillisesti puhutulle kielelle tavallisia referoinnin ilmiöitä:

(16)

Jos Mannonen ilmoittaa olevansa heti remmissä, jos bändi päättäisi aktivoitua uudelleen, Hyyrynen on laskelmoivampi. Paljon pitäisi tapahtua.

Jussi: Vuosien mittaan ihmiset ovat tulleet kyselemään yhtenä, **että milloin YUP tekee paluun**. Kysymys kuuluu nimenomaan aina ”milloin”, eikä ”teettekö paluun”. Olen sanonut suoraan, että jos olisin vedonlyöjä, en löisi rahojani likoon sen puolesta. (HM s. 356–357)

Kontekstissaan esimerkki 16 sijoittuu 9. osaan, joka on teoksen viimeinen osa ennen kirjoittajan jälkisanoja. HM:n 9. osa käsittelee yhtyeen jäsenten vaiheita YUP:n lopettamisen jälkeen, ja osiossa kunkin yhtyeen jäsenen näkökulma käsitellään yksi kerrallaan. Esimerkki 16 sijoittuu Hyyrysen näkökulmaa käsittelevään osuuteen. Katkelmaa edeltävissä kappaleissa käsitellään Hyyrysen näkemystä yhtyeen merkityksestä, ja katkelmaa seuraa kertojan diskurssiin kuuluva tekstikappale, jossa kertoja johdattelee lukijaa toiseen aiheeseen.

Esimerkki 16 on rajatapaus suoran ja epäsuoran esityksen välillä. Hyyrysen esitykseen kuuluva referoiva ilmaus täyttää muodollisesti epäsuoran esityksen tunnuspiirteet, koska se sisältää johtoilmauksen *Vuosien mittaan ihmiset ovat tulleet kyselemään yhtenä, että*, jota seuraa referaattiosuus *milloin YUP tekee paluun*. Toisaalta puhutussa kielessä suoran ja epäsuoran esityksen välillä ei ole selkeää kategorista eroa (Kalliokoski 1987: 191 & VISK § 1459). Kalliokoski huomauttaa, että puhutussa kielessä on yleistä käyttää *että*-konjunktia suoran esityksen edellä (Kalliokoski 1987: 191). Esimerkissä 16 *että*-

konjunktion käyttö vastaa juuri tätä Kalliokosken kuvailemaa puhutun kielen ilmiötä: *että*-konjunktia seuraa suorana esityksenä referoitu alisteinen interrogatiivilause.

Esimerkissä 16 interrogatiivilauseen *milloin YUP tekee paluun* voisi tulkita suoraksi esitykseksi, jossa referoidaan ulkopuolista ääntä. Tämä perustuu siihen, että koko lausumassa on kyse puhuttua kieltä jäljittelevästä kuvauksesta, jollaisissa *että* esiintyy usein referoitavan kysymyslauseen edellä (VISK § 1465). Ääni, johon tässä viitataan, on niiden ihmisten joukko, joka on kysellyt Hyyryselä YUP:n paluusta.

Toinen tapaus epäsuoran ja suoran esityksen sekoittumisesta esiintyy esimerkin 16 lausekokonaisuudessa *Olen sanonut suoraan, että jos olisin vedonlyöjä, en löisi rahojani likoon sen puolesta*, joka kuuluu samaan Hyyrysen diskurssiin kuin edellä kuvailtu tapaus. Tässäkin tapauksessa *että*-konjunktion sisältävää johtolauseetta seuraa referaattiosa, jota voitaisiin pitää suorana esityksen, ja tuloksena on epäsuoran ja suoran esityksen välinen rajatapaus.

Kuten SS:ssä ja SNJ:ssä, myös HM:ssä käytetään lainausmerkkejä yksittäisen ilmauksen merkitsemiseen.

(17)

Erottamattomana osana rock-historiikkeihin kuuluvat runsaat päihteiden käyttökuvaukset, puhumattakaan kertomuksista rock and rollin pahojen poikien ja tyttöjen edesottamuksista backstageilla, hotellihuoneissa ja festivaalilavoilla.

[– –]

Oliko YUP suurimman suosionsa vuosina niin kohtelias ja ”**akateeminen**” kuin bändin julkisuuskuva antaa ymmärtää? Vai nousiko väkiviinapullosta toisinaan kylähullu? (HM s. 240–241)

Esimerkki 17 sijoittuu teoksen kuudenteen osaan, joka käsittelee yhtyeen kaupallisen suosion huippuvuosia. Katkelmaa edeltää Valtteri Tynkkystä referoiva osuus, jossa Tynkky-nen arvioi YUP:n suurimman live-suosion aikoja, ja katkelmaa seuraa toinen Tynkkystä referoiva osuus, jossa tämä kertoo yhtyeen suhteesta alkoholiin.

Esimerkki 17 edustaa kertojan diskurssia. Kertoja viittaa rock-historiikkien diskurssiin viittaamatta kuitenkaan näkyvästi mihinkään tiettyyn tekstiin. Tällainen mihinkään tiettyyn tekstiin paikantumaton intertekstuaalinen viittaus lukeutuu Faircloughin

määritelmässä perustavan intertekstuaalisuuden piiriin, joka voidaan samastaa interdiskursiivisuuteen (Fairclough 1992: 103–104). Koska HM on itsessään rockhistoriikki, tämä interdiskursiivinen viittaus toimii kertojan kommenttina, joka suuntautuu kohti lukijan mahdollisia odotuksia rockhistoriikkigenreen kuuluvaa tekstiä kohtaan.

Kertojan väite siitä, että päihteidenkäyttökuvaukset ovat erottamaton osa rockhistoriikkigenreä, on tulkittavissa ironiaksi. Väitteen ironisen tulkinnan mahdollisuus perustuu sen rockhistoriikkigenren kliseisiin kohdistuvaan ivaan eli osittain kielteiseen sanomaan (ks. Rahtu 2006: 47–48). Rahtu toteaa, että ironian tunnistaminen voi synnyttää mielihyvän kokemuksen, mikä voi toimia yhdistävänä tekijänä (mp.). Niinpä ironian käyttö esimerkiksi 17 näyttäytyy keinona, jolla kertoja luo yhteisyyden tuntua tekstin ja lukijan välille. Kertoja ikään kuin olettaa, että lukija osaa tunnistaa rockhistoriikkien kliseet ja niihin suuntautuvan ivan. Lisäksi kertojan diskurssi toimii esimerkissä 17 lukijalle kontekstia antavana osuutena, joka myös osoittaa lukijalle siirtymän uuteen aiheeseen eli siirtymän YUP:n live-esiintymissuosion käsittelystä YUP:n alkoholisuhteen käsittelyyn.

Adjektiivi *akateeminen* on ympäröity lainausmerkein. Olen luvuissa 3.1 ja 4.1 käsitellyt sitä, miten lainausmerkkejä käytetään eri tavoin problemaattisten termien merkitsemiseen ja ilmaisemaan sitä, että kertoja ei sitoudu käyttämäänsä ilmaisuun. Esimerkissä 17 tällainen lainausmerkkien käyttö on vastaavaa kuin SS:ssä ja SNJ:ssä. Kertoja siis merkitsee sanan *akateeminen* lainausmerkeillä, koska pitää sitä jollain tapaa epäasianmukaisena terminä rockyhtyeen julkisuuskuvan kuvailuun, toisin sanoen se ei ole kertojan ääntä vaan jonkun toisen, hypoteettisen tahon ääntä, joka voisi pitää YUP:n julkisuuskuvaa akateemisena. Lainausmerkkien käytöllä viestitään siis, että kertoja ei kuvailisi YUP:n julkisuuskuvaa varsinaisesti akateemiseksi, mutta jonkun toisen näkökulmasta julkisuuskuvan voisi mieltää sellaiseksi. Lainausmerkein ympäröity ilmaus on osa interrogatiivilauseetta, johon vastauksen antaa kertojan diskurssia seuraava Tynkkysen puheenvuoro. Lainausmerkkien käyttö aktivoi vieraan äänen tekstissä (Kalliokoski 2005b: 247–249). Interrogatiivilauseeseen käyttö aktivoi kuitenkin lisäksi vielä toisen äänen, jonka kertoja eksplikoi lukijalle toisessa interrogatiivilauseessa *vai nousiko väkiviinapullostas toisinaan kylähullu?*. Sanavalinta *akateeminen* lainausmerkkeineen toimii siis keinona johdattaa lukija mielikuvaan käytökseltään poikkeavasta rockyhtyeestä, ja interrogatiivilauseella tuo mielikuva asetetaan kyseenalaiseksi, ja vastaus tuon mielikuvan oikeellisuuteen annetaan kertojan osuutta seuraavassa Tynkkysen puheenvuorossa. Kertoja ei siis tarjoa vastausta,

vaan vastausvuoro annetaan dialogistisesti toiselle äänelle, joka suhteuttaa kertojan ääntä tarjoamalla vaihtoehtoisen tulkinnan sille, mitä kertoja vihjaa omassa diskurssissaan.

Myös vapaata suoraa esitystä eli johtolauseettomia nollasitaatteja esiintyy aineistossa. Esimerkissä 18 on kerrottu yksi lause vapaana suorana esityksenä (kursiivit alkuperäisessä).

(18)

Janne: Eihän laajempi yleisö koskaan meitä oikeasti tuntenut, eli meillä ei edes ollut niin paljon menetettävää fanikannan suhteen. On mun mielestäni kuvaavaa, että ennen kaikkea muusikot, aina tämän päivän isoimmista artisteista lähtien, muistavat sanoa fanittaneensa meitä eri aikakausina, kuka *Homo sapiensin*, kuka *Normaalien maihinnousun*, kuka *Keppijumpan aikaan*. ”**Vittu te olitte iso bändi mulle silloin!**” (HM s. 352)

Esimerkki 18 sijoittuu kontekstissaan teoksen osaan 9 Janne Mannosen näkökulmaa käsittelevään osuuteen. Katkelmaa edeltää kertojan diskurssiin kuuluva tekstikappale, jossa pohditaan sitä, onko YUP unohtumassa. Katkelman jälkeen Mannosen puheenvuoro jatkuu YUP:n musiikillisen merkityksen pohtimisella.

Vapaaksi suoraksi esitykseksi eli nollasitaatiksi esimerkin 18 sitaatti *Vittu te olitte iso bändi mulle silloin!* lukeutuu sillä perusteella, että referoinnista puuttuu johtoilmaus ja kommunikaatioverbi (VISK § 1463). Kuten Karttunen esittää, sitaatit voivat kohdistua myös hypoteettiseen puheeseen, jolla kuvataan esimerkiksi jonkin ryhmän mielipidettä (Karttunen 2010: 230–231). Karttunen pitää tällaisen siteeraamisen yhtenä tarkoituksena puhujan näkökulman havainnollistamisen (mp.). Esimerkin 18 vapaa suora esitys on mahdollista tulkita tällaiseksi hypoteettisen puheen siteeraamiseksi, koska sitaatin lähde ei mainita eikä yksilöidä, vaan sitaatti ikään kuin ilmentää yhtyeen muusikkofanien suhtautumista yhtyeeseen. Toisaalta on myös mahdollista, että Mannonen siteeraa jotain todellista esitystä, jonka lähde on vain jätetty mainitsematta. Joka tapauksessa esimerkissä 18 Mannosen puheenvuorossa nollasitaatti toimii esimerkkinä siitä, millaisella affektiivisuudella YUP:n muusikkofanit ovat sanallistaneet suhdettaan yhtyeeseen. Koska nollasitaatin puhuja on jätetty mainitsematta, puhujaksi mieltyy eräänlainen anonyymi, kenen tahansa fanin ääni. Sitaatti on siten myös yhteisön äänen referointia ja puhujalle keino tuoda vakuuttavuutta näkemykselleen.

HM:ssä esiintyy suoran esityksen muotojen lisäksi epäsuoraa esitystä.

(19)

Jarkko: Olimme tilanneet Jyrki Loukkaanhuhdalta kuvitukset *Leppymättömiä* biiseihin. Jokaisesta kappaleesta oli kiteytetty simppele, mutta huolellisesti tehty elementti kansilehteä varten.

[—]

Jarkko: Tilatessamme kuvituksen Jyrkiltä emme tiedäneet, että samoihin aikoihin Universal oli saanut uusia toimintaohjeita osakkeenomistajapäätä Yhdysvalloista. En muista tarkalleen Gugin ilmoituksen sanamuotoa, mutta **sanoma oli, että kansilehteen ei olisi enää varaa painaa 24:ää tai 16:a sivua, vaan maksimissaan 12 sivua**. Kun esittelimme Jyrkin tekemiä piirustuksia ja kysyimme, että ovatko nämä määräykset kuinka sitovia, **Gugi vastasi, että ylimääräiset sivut maksettaisiin tekijöiden omista rojalteista**.

Meitä kiusasi Jyrkin puolesta todella syvästi. [—] (HM s. 266)

Esimerkki 19 sijoittuu teoksen osan 6 lopun lähettyville. Sitä edeltää osuus, jossa käsitellään *Leppymättömät*-albumin tekoprosessia. Esimerkkikatkelmaa puolestaan seuraa osuus, jossa käsitellään albumin myyntimääriä ja siihen liittyneitä odotuksia.

Esimerkissä 19 Jarkko Martikaisen puheenvuorosta epäsuoraa esitystä esiintyy kahtena tapauksena. Ensimmäisessä tapauksessa Martikainen referoi levy-yhtiön henkilön Gugin ilmoitusta kansilehden kustannuksista. Ilmoitettuaan, ettei muista ilmoituksen tarkkaa sanamuotoa, Martikainen päätyy referoimaan ilmoitusta epäsuorasti. Toisessa tapauksessa Martikainen referoi edelleen Gugia, mutta mahdollisesti toisessa yhteydessä sanottua esitystä, jossa Gugi on vastannut yhtyeen esittämään kysymykseen.

Epäsuorassa esityksessä referoija muotoilee uudestaan referoitavan esityksen sisältöä ilmaisulla, joka koostuu johtoilmauksesta ja referaattilauseista (Kuiiri 1984: 23–24). *Että*-lause on eräs tyypillinen referaattilauseen muoto (mp.). Epäsuoralle esitykselle on myös tyypillistä kertojan tulkinta ja referaatin integroituminen osaksi kertojan diskurssia (VISK § 1459). Esimerkin 19 molemmat epäsuoran esityksen tapaukset edustavat tyypillistä epäsuoraa esitystä, sillä referaatit ovat integroituneita referoijan esitykseen. Molemmissa tapauksissa referaattiosa seuraa johtoilmausta (*sanoma oli, että* ja *Gugi vastasi, että*) ilman, että referaattiosa olisi merkitty sanatarkaksi sitaatiksi.

Thompsonin mukaan epäsuoralla esityksellä on selvä yhteys parafrasiksi kutsumaansa sanotun raportoinnin keinoon, jonka tunnistettavin piirre on se, että raportoiija ilmaisee

raporttoimansa viestin sen mukaisesti, mikä on raportoijan kannalta tarkoituksenmukaisinta siinä raportointikontekstissa, jossa raportointi tapahtuu (Thompson 1996: 515). Esimerkin 19 ensimmäisessä tapauksessa, joka alkaa johtoilmaisulla *sanoma oli, että* on kyse parafrasista, sillä referoija mukauttaa referoimansa viestin raportointikontekstin kannalta tarkoituksenmukaiseksi: referoija ilmoittaa, ettei muista alkuperäisen referoimansa lausunnon sanatarkkaa muotoa, mutta tarjoaa kuitenkin parafrasin siitä. Raportoijan kannalta voidaan pitää tarkoituksenmukaista se, että raportoija ei referoi mahdollisia toisia näkökulmia aiheeseen vaan valikoi referoimansa sisällön sen mukaan, mikä tukee hänen omaa näkökulmaansa käsiteltävään aiheeseen, joka esimerkissä 19 on levy-yhtiön vaatimukset kansilehden sivumäärän pienentämisestä. Myös esimerkin toinen tapaus edustaa parafrasin käyttöä näistä samoista syistä.

Esimerkissä 19 voi havaita myös ambivalenssia, jota Faircloughin mukaan liittyy epäsuoraan referointiin (ks. Fairclough 1992: 105). HM on haastatteluaineistoihin perustuva historiikki, ja haastateltavien puheenvuorot on esitetty ikään kuin suoraan, koska puhujan nimeä seuraa kaksoispiste ja itse lausunto. Lausunnoista ei voi kuitenkaan päätellä, minkä verran niitä on toimitettu ja kuinka tarkasti, ja miltä osin ne vastaavat alkuperäistä haastattelutilanteessa esitettyä puhetta. Niin ikään lukija ei voi tietää, minkä verran katkelmassa esitettävästä Martikaisen referaatissa levy-yhtiön Gugin puheista on Martikaisen sanavalintoja ja minkä verran Gugin – näkökulma on kuitenkin yhtyeen jäsenen subjektiivisessa kokemuksessa.

HM edustaa kertomusmuotoista tietokirjallisuutta. Kertomuksen eräs keskeinen piirre on se, että se korostaa subjektiivista kokemusta (esim. Virtanen 2020: 9–10). Esimerkissä 19 esiintyvä referointi kytkeytyykin juuri siihen, että teoksessa on kyse kertomuksesta: referoinnin keinoin tuodaan esille yhtyeen jäsenen subjektiivista kokemusta ongelmalliseksi kehystetystä asiasta. Kuten Kuiri toteaa, toisen ihmisen mentaalisista tiloista voi saada tietoa vain jonkin välineen kautta (Kuiri 1984: 47). Tietokirjallisessa tekstissä tämä tarkoittaa sitä, että jotta voidaan kertoa toisen ihmisen kuten vaikkapa yhtyeen jäsenen kokemuksesta, on referoitava tämän puhuttua tai kirjallista esitystä, jossa tätä kokemusta tuodaan esiin. Esimerkissä 19 tämä tapahtuu niin, että kertoja referoi suorana esityksenä Martikaista, joka omassa puheenvuorossaan referoi Gugia epäsuorana parafrasina tukeakseen sillä omaa näkökulmaansa.

Esimerkki 20 on toinen esimerkki epäsuoran esityksen käytöstä. Tässä esimerkissä referointi vastaa muodoltaan esimerkissä 19 käytettyjä referoinnin keinoja, mutta konteksti eli tässä tapauksessa tilanne, referoija ja referoinnin kohde ovat eri, mikä vaikuttaa merkitykseen.

(20)

Nykyisin festaribändien asema on niin erilainen. Yhdellä YouTube-hitillä voi päästä Provinssin päälavalle. **Musta Barbaarihan sanoi taannoin aika hyvin, että ei ole vielä kiire tehdä seuraavaa biisiä, yhdellä voi hyvin keikkailla pari vuotta.** (HM s. 240)

Esimerkki 20 sijoittuu HM:n 6. osaan, ja se on Valtteri Tynkkynen puheenvuoron loppukappale. Katkelmaa edeltää muu osa Tynkkynen puheenvuorosta, jossa vertaillaan YUP:n suosiota esiintyvänä artistina 2000-luvun ensimmäisinä vuosina suhteessa muihin sen ajan suosittuihin suomalaisyhtyeisiin. Tätä edeltää kertojan diskurssi, jossa kerrotaan tuon ajan suomalaisfestivaalien suosituimmista esiintyjistä. Esimerkkiä 20 seuraa katkelma, jota käsitellään tässä tutkielmassa esimerkissä 17.

Esimerkissä 20 Tynkkynen referoi epäsuoraan rap-artisti Mustaa Barbaaria. Esityksessä ei mainita, missä kontekstissa Musta Barbaari on sanonut tämän hänen sanomakseen esitetyn lausunnon. Referointi noudattaa tässäkin tyypillistä epäsuoran referoinnin kaavaa, jossa johtoilmausta *Musta Barbaarihan sanoi taannoin aika hyvin, että* seuraa referaattiosa *ei ole kiire vielä tehdä seuraavaa biisiä, yhdellä voi hyvin keikkailla pari vuotta*. Lisäksi voidaan havaita epäsuoran referoinnin ambivalenssia, koska referaatista ei voi tehdä pitäviä johtopäätöksiä sen suhteen, missä määrin referaatin sanavalinnat ovat referoijan valintoja ja missä määrin referoitavan alkuperäisiä valintoja.

Katkelmassa YUP-yhtyeen asemaa entisaikojen rockfestivaalibändinä vertaillaan 2010-luvun festivaaliesiintyjien asemaan. Musta Barbaari edustaa tässä 2010-luvun artistia, ja häneltä referoitava puhe toimii esimerkkinä, jolla kuvataan festivaaliesiintyjien tilanteen muuttumista verrattuna YUP:n aikaan. Koska Tynkkynen ottaa esityksessään oman äänensä rinnalle Mustan Barbaarin äänen, hän tuo esitykseensä lisää moniäänisyyttä. Mustan Barbaarin äänen referointi toimii keinona tukea Tynkkynen väitettä siitä, että *Yhdellä YouTube-hitillä voi päästä Provinssin päälavalle*, mikä ilmenee myös siitä, että Tynkkynen käyttää arvioivaa ilmaisua *aika hyvin* osana johtoilmaisua.

Martinin & Whiten mukaan kirjoittaja voi ilmaista hyväksyntänsä (*endorse*) viitatessaan ulkopuoliseen ääneen, jonka kanssa on samaa mieltä, ja halutessaan implisiittisesti sulkea pois vaihtoehtoiset tulkintatavat (Martin & White 2005: 126–127). Esimerkissä 20 tällaista hyväksynnän ilmausta referoinnin yhteydessä on Tynkkysen johtolausessa *Musta Barbaarihan sanoi taannoin aika hyvin*, jossa *aika hyvin* ilmaisee hyväksyvää suhtautumista. Siinä missä esimerkin 19 puhuja käyttää referointia itselleen vastakkaisen näkökulman esille tuomiseen, esimerkissä 20 referoija ilmaisee samanmielisyyttä.

Esimerkissä 20 Tynkkynen käyttää Mustan Barbaarin sanomaksi attribuoitua lausuntoa oman mielipiteensä tukena. Tietokirjallisuuden kannalta tässä on kyse siitä, että HM:n kertoja antaa henkilöiden kuten Tynkkysen kertoa omin sanoin ja omin referoinnein, mitä ajattelevat. Näin lukija voi itse muodostaa mielipiteensä henkilöiden puheiden pohjalta.

5.2 Intertekstuaalisuus ja interdiskursiivisuus laajemmin

HM:ssä esiintyy intertekstuaalisia viittauksia yksittäistapauksina.

(21)

Jos Mannonen seisoo vakaasti sen takana, että YUP loi oman genrensä ja tatuoi sitä kautta nimensä Suomi-rockin nahkaan, ei Hyyrynen ole käyttänyt aikaa pohtiakseen YUP:n asemaa suomalaisen rockin sukupuussa. **Aika kulkee, kellot laukkaa**, historian aikakaudet vaihtuvat toisiin. Bändejä tulee ja menee, vanhat ihanteet tulevat sykleissä takaisin uuden ajan vaatimassa muodossa. Kehitystä, joka on täysin normaalia. (HM s. 356)

Esimerkki 21 sijoittuu kontekstissaan HM:n 9. osaan. Se sijoittuu Jussi Hyyrysen osuuteen ja kahden Hyyrysen puheenvuoron väliin.

Esimerkissä 21, joka on kertojan diskurssia, on intertekstuaalinen viittaus CMX-yhtyeen esittämään ja yhtyeen laulajan A.W. Yrjänän sanoittamaan kappaleeseen ”Melankolia”, jonka kertosäe alkaa säkeellä *Aika kulkee, kellot laukkaa*, johon tässä katkelmassa viitataan (ks. Yrjänä ym. 2003). Intertekstuaalisuus on tässä Faircloughin esityksen (Fairclough 1992: 103) mukaista näkyvää intertekstuaalisuutta, joka on läsnä tekstin pintatasossa ja ilmenee sitaattina CMX:n/A.W. Yrjänän tekstiin. Sitaattia ei ole kuitenkaan

merkitty lainausmerkein eikä sitaatin lähde ole mainittu, joten lukijan on itse oivallettava tämä yhteys. Tästä syystä intertekstuaalisen viittauksen kautta tekstiin aktivoituva vieras ääni voidaan tässä ajatella yhteisön ääneksi, jonka esiin tuomisella ennakoidaan ja tuetaan kertojan väitettä siitä, miten suomalainen rockmusiikki muuttuu aikojen mukana. Thompson toteaa, että yhteisön äänen avulla voidaan rakentaa yhteyden tunnetta tekstin ja lukijan välille (Thompson 1996: 509–510). Nähdäkseni juuri tämänkaltaisen yhteyden tunteen rakentaminen on se, mihin intertekstuaalisella viittauksella pyritään tässä esimerkkikatkelmassa.

Intertekstuaalinen viittaus toiseen tekstiin ei ole aina ilmeinen.

(22)

Itsenäisyyspäivän 2008 jälkeen **kukin yhtyeen jäsen lähti verolle pantavaksi kukin omaan maakuntaansa**. Kuka keskittyi musiikkiprojekteihinsa, kuka työhönsä, kuka perheeseensä, eikä muutamaan vuoteen yhteiseen bänditoimintaan kaivannut takaisin yksikään YUP:n jäsen. (HM s. 348)

Esimerkissä 22 kuvataan sitä, mitä YUP:n jäsenet tekivät yhtyeen viimeisen esiintymisen ja lopettamispäätöksen jälkeen. Tekstissä mukaillaan Uuden testamentin Luukkaan evankeliumia. Esimerkissä ei selitetä auki tätä intertekstuaalisuutta vaan oletetaan, että lukija osaa huomata ja ymmärtää sen. Raamattu-viittauksen käyttö rockhistoriikin kaltaisessa yllättävässä kontekstissa tuo ironisen ja humoristisen sävyn, eikä viittauksen sisältöä ole tarkoitus ymmärtää kirjaimellisesti. Toisaalta tämä viittaus raamattuun ei ole pelkästään humoristinen eikä sen tarkoitus ole pelkästään hauskuttaa, vaan se tuo myös tietynlaista vakavuuden sävyä. Esimerkin 22 ensimmäinen lause voidaan määritellä edellä mainitun ei-kirjaimellisuuden perusteella paikalliseksi fiktiivisyyden ilmentymäksi yleisesti ei-fiktiivisessä tekstissä (ks. Nielsen, Phelan & Walsh 2015: 67).

Viittausta ei ole eroteltu millään tavoin muusta tekstistä, vaan Luukkaan evankeliumin kirjoittajan – tai tarkemmin sanoen Luukkaan evankeliumin jonkin suomennoksen kirjoittajan – ääni limittyy kertojan ääneen, ja äänen vaihtumisen voi havaita lähinnä sävyn muuttumisena. Humoristissävyn viittauksen tarkoituksena on keventää kuvausta siitä, että yhtyeen jäsenten tiet erkanivat eri puolille Suomea yhtyeen hajoamisen jälkeen. Kuvaattu tapahtuma on dramaattinen yhtyeen historian kannalta, sillä yhtyeen jäsenten hajoaminen eri puolille maata omien kiinnostuksiensa pariin tarkoitti konkreettisesti yhtyeen

loppua. Thompson nimittää yhteisön ääneksi sananparsia ja ikään kuin yleisessä tiedossa olevia fraaseja ja lainauksia, joiden alkuperä voi olla jäljitettävissä, mutta joiden jäljitettävyys ei ole tarpeen viestin ymmärtämiseksi (Thompson 1996: 509–510). Tällaista ääntä käyttämällä referoija luo oletuksen jaetusta tiedosta vastaanottajan kanssa (mp.). Esimerkissä 22 spesifioimattomalla viittauksella raamattuun kertoja luo oletuksen siitä, että lukija tunnistaa sen, että viittaus kuuluu uskonnolliseen diskurssiin. Ilman tätä yhteistä tietoa viittauksen fiktiivisyys ja humoristisuus ei välttämättä aukenisi lukijalle.

Raamattu-viittauksen tuottama moniäänisyys toimii siis keinona merkitä historiikissa kerrotun tarinan erästä dramaattisesti merkittävää kohtaa eli yhtyeen loppua. Viittaus raamattuun aktivoi tässä kahdenlaisia merkityksiä: yhtäältä tekstiin tulee vakavuuden ja painokkuuden sävyjä ja toisaalta humoristista sävyä, koska uskonnollinen diskurssi on riittävän vierasta ja etäistä suhteessa rock-historiikkidiskurssiin, johon HM kuuluu.

Viittauksia kohdentumattomaan ääneen on toteutettu HM:ssa interdiskursiivisen viittauksen keinoin.

(23)

Mä olen sitä mieltä – ja oon sen sanonut jatkillekin – että jos pari tai kolme keikkaa jostain siunaantuisi sopivaan läpeen, oli ne sitten kesäfestareita tai klubikeikkoja, se olisi mun mielestä mielekästä. ”**Vanhat soturit ratsastavat vielä kerran**” -meininki. (HM s. 350)

Tässä Janne Mannoselta siteeratusta katkelmassa on interdiskursiivinen viittaus tietynlaiseen western-lajityypin tai seikkailuelokuvien konventioon. Viittauksen suhdetta westerneihin tai seikkailuelokuvaan ei tuoda kuitenkaan eksplisiittisesti ilmi, vaan yhteyden oletetaan olevan ennalta riittävän tuttu lukijalle, jotta tämä pystyy oivaltamaan sen itse.

Interdiskursiivisuuden erottaa tässä intertekstuaalisuudesta se, että viittaus ei kohdistu mihinkään tiettyyn ulkopuoliseen tekstiin, vaan tietynlaiseen erilaisia tekstejä ja tekstijoukkoja kattavaan diskurssiin, jonka piiriin mahtuu konventioita erilaisista genreistä kuten em. westerneistä ja seikkailuelokuvista. Tähän diskursiivisuuteen viitataan sanalla *meininki*, joka Kielitoimiston sanakirjan sisältää merkitykset ”meno, tunnelma” (Kielitoimiston sanakirja 2020). Yksittäisen tekstin sijaan siis aktivoidaan abstrakti tunnelma, joka liittyy toiseen diskurssiin, minkä tarkoituksena on tuoda esittäjän viesti lähemmäksi yleisöä – tai ainakin sellaista yleisöä, joka pystyy tunnistamaan viittauksen.

Thompson käyttää termiä ei-tarkennettavissa oleva toinen (*unspecifiable other(s)*) tapauksista, joissa puhuja lausuu jotain jonkun toisen äänellä esim. retorisenä kysymyksenä (Thompson 1996: 510–511). Tällainen referointi voi saada ironisia merkityksiä, mutta lausuman ironisuus ei välttämättä ole merkitty mitenkään, ja sen tunnistaminen voi vaatia yhteistä tietoa puhujan ja kuuntelijan välillä (mp.). Esimerkissä 23 interdiskursiivista viit-
tausta seikkailuelokuvakonventioon eli toiseen diskurssiin voidaan tulkita ironiseksi, tar-
kemmin sanoen itseironiseksi, koska referoija kohdistaa ironian omaan viiteryhmäänsä
eli YUP-yhtyeeseen ja sitä kautta omaan itseensä. Ironisen tulkinnan mahdollisuus perus-
tuu tässä NP:n [*v*]anhat soturit ivallisuuden eli negatiivisen sanoman tunnistamiseen ja
siihen, että negatiivisella sanomalla on kohde eli tässä tapauksessa puhujan oma viite-
ryhmä (ks. Rahtu 2006: 47–48). Viittauksen ja siihen sisältyvän ironian tunnistaminen
puolestaan viestisi kuulijalle samaan yhteisöön kuulumisesta puhujan kanssa.

Osassa puheenvuoroista käsitellään sitä, miten jostain tietystä aiheesta puhutaan.

(24)

Valtteri: Olen aina pitänyt dramaattista lopettamisuutisointi [sic] turhan
pompöösinä. Yhä tänä päivänä kaiken maailman tehosekoittimet tekevät
comebackeja taloudellisen tilanteensa mukaan. Näimme, että korostamalla
taukoa meidän ei tarvitsisi erikseen lähteä liikenteeseen millään **”YUP te-
kee odotetun paluun”-sapluunalla**, jos jonain päivänä kaivaisimme yh-
dessä soittimet naftaliinista. (HM s. 342)

Esimerkki 24 sijoittuu kontekstissaan teoksen osaan 8, joka käsittelee YUP:n viimeistä
albumia ja kiertuetta sekä yhtyeen jäämistä määrittelemättömän pituiselle tauolle. Esi-
merkkikatkelmaa edeltää yhtyeen jäsenten puheenvuoroja, joissa he kertovat yhtyeen lo-
pettamispäätöksen syntymisestä ja päätöksestä puhua tauosta lopettamisen sijaan. Esi-
merkkikatkelmaa seuraa kertojan ja yhtyeen jäsenten diskursseista koostuva selostus yh-
tyeen viimeisestä live-esiintymisestä. Sisällöllisesti esimerkissä 24 Valtteri Tynkkynen
perustelee yhtyeen ratkaisua puhua tauosta. Tynkkynen siis edustaa tässä esimerkissä yh-
tyeen ääntä.

Esimerkissä 24 viitataan intertekstuaalisesti uutismedioiden otsikoissa käytettyyn kon-
ventioon puhua ”odotetusta paluusta”⁷. Intertekstuaalisuuden kahdesta muodosta

⁷ Esimerkkinä tämän konvention käytöstä ks. Laukkanen 2019.

esimerkki 24 edustaa perustavaa intertekstuaalisuutta, sillä intertekstuaalinen viittaus ei kohdistu näkyvästi mihinkään tiettyyn toiseen tekstiin. Tässä intertekstuaalisuuden muodossa viittauksen kohteena ei ole mikään tietty teksti, vaan intertekstuaalinen suhde muodostuu sen kautta, miten jaettuja diskursiivisia konventioita on järjestelty (Fairclough 1992: 103–104).

Esimerkki 24 voidaan tulkita myös rajatapaukseksi perustavan intertekstuaalisuuden ja interdiskursiivisuuden välillä, sillä sanan *sapluuna* käyttö kohdistaa huomion nimenomaan tiettyyn diskursiiviseen konventioon eli tässä tapauksessa siihen tapaan, jolla yhtyeiden paluusta puhutaan julkisuudessa, jolloin aktivoituu samalla aihetta käsittelevä diskurssi. Kuten Fairclough toteaa, intertekstuaalisuuden ja interdiskursiivisuuden rajan tarkka objektiivinen määrittelemine ei ole aina mahdollista, vaan se voi jäädä joissain tapauksissa tulkinnanvaraiseksi (Fairclough 1992: 125).

Oli kyseessä sitten perustava intertekstuaalisuus tai interdiskursiivisuus, yhtä lailla esimerkeissä 24 viittamalla tiettyyn diskursiiviseen konventioon havainnollistetaan sitä, miksi YUP ilmaisi menevänsä tauolle sen sijaan, että olisivat kertoneet lopettavansa, ja korostetaan sitä, miten yhtye halusi erottautua paluun tekemiseen toisenlaisin motiivein suhtautuvista yhtyeistä, joista esimerkissä puhutaan NP:llä *kaiken maailman tehosekoittimet*. Moniäänisyyden näkökulmasta ilmaus ”YUP tekee odotetun paluun” -*sapluunalla* on viittaus tiettyyn diskurssiin, joka artikuloi yhtyeen äänelle vastakkaisen äänen, johon esimerkissä 24 pyritään ottamaan etäisyyttä. Samalla luodaan uutta ymmärrystä siitä, miksi YUP puhui tauolle jäämisestä eikä lopettamisesta, mikä osaltaan edistää teoksen genretavoitetta tietokirjallisuutena.

5.3 Yhteenveto

Referoinnin keinoista HM:ssä esiintyy analysoitujen esimerkkien perusteella suoraa esitystä, epäsuoraa esitystä ja vapaata suoraa esitystä. Aineistossa on myös suoran esityksen ja epäsuoran esityksen välinen rajatapaus. Vapaata epäsuoraa esitystä ei havaittu.

Sekä intertekstuaalisuutta että interdiskursiivisuutta havaittiin. Esimerkeissä intertekstuaalisia viittauksia toisiin teksteihin edustavat viittaus CMX:n kappaleeseen ”Melankolia” ja viittaus raamattuun, jotka molemmat esiintyvät kertojan esityksessä.

Interdiskursiivisuutta esiintyy haastateltavan henkilön esityksessä viittauksena seikkailuelokuvagenren konventioihin. Myös intertekstuaalisuuden ja interdiskursiivisuuden välinen rajatapaus havaittiin. Intertekstuaalisuutta ja interdiskursiivisuutta käytetään jaetun tiedon ilmaisemisen keinona: viittaukset tunnistava vastaanottaja kuuluu ikään kuin samaan yhteisöön kertojan tai puheen esittäjän kanssa.

Teoksen kertoja toimii tarinankertojan ja dokumentoijan roolissa, joka vastaa kertomuksen etenemisestä kronologisessa järjestyksessä käänteestä toiseen. Tekstissä läsnä olevista äänistä voimakkaimpia ovat kertojan äänen lisäksi yhtyeen jäsenet ja yhteistyökumppanit. Heikompina ääminä on otettu mukaan puheenvuoroja myös rocktoimittajilta ja yhtyeen jäsenten entisiltä opettajilta. Yhtyeen jäsenet ovat ikään kuin kertomuksen päähenkilöitä, jotka kertoja päästää ääneen.

Haastateltavien lausunnot esitetään muodossa, jossa ensin kerrotaan haastateltavan nimi, jota seuraa kaksoispiste, jota seuraa lausunto suorana esityksenä. Tämä referaattien esittämisen tapa on ehkä valittu siitä syystä, että se yhtäältä luo tietynlaista luotettavuuden vaikutelmaa pitäytyessään suorassa esityksessä ja toisaalta välttää toisteisuuden, joka syntyisi *Jarkko sanoo*, *Jarkko kertoo*, *Jarkko kuvailee* -tyyppisistä johtolauseista. Repliikkiviivan käyttäminen olisi myös ollut yksi vaihtoehto, mutta silloin johtolause ja siten referoinnin lähde ilmenisi vasta repliikin jäljessä, mikä ei lukijan kannalta ole välttämättä yhtä havainnollista kuin referoinnin kohteen ilmaiseminen referaatin edellä.

Teoksessa haastatteluaineiston referointi on keskeinen keino, eli YUP:n jäsenten äänten esille tuominen on keskeinen käytäntö teoksen diskurssissa. Tämän lisäksi referaattiosuuksille annetaan konkreettisesti enemmän tilaa sivuilla kuin kertojan diskurssille, minkä myös voidaan tulkita keinoksi luoda luotettavuuden vaikutelmaa. Johtoilmauksen typistäminen haastateltavan nimeksi ja kaksoispisteeksi puheenvuoron edellä on tapa varmistaa sen, että lukijalle ei tapahdu sekaannuksia sen suhteen, kuka on sanonut mitään. Kun kertojan ja referoitavien henkilöiden äänet on merkitty näin selvästi erilleen, on kertojan diskurssissa mahdollista ottaa tiettyjä vapauksia paikallisen fiktiivisyyden suuntaan ilman, että tekstin yleinen ei-fiktiivisyys asettuu kyseenalaiseksi.

6. JOHTOPÄÄTÖKSET

Tämän tutkielman aiheena on referointi ja moniäänisyys suomenkielisissä yleisissä tietokirjoissa. Tavoitteenani on selvittää, minkälaisia referoinnin keinoja aineistossani käytetään ja miten ne suhteutuvat tietokirjallisuuden genretavoitteisiin sekä minkälaista moniäänisyyttä ja moniäänistämisen keinoja aineistossa on käytössä ja mikä niiden tarkoitus on. Seuraavaksi käyn läpi tutkimuksen tulokset.

Kaikissa kolmessa teoksessa esiintyy suoraa esitystä ja epäsuoraa esitystä. Esimerkkien analyysin perusteella vapaata suoraa esitystä havaitsin SS:stä ja HM:stä, mutta en SNJ:stä. Analysoiduista esimerkeistä en havainnut esiintymiä vapaasta epäsuorasta esityksestä. Tutkimuksen tulokset vahvistavat ISK:n kuvauksen suorasta esityksestä ja epäsuorasta esityksestä sekä vapaasta suorasta esityksestä. Koska vapaata epäsuoraa esitystä en havainnut aineistosta, tämä tutkimus ei sen osalta vahvista eikä kumoa ISK:n kuvausta.

Kaikissa kolmessa teoksessa esiintyy siteerauksia, ja yksilöityjen äänien referoinnin yhteydessä ne edustavat keinoa luoda autenttisuuden vaikutelma suhteessa alkuperäisesitykseen. Haapasen, Makkonen-Craigin ja Thompsonin kuvaukset sitaattien käytöstä lehdisteissä osoittautuivat tässä tutkimuksessa käyttökelpoisiksi myös tietokirjallisten tekstien analysoinnissa. Sitaattien käyttö aineistossa vahvistaa sen, mitä Haapanen, Makkonen-Craig ja Thompson kukin ovat kuvanneet omissa tutkimuksissaan. Siteeraaminen on keino antaa vaikutelma autenttisuudesta tai uskollisuudesta alkuperäisesitykselle, mutta sitaatin ei ole tarkoitus olla hyperrealistinen jäljitelmä alkuperäisesityksestä (Haapanen 2011: 76–77; Thompson 1996: 512; Makkonen-Craig 1999: 137–138).

Vapaa epäsuora esitys on ISK:n mukaan tyypillinen kaunokirjallisuudelle eli tietänyttypisille fiktiivisille esityksille (VISK § 1475). Selitys sille, että vapaata epäsuoraa esitystä en havainnut aineistosta, voi olla juuri se, että kyseinen referoinnin tapa on leimallinen fiktiolle. Niinpä keinon käyttäminen voisi olla riskialtista ei-fiktiivisyyttä tavoittelevassa tekstissä, sillä se voi tuoda tekstiin liikaa fiktiivisyyttä ja asettaa tekstin luotettavuuden jollain tavalla kyseenalaiseksi. Myös vapaaseen epäsuoraan esitykseen kuuluva näkökulmien limittyminen voisi tulla ongelmalliseksi luotettavuuden kannalta, jos tekstin tarkoituksena on pitää eri lähteiden ja kertojan äänet erillään toisistaan.

Puhujan tai kirjoittajan referointi suorana esityksenä on käytössä kaikissa kolmessa aineistoni kirjassa keinona tuoda tekstiin luotettavuuden vaikutelmaa. Suoran esityksen keinot kuitenkin vaihtelevat, SS:ssä ja SNJ:ssä prototyyppinen suora esitys on keskeisempi osa teoksen diskurssia kuin HM:ssä. Epäsuoraa esitystä käytetään SS:ssä ja SNJ:ssä keinona tuoda ulkopuolelta asiantuntijan ääntä, jolla kertoja pystyy vahvistamaan argumenttiaan, mutta HM:ssä ulkopuolisiin asiantuntijoihin viittaaminen epäsuorasti on vain marginaalisessa asemassa kertojan suosiessa lähteiden suoraa referointia – jokainen teoksen haastateltavista on omalla tavallaan YUP-yhtyeen asiantuntija.

Moniäänisyyden yhtenä ilmentymänä kaikissa kolmessa kirjassa on ironia. Ironiaa kuitenkin käytetään eri merkityksissä. SS:ä ja SNJ:ssä ironiaa käytetään kertojan etäännyvän suhtautumisen ilmaisemiseen esimerkiksi tiettyjen sanavalintojen suhteen, kun taas HM:ssä ironia on käytössä kertojan diskurssissa humoristisen kevennyksen välineenä ja erään referoidun haastatellun diskurssissa omaan itseen ja omaan viiteryhmään kohdistuvana ivana implikoimassa sitä, että haastateltu ja lukija kuuluvat samaan yhteisöön.

Ironian käytön erot selittyvät teosten eri genreillä. SS:ssä ja SNJ:ssä vältetään humoristisuutta, koska prioriteettina on kertojan luotettavuuden esille tuominen, joten ironialla viestitään ensisijaisesti kertojan suhtautumista. HM:ssä sen sijaan kertojalla on tarinan-kertojan rooli, ja varsinaisen uuden tiedon tarjoaminen tapahtuu haastateltujen referoinnin kautta. Niinpä ironia toimii humoristisen vaihtelun tuojana kertomusmuotoisen tekstin kerrontaan⁸.

Lainausmerkkejä käytetään kaikissa kolmessa teoksessa kertojan merkitsemään ilmaisuja, joita kertoja pitää tavalla tai toisella problemaattisina ja joihin kertoja ottaa etäisyyttä. Tällaisella lainausmerkkien käytöllä on ironisia sivumerkityksiä kaikissa kolmessa teoksessa. Lainausmerkkien käyttö aineistossa vahvistaa sen, mitä Kalliokoski ja myös Trask esittävät problemaattisuuden merkitsemisen ja etäisyyden ottamisen osalta (Kalliokoski 2005b: 247–249; Trask 1997).

SS:ssä ja SNJ:ssä näkyvää intertekstuaalisuutta käytetään tuomaan tekstiin mukaan tietolähteiden ääniä tukemaan kertojan argumentointia tai aiheena olevan asian käsittelyä. HM:ssä on myös lukijan oivallukseen perustuvia intertekstuaalia viittauksia muihin

⁸ Rahtu huomauttaa, että huumori ei ole aina merkki ironiasta eikä ironia huumorista, vaan ironia voi taipauksesta riippuen olla humoristista tai ei-humoristista (Rahtu 2006: 215).

teoksiin, minkä lisäksi HM:ssä käytetään interdiskursiivisuutta luomaan lukijalle vaikutelma samaan yhteisöön kuulumisesta puhujan kanssa. Intertekstuaalisuuden osalta osoitautui SS:ssä ja SNJ:ssä vaikeaksi määritellä ero intertekstuaalisuuden ja interdiskursiivisuuden välillä konkreettisissa tekstiesimerkeissä. HM:ssä oli puolestaan helpompi havaita yksiselitteisempiä intertekstuaalisuuden ja interdiskursiivisuuden ilmentymiä.

Erot referoinnin ja moniäänisyyden käytössä teosten välillä linkittyvät teosten genreen. SS mukailee tieteellisen kirjoittamisen käytäntöjä, mistä syystä siinä viitataan dokumentoihin ja tarkistettavissa oleviin kirjallisiin lähteisiin. SNJ puolestaan on journalistinen reportaasikirja, jossa viitataan myös nimettömiin lähteisiin, kuten journalistilla on oikeus tehdä. Molemmissa uuden ymmärryksen muodostaminen kriittisen argumentaation kautta on osa tekstin tavoitetta, ja referointi kytkeytyy juuri kertojan argumentin edistämiseen. HM:n diskurssissa puolestaan puhutut lähteet ovat tärkeämmässä asemassa suhteessa kirjallisiin lähteisiin. Näistä kolmesta HM noudattaa kertomusmuotoisuutta ja korostaa siten subjektiivisuutta sekä yhtyeen jäsenten ja yhteistyökumppaneiden omaa näkökulmaa tutkimuslähteisiin perustuvan kriittisen objektiivisuuden sijaan. HM:ssä referointi toimii tarinankerronnan välineenä sen sijaan, että se toimisi kriittisen argumentaation välineenä. Lukijan rooliksi tarjotaan HM:ssä pikemminkin myötäeläjän ja tiedon omaksujan kuin kriittisen tiedonmuodostajan rooli, jollainen lukijalle puolestaan annetaan SS:ssä ja SNJ:ssä.

SS:ssä ja SNJ:ssä kriittinen tiedon ja uuden ymmärryksen tuottaminen ovat olennaisemmassa roolissa kuin kertomusmuotoisessa rockhistoriikissa HM:ssä, joten SS:ssä ja SNJ:ssä fiktiivisyys on pyritty minimoimaan ja teksti rakentamaan mahdollisimman ei-fiktiiviseksi. Paikallista fiktiivisyyttä en havainnut SS:ssä eikä SNJ:ssä, mutta havaitsin HM:ssä.

Tutkimuksen tulokset osoittavat siihen suuntaan, että reaalisiin lähteisiin kohdistuva referointi voisi olla keino lisätä tekstin ei-fiktiivisyyden astetta eli käänteisesti ilmaistuna vähentää fiktionaalisuuden astetta, mutta ilman vertailua yleisesti ei-fiktiivisten tekstiaineistojen ja yleisesti fiktiivisten tekstiaineistojen välillä tätä ei voida pitävästi osoittaa. Kuten mainitsin alaluvussa 2.1, Nielsen ym. toteavat, että mikään tietty kielenkäytön keino tai tekniikka ei ole käytössä pelkästään fiktiivisen tai ei-fiktiivisen kielenkäytön kontekstissa, vaan mitä tahansa keinoa voi käyttää kummassa tahansa riippuen kirjoittajan tavoitteista, ja fiktiivisyydessä ja ei-fiktiivisyydessä on kyse aste-eroista pikemminkin

kuin essentiaalisista kategorisista eroista (Nielsen, Phelan & Walsh 2015: 66–67). Tutkielmani ei sen enempää vahvista kuin kumoa tätä Nielsenin ym. väitettä, koska aineistoni koostui pelkästään tietokirjoista, mutta tulokset jättävät kuitenkin auki sen mahdollisuuden, että eri kielenkäytön keinot ja konventiot saattavat joissakin konteksteissa käytettynä lisätä joko tekstin fiktiivisyyden tai ei-fiktiivisyyden astetta.

7. LOPUKSI

Yleisen tietokirjallisuuden tutkimusta on tehty suhteellisen vähän verrattuna kaunokirjallisuuden tutkimukseen, ja useiden eri tutkimusalojen lähestymistapoja hyödyntävänä alana tietokirjallisuuden tutkimus on erittäin nuori. Referointi ja moniäänisyys eivät kuitenkaan ole pelkästään kirjoitetun kielen vaan yleisemmin kielen ilmiöitä, joten akateemisen tutkimuksen suhteellinen niukkuus tietokirjallisuuden tutkimuksen osalta osoittautui lopulta varsin kohtuulliseksi haasteeksi tälle tutkimukselle. Tämä tutkielma kertoo referoinnin ja moniäänisyyden keinoista tietyssä kontekstissa eli suomenkielisissä yleiseksi tietokirjallisuudeksi määriteltävissä teksteissä.

Tämän tutkielman tulokset antavat viitteitä siitä, että referointia ja moniäänisyyttä käytetään tietokirjallisuudessa luotettavuuden rakentamisen keinoina eli osoittamaan lukijalle, että tekstin avulla muodostettu uusi ymmärrys on luotettavalla perustalla. Erilaiset tietokirjallisuuden alagenrejen tekstilajitavoitteet näyttävät tämän tutkielman perusteella olevan jossain yhteydessä siihen, millainen määrä fiktionaalisuutta tekstiin otetaan mukaan. Fiktionaalisuuden käsitteelle on siis käyttöä kirjallisuustieteen lisäksi kielitieteen puolella ei-kaunokirjallisten aineistojen analysoimisessa.

Lingvistinen tekstianalyysi osoittautui kaikista ratkaisevimmaxi tulosten kannalta. Kirjallisuustieteen näkökulma fiktionaalisuuteen tarjosi tässä tutkielmassa enemmänkin teoreettista kontekstia analyysille kuin konkreettisia välineitä erityisesti Bahtinin ja Kristevan osalta. Käytin myös diskurssianalyttistä teoriaa moniäänisyyden keinojen analysoinnissa, mutta diskurssianalyysiin kuuluva valtasuhdekriittinen tarkastelu jäi tässä tutkielmassa varsin vähäiseksi. Yhtä kaikki metodivalinta osoittautui soveltuvan valitsemani aineiston analyysiin, sillä sen avulla pystyi tekemään konkreettisia havaintoja ja saamaan selkeitä tuloksia.

Toisaalta lähiluvun käyttäminen metodina osoittautui ongelmalliseksi intertekstuaalisuuden ja erityisesti interdiskursiivisuuden analysoimiseksi osassa aineistoa, sillä intertekstuaalisuus ja erityisesti interdiskursiivisuus ei ole aina osoitettavissa konkreettisesti tekstin pintatasosta. Lisäksi suhteellisen pienen esimerkkimäärän tarkka analyysi lähiluvun avulla nostaa kysymyksiä siitä, miten tutkijan subjektiivinen näkökulma on vaikuttanut

tuloksiin ja niiden tulkintaan, mitä mahdollisesti on jäänyt huomaamatta ja kuinka edustavia esimerkit ovat koko teoksen tasolla.

Ilmeisimmät sovelluskohteet tälle tutkielmalle ovat kirjoittamisen ja kriittisen lukutaidon opetus eri koulutusasteilla. Mielenkiintoisia jatkotutkimusaiheita voisivat olla esimerkiksi referoinnin ja moniäänisyyden käyttö ja luotettavuuden rakentaminen eri tekstilajeissa. Yksi kysymys voisi olla, miten ja millaisessa merkityksessä referointia ja moniäänisyyttä käytetään verkkoteksteissä kuten blogeissa, podcasteissa ja YouTube-videoissa, ja kuinka paljon tilaa annetaan muille kuin tekijän tai osallistujien äänille. Toinen tutkimusaihe voisi olla esseiden tutkiminen siitä näkökulmasta, miten tekstiä asemoidaan kohti fiktiivisyyttä tai ei-fiktiivisyyttä yhtäältä paikallisen fiktiivisyyden ja toisaalta referoinnin ja moniäänisyyden keinoin.

Nykypäivän nopeatahtisessa ja kompleksisessa mediakentässä kriittinen ajattelu ja lähdekritiikki ovat yhä tärkeämmäksi käyviä taitoja. Tähän kuuluu myös kyky arvioida sitä, millaisia tietolähteitä on valittu ja minkälaisen äänen joukosta sekä miten niitä käytetään. Toivon, että tämä tutkielma antaa välineitä tällaiseen kriittisen ajattelun kehittämiseen.

LÄHTEET

AINEISTO

SS = NÄRE, SARI 2016. *Sota ja seksi: rintamamiesten seksuaalikerrontaa talvi- ja jatkosodan ajalta*. Helsinki: Tammi.

SNJ = KOIVUNEN, KRISTIINA 2016. *Suomen nuoret jihadistit: ja miten radikalisoituminen torjutaan*. Helsinki: Into.

HM = TAATILA, HIPPO 2017. *YUP: helppoa muisteltavaa*. Helsinki: Like.

LÄHTEET

BAHTIN, MIHAIL 1991 [1963]. *Dostojevskin poetiikan ongelmia*. Suomentaneet Paula Nieminen ja Tapani Laine. Helsinki: Orient Express.

BAKHTIN, M. M. 1981 [1934–1935]. *The dialogic imagination. Four essays*. Toimittanut Michael Holquist. Kääntäneet englanniksi Caryl Emerson ja Michael Holquist. Austin: University of Texas Press.

COHN, DORRIT 2006. *Fiktio mieli*. Suomentaneet Paula Korhonen, Markku Lehtimäki, Kai Mikkonen ja Sanna Palomäki. Helsinki: Gaudeamus.

FAIRCLOUGH, NORMAN 1992. *Discourse and social change*. Cambridge: Polity Press.

GÉRARD GÉNETTE 1993 [1991]. *Fiction and diction*. Kääntänyt englanniksi Catherine Porter. Ithaca: Cornell University Press.

HAAPANEN, LAURI 2011. Sitaattien tehtävät ja tekeminen kaunokirjallisuus-journalistisissa lehtijutuissa. *Media & viestintä*: 34(3), s. 64–89.

HIIDENMAA, PIRJO 2000. Lingvistinen tekstintutkimus. – Kari Sajavaara & Arja Piirainen-Marsh (toim.), *Kieli, diskurssi ja yhteisö* s. 161–190. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. Soveltavan kielentutkimuksen teoriaa ja käytäntöä 2.

HIIDENMAA, PIRJO 2017. Mitä on tietokirjallisuus ja miksi se on kiehtova osa kulttuuria? – Pirjo Hiidenmaa (toim.), *T niin kuin tietokirjallisuus* s. 9–21. Helsinki: Äidinkielen opettajain liitto.

HIIDENMAA, PIRJO 2018. Tekijä ja lukija tietokirjan kynnysteksteissä. – Toini Rahtu, Susanna Shore & Mikko T. Virtanen (toim.), *Kirjoitettu vuorovaikutus* s. 80–115. Helsinki: SKS.

IVANIČ, ROZ 1998. *Writing and identity. The discursual construction of identity in academic writing*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

JULKISEN SANAN NEUVOSTO 2011. Journalistin ohjeet ja liite. https://www.jsn.fi/journalistin_ohjeet/ (Luettu 4.10.2020)

JUVONEN, RIITTA 2014. Näkökulmia kirjoittelun dialogisuuteen. *Kuinka- ja miten-yhdyslauseet ylioppilasaineessa*. *Virittäjä*: 118(1), s. 72–106.

KALLIOKOSKI, JYRKI 1987. Kaunokirjallinen teos tekstien kosmoksessa. – Jaana Anttila (toim.), *Kirjallisuus? Tutkimus?* s. 179–198, Kirjallisuudentutkijain Seuran vuosikirja 41. Helsinki: SKS.

KALLIOKOSKI, JYRKI 2005a. Referointi ja moniäänisyys kielenkäytön ilmiöinä. – Markku Haakana & Jyrki Kalliokoski (toim.), *Referointi ja moniäänisyys* s. 9–42. Helsinki: SKS.

KALLIOKOSKI, JYRKI 2005b. Moniäänisyys ja koherenssi suomea toisena kielenä kirjoittavien teksteissä. – Markku Haakana & Jyrki Kalliokoski (toim.), *Referointi ja moniäänisyys* s. 224–257. Helsinki: SKS.

KARTTUNEN, LAURA 2010. Hypoteettinen puhe ja suoran esityksen illuusio. – Mari Hatavara, Markku Lehtimäki & Pekka Tammi (toim.), *Luonnolliset ja luonnottomat kertomukset. Jälkiklassisen narratologian suuntia* s. 220–252. Helsinki: Gaudeamus.

KORHONEN, MAIJA 2019. *Moniäänistävää ja uudelleen muotoilevaa puhetta rodusta ja sukupuolesta*. Helsingin yliopisto. Pro gradu -tutkielma.

KOTIMAISTEN KIELTEN KESKUS. 2020. Kielitoimiston sanakirja. Meininki. <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi/#/meininki> (Luettu 4.9.2020)

KRISTEVA, JULIA 1993 [1967–1993]. *Puhuva subjekti. Tekstejä 1967–1993*. Suomentaneet Pia Sivenius, Tiina Arppe, Kirsi Saarikangas, Helena Sinervo ja Riikka Stewen. Helsinki: Gaudeamus.

KUIRI, KAIJA 1984. *Referointi Kainuun ja Pohjois-Karjalan murteissa*. Helsinki: SKS.

LAUKKANEN, JOONA 19.4.2019. Salkkarit-hahmo tekee odotetun paluun: “Moikka vain teillekin”. *MTV Uutiset*. <https://www.mtvuutiset.fi/artikkeli/salkkarit-hahmo-tekee-odotetun-paluun-moikka-vain-teillekin/7372002> (luettu 21.1.2020)

LÖYTTY, OLLI 2019. Essee – tietotekstiä kaunokirjallisin keinoin? – Helena Ruuska, Markku Löytönen (toim.), *Tutkimuskohteena tietokirja. Pirjo Hiidenmaan juhlakirja* s. 7–11. *Kieli* 19. Helsingin yliopiston suomalais-ugrilainen ja pohjoismaainen osasto.

MAKKONEN-CRAIG, HENNA 1999. Speech quotations in newspapers as a form of language use. *SKY Journal of Linguistics*: 12, s. 111–144.

MARTIN, JAMES R. & WHITE, PETER R.R. 2005. *The language of evaluation. Appraisal in English*. London: Palgrave Macmillan.

- MIKKONEN INKA 2010. *"Olen sitä mieltä, että..."*. Lukiolaisten yleisönosastotekstien rakenne ja argumentointi. Jyväskylän yliopisto. Väitöskirja.
- MIKKONEN, KAI 2006. Fiktion erityisyys ja ainutlaatuisuus Dorrit Cohnin mukaan. – Cohn, Dorrit. *Fiktion mieli* s. 249–264. Suomentaneet Paula Korhonen, Markku Lehtimäki, Kai Mikkonen ja Sanna Palomäki. Helsinki: Gaudeamus.
- MÄKELÄ, MARIA 2010. Medialukija romaanin opissa. Tapaus Clinton–Lewinsky ja kirjallisesti välittynyt kokemuksellisuus. – Mari Hatavara, Markku Lehtimäki & Pekka Tammi (toim.), *Luonnolliset ja luonnottomat kertomukset. Jälkiklassisen narratologian suuntia* s. 187–219. Helsinki: Gaudeamus.
- NIELSEN, HENRIK SKOV, PHELAN, JAMES & WALSH, RICHARD 2015. Ten theses about fictionality. *Narrative*: 23(1) s. 61–73.
- ORR, MARY 2003. *Intertextuality. Debates and contexts*. Cambridge: Polity Press.
- PHELAN, JAMES 2017. *Somebody telling somebody else. A rhetorical poetics of narrative*. Chicago: Ohio State University Press. ProQuest Ebook Central, <https://ebookcentral-proquest-com.libproxy.helsinki.fi/lib/helsinki-ebooks/detail.action?docID=4947389>.
- PIETIKÄINEN, SARI & MÄNTYNEN, ANNE 2019. *Uusi kurssi kohti diskurssia*. Tampere: Vastapaino.
- RAHTU, TOINI 2006. *Sekä että. Ironia koherenssina ja inkoherenssina*. Helsinki: SKS.
- RAHTU, TOINI 2018. Tutkimustekstin minätekijä. – Toini Rahtu, Susanna Shore & Mikko T. Virtanen (toim.), *Kirjoitettu vuorovaikutus* s. 41–79. Helsinki: SKS.
- RIIKONEN, H. K. 2013. Tietokirja, tiedekirja, asiaproosa – rajankäyntiä. – Outi Paloposki & H. K. Riikonen (toim.), *Suomennetun tietokirjallisuuden historia* s. 17–24. Helsinki: SKS.
- RIMMON-KENAN, SHLOMITH 1991 [1983]. *Kertomuksen poetiikka*. Suomentanut Auli Viikari. Helsinki: SKS.
- RUUSKA, HELENA 2019. Mitä tietokirjallisuus on? – Helena Ruuska, Markku Löytönen (toim.), *Tutkimuskohteena tietokirja. Pirjo Hiidenmaan juhla kirja* s. 7–11. Kieli 19. Helsingin yliopiston suomalais-ugrilainen ja pohjoismainen osasto.
- SAARINEN, RISTO 2017. *Oppi luottamuksesta*. Helsinki: Gaudeamus.
- SATOKANGAS, HENRI 2017. *Moniäänistyvä uskonnon oppikirja*. Helsingin yliopisto. Pro gradu -tutkielma.
- SHORE, SUSANNA 2005. Referoinnista projektioon ja metarepresentaatioon. – Markku Haakana & Jyrki Kalliokoski (toim.), *Referointi ja moniäänisyys* s. 44–79. Helsinki: SKS.
- SOLIN, ANNA 2006. Genre ja intertekstuaalisuus. – Anne Mäntynen, Susanna Shore ja Anna Solin (toim.), *Genre – tekstilaji* s. 72–95. Helsinki: SKS.

SUOMALAINEN, ROOSA 2016. *Leopardiemo yksinhuoltajana ja muut lasten tietokirjojen eläimet: Eläinrepresentaatiot ja lukijan ja kirjoittajan vuorovaikutus lapsille suunnatuissa tietokirjoissa*. Helsingin yliopisto. Pro gradu -tutkielma.

SUOMEN TIETOKIRJAILIJAT RY. Julkaisuvuosi tuntematon. Tietokirjallisuus. https://www.suomentietokirjailijat.fi/media/tietokirjallisuus_lajit.pdf. Luettu: 18.2.2020.

THOMPSON, GEOFF 1996. Voices in the text. Discourse perspectives on language report. *Applied Linguistics* 17(4) s. 501–530. Oxford University Press.

TIETEEN TERMIPANKKI. Julkaisuvuosi tuntematon. Kirjallisuudentutkimus:polyfonia. (Tarkka osoite: <http://www.tieteentermipankki.fi/wiki/Kirjallisuudentutkimus:polyfonia>.) Luettu 13.10.2018.

TRASK, LARRY 1997. Guide to punctuation. Department of Informatics, University of Sussex. <http://www.sussex.ac.uk/informatics/punctuation/toc>. Luettu: 8.10.2020.

VIRTANEN, MIKKO 2015. *Akateeminen kirja-arvio moniäänisenä toimintana*. Helsingin yliopisto. Väitöskirja.

VIRTANEN, MIKKO 2020. Kertomukset mediassa ja tietokirjallisuudessa. Kielen- ja kirjallisuudentutkimuksen yhteisellä alueella. – Mikko T. Virtanen, Pirjo Hiidenmaa & Jyrki Nummi (toim.), *Kertomuksen keinoin: tarinallisuus mediassa ja tietokirjallisuudessa* s. 7–19. Helsinki: Gaudeamus.

VISK = Auli Hakulinen, Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen ja Irja Alho 2004: *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Verkkooversio, viitattu 12.10.2018. Saatavissa: <http://scripta.kotus.fi/visk> URN:ISBN:978-952-5446-35-7

YRJÄNÄ, AKI, HALMKRONA, JANNE, RASIO, TIMO, PEIPPO, TUOMAS & ESKOLIN, RAULI 2003. ”Melankolia” [Äänittänyt CMX]. Albumilla *Aion* [cd-levy]. Helsinki: Herodes/EMI.